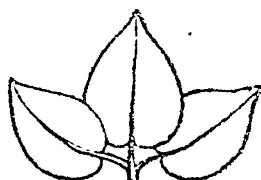
પહેલી આવૃત્તિ · ૧૯૩૩
બીજી સુધારેલી વધારેલી આવૃત્તિ · ૧૯૪૮

કિંમત
૨-૯-૦

ી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

ઈલા

ઈલા એ નામ મને ઘણું ગમે છે. એ નામે મારા જીવનમાં સુખદુ:ખના ઊભરા આણ્યા છે, શમાવ્યા છે. એ નામ સાથે અનેક સ્મૃતિચિત્રો સંકળાએલાં છે. એ નામ સાંભળીને હું, જે કંઈ ખરાબ હોઇશ તે મટી તરત કંઈકવાર સારો થઇ જાઉં છું. તો એ નામ મને કેમ ન ગમે? ઈલાવૃત્ત, ઈલાવંશ, ઐલકૂળ, ઈલા એ બધાં પુરાણનાં નામોમાંથી ઇલા નામ સૌથી વધારે નાનપણથી જ મને ગમતું. એ નામની ઊજવણી કરવાનો આનંદ આજે મારાથી રોકયો રોકાતો નથી.

ઈલા કલ્પિત નથી; જીવંત વ્યક્તિ છે. ઘણાના જીવનમાં ઘણી વ્યક્તિઓ વણાએલી હોય છે, એમ એ મારા જીવનમાં વણાએલી છે. વળી ઇલા એક નથી, ત્રણ છે. ત્રણમાંની બે મને મૂકી ચાલી ગઈ. . . . કયાં? . . . . જ્યાં હું નથી જઈ શકતો ત્યાં. છતાં એ સદ્ગત છે તે મારે મન અમર છે. એક ગઈ સંવત ૧૯૮૨ના વૈશાખમાં—૧૯૨૬ના મેમાં; બીજી ગઇ સંવત ૧૯૮૭ના માઘમાં—૧૯૩૧ના ફેબ્રુઆરીમાં. ત્રીજી

એ બેની અને મારી વચ્ચે ઝીણો તાંતણો સાંધી રહેલી છે. એટલો સૂક્ષ્મ તંતુ અનંત રાખવા, પ્રભુ! એટલી મારી એ ઇલા બેનને અખંડ સૌભાગ્યવતી રાખે. સમભાવશાળી ભાઇબેનો અને વડીલ મિત્રો એને આશીર્વાદ આપે. મને પડેલી ખોટ પૂરવા જેઓ પોતાથી બનતું કરે છે તેઓ મને શુભાશિષ આપે. અચાનક હજી કોઈ ઇલા મારાં વારણાં લેવા, આશિર્વચન કહેવા, મને ઠારવા, અહીં કે ત્યાં, ક્યાંક પણ મને જરૂર મળશે એવી મારી શ્રદ્ધા અખંડ રાખવા પ્રભુ મને બલ આપે!

અમે ચારે સાથે રમતાં, કૂદતાં, ફરતાં, લડતાં, વઢતાં, 'તે હિ નો દિવસા ગતાઃ'. અમે શું યે કરતાં, શું શું નહિ કરતાં, એ કથનીમાં સૌને રસ પડશે? બાળપણનો પંખીમાળો બાંધનારામાંથી રહેલી એક ઇલામાં જ હવે મારે ત્રણેનાં સ્મરણદર્શનો કરી કૃતાર્થ થવું રહ્યું.

સવાર પડે ને મને ઊગતે સૂરજે 'ભાઇ' કહી ઉઠાડે; ખાવાનામાં અરધા ઉપરનો ભાગ બાજુએ રાખી, પોતે પોતાનો ભાગ ખાવા માટે થોભે; ઝભલાની કસ, ડગલાનાં બોરીઆં, ટોપી પરની ધૂળ, ઉઘાડમાથાની વેરવલી બાબરી, ચશ્માના તારબંધ ઉપરનો મેલ, અને એવી અનેક વસ્તુઓને સંભાળ લઈ સમરાવે; મને વઢે, ટોકે, સતાવે, ખીજવે, પજવે, પટાવે, ફટકાવે; જે મારા સંસ્કાર પોષે, નીતિ ઘડે, પ્રેરણા આપે; સવારે ઊઠતાં જેનાં દર્શન વિના દિવસ 'સારો' નહિ જાય એમ માનું, જેને પગે લાગ્યા વિના—જેના શુભાશિષ વિના કોઈ પણ કામની શરૂઆત ન કરું; જેને હું આખા દિવસનો હિસાબ આપું; જેની આગળ સઘળી ભૂલો કબૂલું, જેની આગળ કદી જૂઠું ન બોલું; જેની હૂંફે, જેના હેતે, જેની આશિષે, કર્તવ્યપંથે યથાશક્તિ વહ્યો જાઉં; જીવનને વારંવાર ઘેરી વળતી કાળી વાદળી જેના એક જ હાસ્યચક્રે દૂર થાય;—એવી મારી ઇલાનાં કેટકેટલાં ગુણગાન ગાઉં?

આકાશની પાટી ને સાગરની રૂશનાઇ બનાવીને લખું ? કે હિમાલયના ઓગળતા હિમની કેલમઝારી બનાવીને લખું? કે સૂરજ-કિરણોની લીટીઓ ગોઠવી એમાં ચાંદાના અક્ષરો વડે નવી લિપિ આલેખું ?

એવી મારી જીવંતમૂર્તિ ઈલાએ મારા જીવનમાં સજીવન કરેલા સંસ્કારના બદલામાં આ સંગ્રહના રૂપમાં વળતર—એનું તે શું પ્રમાણ ? બહેનના એ નિર્મળ પવિત્ર નિઃસ્વાર્થ ભાવનો આ કેટલો નિર્બળ પડઘો ! એને દીધેલા સંતાપ, એને ચીડવવાના કરેલા પાપ આ કેટલું નિર્જીવ પ્રાયશ્ચિત !

હું કુબેરદેવ હોઉં તો ઠેકઠેકાણે ઈમારતો બાંધી એને 'ઇલા' નામ આપું; (અરે હું વિશ્વકર્મા હોઉં તો—કે બ્રહ્મા જ હોઉં તો—નવી જ સૃષ્ટિ રચી એને 'ઇલા' નામ નહિ આપું ?); હું શિખરિણી હોઉં તો એકાદ ભવ્ય અને સુંદર ગિરિશૃંગ શોધી, ત્યાં ચઢી એને 'ઇલાશિખર' નામ આપું; હું કોઇ મોટો સાગરખેડુ હોઉં તો એકાદ ખડક શોધી વહાણોને સાવચેત રહેવા ત્યાં એક નાજુક પણ મજબૂત દીવાદાંડી બાંધી એને 'ઈલાદીવી' નામ આપું; અથવા તો હું એક મહાન વૈજ્ઞાનિક થાઉં તો જગતજ્યોતિમાંથી એકાદ નવું રશ્મિ શોધી એને 'ઈલાકિરણ' નામ આપું; કે ખગોળમાં નવો જ 'ઇલાતારો' શોધું.

પરંતુ અત્યારે સંતોષે એવું તો આ જ છે એક સ્મારક. આ તો રંક પ્રયાસ, ભગિનીહેતના ભવ્ય કર્મકાંડના ઉપનિષદ્-સાહિત્યમાંથી એકાદ નજીવા શ્લોકનો ઉચ્ચારમાત્ર, ધ્વનિમાત્ર, શબ્દમાત્ર. . . . .

હમણાં તો આટલાથી જ મારું ઈલા તરફનું ઋણ અદા થએલું માની મારે ફુલાવાનું !

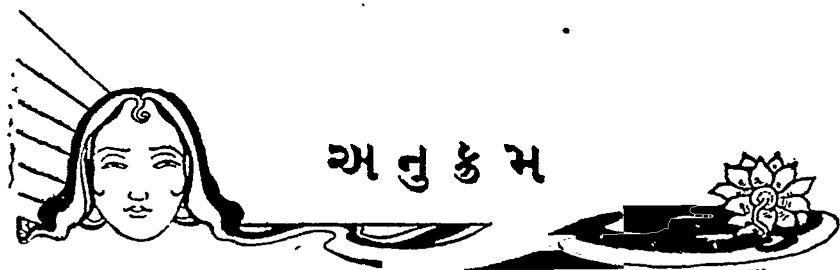

આ બીજી આવૃત્તિ વિષે

'ઇલા કાવ્યો' પ્રગટ થયા પછી 'રતન' છપાયું; ત્યાર પછી લખાએલાં કાવ્યોમાંથી અમુક વીણીને આ આવૃત્તિમાં સામેલ કર્યાં છે. એ નવાં પૈકી કેટલાંક સૉનેટો તથા કેટલીક કવિતા અહીં દાખલ નથી કરી; છપાવવી પણ નથી. થોડીક તો મિત્રોને આપી દીધી છે.

વચ્ચેના આ ગાળા દરમ્યાન મેં ઇલાકાવ્યોમાંની કાવ્યભાવનાને તરછોડી હતી—તરછોડવી પડી હતી. એક દાયકો હું રસ્તો ચૂકી ગયો હતો, પણ ઇલાની આંખ મારા પરથી નહોતી સરી. એણે અચાનક આવી આંગળીએ વળગાડી દીધો.

પહેલી આવૃત્તિમાં છઠ્ઠા પાને ૧૯૩૩માં અચાનક કોઇ ઇલા મળવા વિષે મેં ઉલ્લેખ કર્યો હતો. દસ વર્ષે '૪૩માં એ મળી. એ હવે તો દોરવતી પણ નથી, મારી પડખે છે, મને એકલો જ આગળ જવા પ્રેરે છે.

અનુક્રમ

અર્પણ	૧
ઇલાને	૨
અંજલિ	૩
દેવબાલા	૪
વરદાન	૫
દીવાળી	૬
દીવાળી દીપજો	૭
દીપાવલી	૮
દીવાળી-૧	૯
દીવાળી-૨	૧૦
સાત તાળી	૧૧
વનદેવી	૧૩
હાલાં	૧૫
ઓળખ	૧૭
સ્વાર્થી	૧૯
અભિલાષ	૨૦
ઈન્દુ	૨૨
એકમ	૨૪
કલ્યાણ	૩૪
ખેતી	૩૯
જન્મોત્રી	૪૧
વિધાત્રી	૪૩
ભવિષ્યવેત્તા	૪૫
તારા	૪૮
પડઘો	૫૦
આશા	૫૨
આશિષ	૫૪
કાળકોટડી	૫૬
ગાઢનિંદર	૫૭
પચ્ચીશી	૫૯
મા	૬૪
યમલ	૬૫
૧ શૈશવ	૬૭
૨ ધન્ય ઘડી	૬૭
૩ અબોલા	૬૮
૪ સન્ધિ	૬૯
૫ પ્રાર્થના	૭૦
૬ સૂકી પાંદડી	૭૦
૭ આંસુ	૭૧
૮ આશાતૃષા	૭૨

૯ નિરાશા	૭૨
૧૦ વિષપાન	૭૩
૧૧ શ્રદ્ધા	૭૪
૧૨ જ્યોતિ	૭૫
૧૩ આશ્વાસન	૭૫
૧૪ અશ્રુદાન	૭૬
દર્શન	૭૮
શિખરિણી	૮૧
કંચનજંઘા	૮૨
પ્રાર્થના	૮૮
સ્વપ્નું	૮૯
કર્મણ્યે	૯૦
ત્રિકાળ	૯૧
સ્મારક	૯૨
વદાય	૯૪
પ્રણામ	૯૫
કાળરાત્રિ	૯૬
પ્રલય	૯૭
પ્રયાણ	૯૮
અવસાન	૯૯
વિસર્જન	૧૦૦

વિવિધ

સ્વતંત્રતા	૧૦૩
ગુજરાત	૧૦૪
અમર રહો ગાંધીજી	૧૦૫
દેશબંધુ	૧૦૬
શ્રી ર.વ.દેસાઇનો વનપ્રવેશ	૧૦૭
સ્વ. નરસિંહરાવ	૧૦૮
બારડોલી	૧૦૯
મેહફિલની પૂર્તિ	૧૧૦
પૃથ્વી	૧૧૧
પગરખું	૧૧૨
ટેલિફોન	૧૧૩
દરિયાથી ડુંગર	૧૧૪

રેડીઓ રૂપકો

કાળરાત્રિ	૧૧૯
એક ડાયરો	૧૩૧
યમ-સાવિત્રી	૧૩૮
માઘનું મૃત્યુ	૧૪૪

ગરબા અને ગીતો

જય હો ગરવી ગુજરાત	૧૫૩
તારી કિરત	૧૫૪
ગરવાં સપનાં	૧૫૫
ચંદા રે શિખર	૧૫૬
ગરબો	૧૫૮
દીવડો	૧૫૯
ભમ્મરીઓ કૂવો	૧૬૦
વધામણાં	૧૬૧
નિશ્વાસ	૧૬૨
સ્મરણું	૧૬૩
રમકડાંની દુકાન	૧૬૫

રમકડાંની દુકાન	૧૬૬	આગનગાડી	૧૭૦
મંગલ ગીત	૧૬૭	ધિનિકિટ	૧૭૨
વંદન	૧૬૮	મેઘ-ધરાનો સંવાદ	૧૭૩
વિદાય ગીત	૧૬૯	અંતીમ ગીત	૧૭૫

ચન્દ્રવદન મહેતાની કૃતિઓ

ॐ

નાટકો

આગગાડી

અખો અને બીજાં નાટકો

પ્રેમનું મોતી અને બીજાં નાટકો

સીતા

શિખરિણી

ધરાગુર્જરી

નાગા બાવા

મૂગી સ્ત્રી

રમકડાંની દુકાન

સંતાકૂકડી

કવિતા

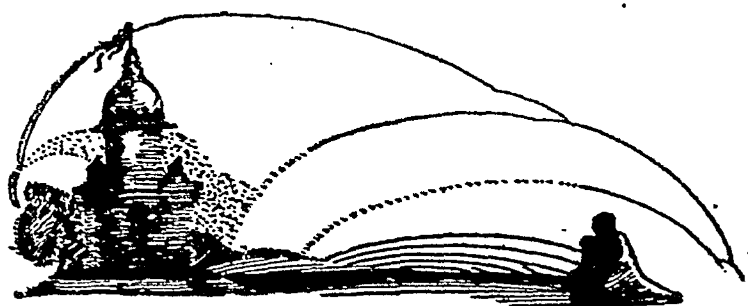
રતન

ચાંદરણાં

નવલકથા

ખમા બાપુ

ઇલાકાવ્યો

અર્પણ

- પૃથ્વી -

પ્રિયં—અહહ ! નામ એ ન ઉચ્ચરાય હાવાં પૂરૂં,
અને હૃદયમાં ભર્યું પૂરણ, ઓસરે ના જરી.
સ્મરે, બાળપણે સુકંઠ થકી કલ્પનાભોમમાં
નદી ગિરિ વનો ઘટાકુસુમ ભવ્યવૈકુંઠ ને
અલૌકિક ઉઘાડનાર પરીલોક જાદૂભર્યાં
તણી હતી તું એક સૃષ્ટિ રચનાર દેવી, પ્રિયં—
ધરે સકળ શબ્દ રૂપ અહીં, બ્હેન ! એ ન્યાળવા
કર્યાં ન વિધિએ કદી શ્રમિત લોચનો તાહરાં !

પણે ઉભય મંદિરે પગથિયાં ચઢ્યાં ઊતર્યાં,
પવિત્ર તુજ અંગુલિ મધુર છોટતી અંજલિ,
પઢું વડીલ હું છતાં ય તુજ શિષ્ય વ્હાલો બની.
નથી સમરવું વધુઃ સ્મરણ જે ઠર્યાં એ રૂઠી
દમે હૃદયને, રૂંધે અધિક આજ આ અર્પતાં;
ધરું દુઃખદ, છો તૂટે ઉર પ્રિયંવદા ! ઓ ઇલા !

ઇલાને

પૃથ્વી

ઇલા ! ઘડીક થંભવી જીવન આ વહી જે જતું—
વનસ્પતિ તણી અહીં કુદરતે કટોરી કરી,
મહીં મધુર મ્હેકની સુરભિ જો અનેરી ભરી,—
અહીં સમીપમાં નચિંત થઈ આવ ને બેસ તું,
અને ઉચ્ચર એક વાર મુજ લાડનું નામ તું,
—ન થાય તુજ હક્ક એ અવરનો કદી યે જરી—
વળી સ્મરણભોમનાં સુમન સર્વ આ સંઘરી:
—ગયું જીવન છો ગયું—જીવન ઝંખીએ આવતું.

અને તુજ તણો ગણી જીવનકાળ સંભાળજે !
ભવિષ્ય રચજે બની પ્રખર આતપે તું સુધા;
વળી સવિત શા હિમે; સુભગ હાસ્યચક્રે બધાં
દુઃખો નિત નિવારજે; તું મુજ ભાવિ ઉજાળજે.
મૂકી છ મુજ મસ્તકે મૃદુલ આ હથેળી, સદા
મૂકી ત્યમ જ તું હજી, ભગિની ! નિત્ય પંપાળજે.

અંજલિ

તને સુમતિ! લે સ્મરૂં, જીવનલ્હાણુ બે માણતાં
બની અમર તું કહે; સુખદ સ્વપ્ન કેવાં ઘડી
સમુદ્રલહરી ગૂંથી, નદીજલે મૂકી નાવડી
ક્યહીંક્યહીં ભમ્યાં રમ્યાં અવનિભોમ હંકાવતાં?
અનંત ભવપારની-ઊચરતાં નહિ તે છતાં
અનેક, ઉરથી સરી ઉર ભળી—ગૂંથી ગોઠડી
થતી હૃદયમાંહિ તપ્ત રણમાં શીળી છાંયડી
હવે અગનઝાળમાં ઘૃત સમાન, સંભારતાં.

તું તો ગઇ મૂકી મને જીવન ખેડવા એકલું
અહીં ઉજડમાં: હવે સમરવો રહ્યો સાથ એ.
હતું રતન રંકનું મુજ અમૂલ્ય જે એટલું
ગયું; વિધિબળે જયહીં ગયું હશે ત્યહીં હું ભળી
જવા તુજ સમીપમાં ભગિની! અંજલિ આટલી
'ફળો જીવનહોંસ' એમ લવતો ધરૂં આ તને.

'રતન'નું આ અર્પણ અહીં અસ્થાને ન લાગતાં ઉમેર્યું છે તે વાચક દરગુજર કરશે.

દેવબાલ

·ઇન્દ્રવજ્રા·

ઈશા ! કદી હોત હું દેવબાલ !
તારા ભરી આપત એક થાળ,
એના વડે કૂકડીદાવ સાથે
બંને રમ્યાં હોત અહો નિરાંતે.

ચાંદો ફરંતો નભથી હું લાવી,
વ્હેનાં રમ્યાં હોત દડો બનાવી;
ને એ દડે હું વીજરેખ બાંધું
એને ઉછાળી જળવ્યોમ સાંધું.

ને સાતરંગી ધનુવસ્ત્ર ચારુ
લાવી સજાવું તુજ અંગ ન્યારું;
ને શુભ્રકીર્તિ થઈ દિવ્ય પંથે
ઓહો ઊડ્યાં હોત જ દિગ્દિગન્તે.

વરદાન

ઇન્દ્રવજ્રા

'ઇલા અહીં જો કદી દેવ આવે,
ને સાથ જો એ વરદાન લાવે:
જાણે છ તો શું—વરદાન કેવું
હું એક માગું પ્રભુ પાસ એવું?

દેવેન્દ્રના દારુણ વજ્ર જેવા
પૃથ્વી વિષે છે દુઃખરાશિ એવા;
એમાં કડાકા ભરપૂર લાધું,
એને ફરંતી વીજરેખ બાંધું.

એ વજ્ર જેવાં વીજ ને કડાકા
સ્વર્ગે લઇ ફોડું ત્યહીં ધડાકા;
વેરું બધે એ દુઃખરાશિ દારૂ:
એવું હું માગું વરદાન મારૂં.'

'હું તો, ક ની, ભાઇ ન એમ માગું,
એ દેવને તો નમી પાય લાગું;
જે દિવ્ય સંગીત ત્યહીં ગવાય,
જેથી બધો રાસ વળી રચાય;

ટાળી સદાની દુઃખની ય ભ્રાંતિ,
દે નિત્ય આનંદ અનંત શાંતિ;
સંગીત એવું ઉર ઠારનારૂં,
યાચું હું તો એ વરદાન મારૂં.

પૃથ્વી તણી નિત્ય પ્રદક્ષિણાઓ
હું તો ફરૂં ને ગજવું દિશાઓ;
ગાયા કરૂં એ જ અનંત ગીત,
પૃથ્વી પછી થાય જ સ્વર્ગજીત.'

દીવાળી

ઇન્દ્રવજ્રા

'ઇલા, દીવાળી! દીવડા કરીશું;
તારા સર્યા વ્યોમ થકી અહીં શું?
કેવા ફટાકા અહીં આ ફૂટે છે!
આ કાનના તો પડદા તૂટે છે.'

'સુણ્યા નથી તેં વીજના કડાકા?
એ સ્વર્ગમાંના ફૂટતા ફટાકા!
ત્યાં વાદળીવાદળીઓ અફાળી
સૌ દેવબાલો ઊજવે દીવાળી.'

'તું બ્હેન જ્યારે કદી લે અબોલા,
ઝીલું ન તારાં વચનો અમોલાં;
મૂંગા ફટાકા દિલમાંહી ફૂટે
ને એ સમે તો ઉરતંતુ તૂટે.'

દીવાળી દીપજે

અનુષ્ટુપ

ભરેલા ભોમપાત્રે આ, વિશ્વના ભવ્ય આંગણે,
દૂધાળી વ્યોમગંગાની સહસ્ર દીવટે વણ્યો,

દિશાઓ પ્રોજ્જ્વલે એવો, વ્યોમમાં ઓગળે શિખા
અનંતે આભની પાળે, માંગલ્ય દીવડો રૂડો.

ઉષાના દિવ્ય રંગોથી છાંટીને રમ્ય છાંટણું,
ધનુષ્યે સ્વસ્તિકો પૂરી, બિછાવી જ્યોતિપાથરણું,

પ્રતિષ્ઠા ત્યાં કરૂં તારી, અર્પું હું અર્ઘ્ય-અંજલિ,
ઉજાળી માનવી હૈયાં, દીવાળી દીપજે ભલી.

દીપાવલી

પૃથ્વી

અરે વરસ આંતરે અહીં ધરે છ, દીપાવલી!
અનંત જંડ દીપમાળ શીદ આ ભૂંડી ભોમમાં?
અહીં મનુજને ઉરે ભડભડે જુદી કોમમાં
સદા વિષજીભો સમી ભભૂકતી મશાલો બળી
બળી જીવન સીઝતી; નયનમાં બળે રે વળી
અખંડ ઈરખા તણી વિષમ જ્વાળ; એ હોમમાં
વહે અગનધાર; ને ફુગવતી હજી વ્યોમમાં
શિખા તણી ઊંચે વિશાળ વિકરાળ ધૂમ્રાવલી?

તને પ્રગટવું, ભલે પ્રગટ; મા ધરી દીવડા
સુકોમળ સરૂપના—વિહિન શક્તિના જીવડા,
ખરે ફકત એક વર્ષ પ્રગટી રહે તું બની
પ્રચંડ રૂપની મહાનલ સરૂપના આગની
વિરાટ નવશક્તિ, ભસ્મ કર પાપ જ્વાલા ભૂંડી
પછી અહીં પધારજે બનીઠની રૂડી દીવડી.

દીવાળી : ૧

• પૃથ્વી •

અમે મગતરાં અહીં,—મરણ તુલ્ય આ જીવવું,
ત્યહીં શરમને ત્યજી, કજળતી જતી નિર્બળી
ભલી ફરી ફરી અહીં વરસઅંત દીપાવલી!
પધાર છ; કહે હજી, અધિક છે રહ્યું ચૂસવું ?

વિનાશકર રક્તમંગળ પ્રમત્ત જ્વાળાબળે
ભરી કઇ ઘડી કહે, અહીં પધારશે દેવડી!
સુમંગલ ગણું—કણે કણ પ્રચંડ દાવાનળે
મહા ભીષણ ચંડી રૂપ પ્રગટાવશે, તે ઘડી.

છુટે ધરમચૂડ ને કિરતકોટડાં કોટિધા
ભયંકર રચ્યા અહીં, કઇક કાળથી માનુષે,
ત્રુટે કડડ દુષ્ટ પ્રાણ હરનાર રૂઢિપ્રથા
બળે ભડડ આગ જ્વાળ સહુ સંહરે ચોદિશે.

વિરાટ રૂપ વહ્નિનું પ્રગટ થાય એવું અહીં
મને થવું ગમે ત્યહીં, ભસમ ભવ્ય જ્વાલામહીં.

દીવાળી : ૨

'તું ચે ગજબ છું—અહીં ભરતભોમમાં આજ તો
અનંત જીવલેણ જો ભડભડાટ હોળી બળે,
પ્રજાજન નહી અહીં દિવસ પેટપૂરૂં જમે,
ને તેમ જનની જુથો નિજની લાજ ઢાંકી ફરે,
બધા ય મુખડે સદૈવ ખડકોય ચિંતા ચિતા—
બનીઠની તું નીકળી કનક કુંડળો, કંકણો
સજી ભભકભેર વસ્ત્ર ભભુકે ભુંડી આગશા !
તને નિરખવી ગમે ઉલટભેર દીપાવલી ?'

'બળ્યું બળતરા થકી જીવન બાળતો એકલો
સદાય બળિયેલ તું, કવિદિલે જળાવી ચિતા,
ભલે મન વિમાસણા મહીં સદા રહે ધૂંધતો;
અરે વરસના બધા દિવસ આંહિ હોળી બળે
હુતાશન જળે ઉરેઉર વળી અધિકો અહીં
પછી ફકત એક દી' ઊજવું હું ન દીપાવલી ?'

સાતતાળી

ઈન્દ્રવજ્રા

‘આવો, બધાં બાળક આંહીં આવો,
છે આજ છુટ્ટી રમતો જમાવો;
ચાલો રમાડું અહીં સાતતાળી.’
એ વૃદ્ધ બોલ્યો નિજ ડોક વાળી.

‘આપું છ પ્હેલ્લી તુજને હું તાળી:
બેટા સ્મરે છે, તુજ જેવી કાલી
વાણી હું યે એક સમે વદ્યો’તો,
માતા તણી ગોદ મહીં લપ્યો’તો.

ને બાપુ! લે આ તું બીજી ય તાળી,
એ જિંદગી યે હતી કૈં નિરાળી;
તોફાન મસ્તી—સુખી બાલ્યકાળ;
વીતી ગયાં સૌ પળમાં નિહાળ!

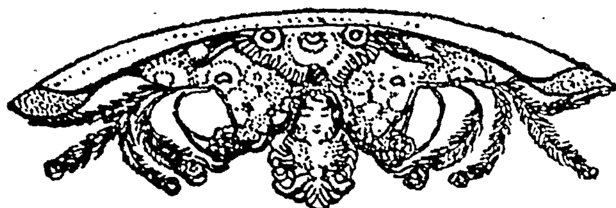
ત્રીજી તને આપું વળી હું તાળી,
નિર્દોષ આ જીવનકેરી પાળી;
હૈયા મહીં હોંસ કંઈ ભરી’તી,
આશા ધરી રંગ મને વરી’તી.

લે ભાઈ! તાળી વળી એક ચોથી,
એમાં પઢ્યો'તો રૂડી સ્નેહપોથી;
ગૂંથાઇ'તી ચોગમ મોહજાળ,
વીતી ગયો એ ય વસંતકાળ.

લે પાંચમી આ: ઘટમાળમાં હું
એવો પડ્યો જે હરખ્યો પિતા હું;
જીવ્યું ન જીવ્યું બધું યે સ્મરે છે,
કૈં કૈં પ્રસંગો નજરે તરે છે.

દેતાં તને આ વળી છઠ્ઠી તાળી,
બેટા દ્રવે છે મુજ હૈયું ખાલી;
સંસારચક્રે અટવાઈ જોયું
કે હાય આ જીવન એમ ખોયું.'

ને સાતમી તાળી ન દૈ શક્યો એ!
આંખો મીંચાણી, ઢગ થૈ પડ્યો એ;
એણે સુણી'તી નકી અંત-તાળી,
કાળે બજાવી દીધ સાતતાળી.

વનદેવી

· ઇન્દ્રવજ્રા ·

આમ આવ ! ઇલા ! કહું એક વાત,
જોને ખીલ્યાં છે ફૂલ જાતજાત;
લે ચાલ, આજે રમીએ સવારે,
આ પુષ્પનો તું શણગાર ધારે.

મોટા કહે છે રમું સાથ તારી,
વિદ્યા બધી યે બળી જાય મારી;
વિદ્યા બધી તે બળતી હશે શું ?
ને જો બળે તો ય વળી થશે શું ?

જાણે છ લાગે ફૂલમાં તું કેવી ?
ના હોય જાણે વનની શું દેવી !
ને બ્હેન તું જો વનદેવી થાય,
કેવો સદા શીતળ વાયુ વાય !

મારી દગે જો કદી આંસુ ન્યાળે,
હેતાળ હાથે મુજને તું ઝાલે;
ખીલંત કો પુષ્પની પાંદડીમાં,
ઢાળી મને તું હસવે ઘડીમાં.

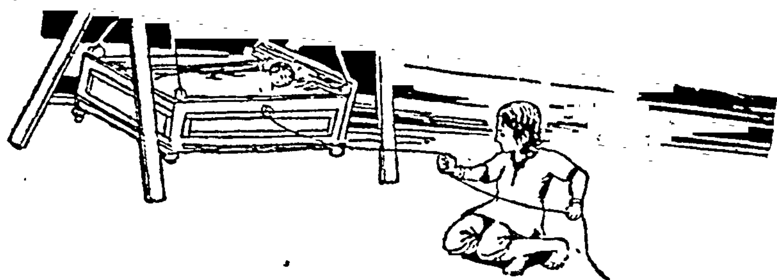
આકાશથી કો મૃદુ રશ્મિ ચોરી,
હીંચોળવા સ્નેહપરાગ દોરી
ગૂંથી મને ફૂલઝૂલે ઝુલાવે,
ને શોકચિંતા જગનાં ભુલાવે.

અંકોરીને આ જળના તરંગ,
એનું કરી મિશ્રણ વાયુ સંગ,
રૂડાં રચી હાલરડાં અનંત,
ગાયા કરે નિત્ય જ મંદમંદ.

ને હર્ષઘેલો પળમાં હું થાઉં,
નિદ્રાતણી ગોદ મહીં લપાઉં,
ત્યાં પોપચાંની થઇ રંગભૂમિ,
જાદુભર્યાં સ્વપ્ન રહે ઝઝૂમી.

ને ત્યાં બને સુંદર સ્વપ્નસૃષ્ટિ,
ન્યાળી હું પામું વળી જ્ઞાનદૃષ્ટિ,
ત્યાં દેવદેવી ઉરભાવ રેલી,
બ્રહ્માંડના ભેદ રહે ઉકેલી.

ને બ્હેન ! વિદ્યા બળી જાય મારી,
યાચું કૃપા તો વનદેવી ! તારી:
વિદ્યા સજીવંત કરંત સ્હેજે,
શોધી મને જીવનબુટ્ટી દેજે.

હાલાં

· ઇન્દ્રવજ્રા ·

ઇલા ! હતી તું કની છેક નાની,
લોકો કહેતા તુજને જ શાણી;
ને બ્હેન વાણી ય વદંતી કાલી,
સૌને હતી તું વળી ખૂબ વ્હાલી.

ઊંઘાડવા હાલરડાં હું ગાતો,
એ ગીત ગાતાં કદી ના ધરાતો;
ત્યારે સ્ફુરંતી ઉપમાવલિઓ,
આજે ન ઝીલે સ્મૃતિ-અંગુલિઓ.

'સોનાતણા પારણીએ તું પોઢે,
મોતીગૂંથી ચાદર બ્હેન ઓઢે,
હીરા જડ્યા હાંસલીએ રમંતા,
માણેકના મોર વળી ફરંતા.

ને હીરદોરી—ને બ્હેન ગોરી,
ને એક વીરો—ને વીર હીરો;
પાતાલપાણી થકી હું નવાડું,
જાતે વખાણી ઝગલાં શીવાડું.'

સ્વપ્નાંભર્યો એ સુખી બાલ્યકાળ,
આંખો મિચાતાં થતી સ્વપ્નમાળ;
એવાં હવે ના કદી સ્વપ્ન આવે,
ને સાથ મીઠી વળી ઊંઘ લાવે.

ઓ બ્હેન ! આજે નહિ ઊંઘ આવે,
તું ગાય હાલાં મુજ માટ ભાવે;
જો, ગાઢ નિદ્રામહીં વિશ્વ લાગે,
એમાં અહીં આ તુજ આંખ જાગે.

ના પારણું કે કંઇ હાંસલીઓ,
આજે ન માગું ઉપમાવલીઓ;
મારે કપાળે તુજ હાથ માંડ,
ને 'ભાઈ' બોલી મુજને ઊંઘાડ.

ઓળખ

• ઇન્દ્રવજ્રા •

કેવો મજેનો સુખી બાલ્યકાળ !
આ મસ્તી, તોફાન, જવું નિશાળ;
ઇલા ! થશે શું અતિ દિવ્ય એવું
નિર્દોષ આ જીવન સ્વપ્ન જેવું ?

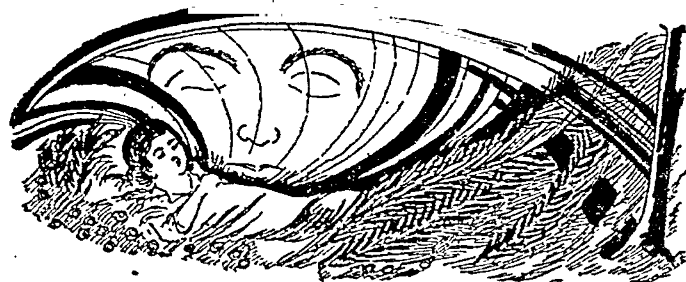
આ કેશ કાળા સહુ શ્વેત થાય,
ને આંખ આ જો કદી ઝંખવાય,
આ નેત્ર તારાં—સુરસોમધારા—
શી રીત જાણીશ પછી હું તારાં ?

ને ચન્દ્ર તારા સહુ લે વિસામા,
ને દિગ્ગજો ધૂળ ભરે દિશામાં,
આ હાથ તારો પથ દોરનારો,
શી રીત જાણીશ નકી જ તારો ?

તારું કદી જો ક ની મૃત્યુ થાય,
આનંદ આ જીવનનો ય જાય;

આ આંખ ને હાથ કદી ભુલાય,
તો યે કદી તું સ્મૃતિથી ભૂંસાય ?

હૈયા મહીં મૌન નિગૂઢ વ્યાપે,
ને એ મને જીવતદાન આપે;
એકાદ સારૂં વળી આંસુ છાનું,
એથી જ જીવંત તને હું માનું.

સ્વાર્થી

• ઇન્દ્રવજ્રા •

જેવો તપે સૂર્ય જ તે ઘડીથી
મેં ભોગવેલાં સુખસ્વપ્ન ચારુ,
વીણી બધાં એ ગણતો ફરીથી,
ત્યારે ઈલા! હું તુજને વિસારું.

સંધ્યાતણા નિર્મળ દિવ્યરંગી
રઝ્ઝાંભરે નિત્ય બધાં ય બાંધું;
ને એ મૂકી મસ્તક હું તરંગી
સૂતાં નિરાંતે ભર નીંદ લાધું.

રે નીંદમાં એક જ મૂર્તિ આવે,
આવી રમે, ને મુજ માટ એક
એ દિવ્ય ને સુંદર સ્વપ્ન લાવે;
એની પ્રભાતે ન મળે જ રેખ!

ના ના પ્રભાતે કંઈ રેખ ભાળું
ત્યારે તને જીવન માંહીં ધારું.

અભિલાષ

ઇન્દ્રવજ્રા

'આજે ઇલા ! છું ક ની સ્હેજ નાનો,
બાકી ઊભો આંહીં રહું જ શાનો ?
આકાશપાતાળ કરું હું એક,
ખૂંદી વળું સર્વ દિશા અનેક.

ને સાત જો સાગર હોય સામે,
તે યે કૂદી જાઉં જ એક વામે;
ને દૈવને તો ક ની ભોંય હેઠું
એવું પછાડું—નહિ થાય બેઠું.

ધારું ક ની તો રવિને નસાડું,
ને પૂર્વથી પશ્ચિમમાં ઉગાડું;
ને ચાંદલો ? હેં, શિદ ભાર એના,
જ્યાં સૂર્ય શા સેવક હોય જેના ?'

'ખાલી ન એવી તું બડાશ હાંક,
આ સ્હેજમાં લાગી રહે છ થાક.'

ઉમા બટ

'હો, હો, ઇલા! તું ન શરીર હેળ,
સત્તાભર્યો છે મુજ આત્મ એક.

આત્મા થતાં નિર્મળ ને નિયંત્રી,
એની થશે એક જ વિશ્વતંત્રી;
સંગીત ત્યાં તો પછી દિવ્ય ન્યારું
ગુંજી રહેશે જગ ઠારનારું.

બ્રહ્માંડના ભેદ બધા ય ખોલી
બ્હેનાં! બતાવીશ સભા અમોલી;
જોજે, પછી તો કની ચ્હાડ તોડું,
ને હું તને તો લઈ ખાંધ દોડું.' ૧

અભિલાષ

ઇન્દ્રવજ્રા

'આજે ઇલા ! છું ક ની રહેજ નાનો,
બાકી ઊભો આંહીં રહું જ શાનો ?
આકાશપાતાળ કરું હું એક,
ખૂંદી વળું સર્વ દિશા અનેક.

ને સાત જો સાગર હોય સામે,
તે યે કૂદી જાઉં જ એક વામે;
ને દૈવને તો ક ની ભોંય હેઠું
એવું પછાડું—નહિ થાય બેઠું.

ધારું ક ની તો રવિને નસાડું,
ને પૂર્વથી પશ્ચિમમાં ઉગાડું;
ને ચાંદલો ? હેં, શિશુ ભાર એના,
જ્યાં સૂર્ય શા સેવક હોય જેના ?'

'ખાલી ન એવી તું બડાશ હાંક,
આ રહેજમાં લાગી રહે છ થાક.'

ઇન્દુ બટ

કાર્યો કરું પ્રથમ સૌ બહુ હેતભાવે,
બ્હેની હસંતી શકુનો લઈ સામી આવે;
અંગુલિ કુંકુમભીની કરીને કપાળે
ચાંલ્લો કરી ઉમળકે શુભ ભાગ્ય બોલે.

ભાઈ ને ભગિની સાચાં ઉરતંત્રી જગાડજો,
પ્રેરણા પાઈને પીને સ્નેહમંત્રો ગજાવજો.

ચિંતા ભૂંડી ધગધગે દિલમાંહીં જ્યારે,
વીણા લઈ રસભર્યાં ગીત ગાઈ ત્યારે,
બંધુ તણા જીવનમાં બનીને વિધાત્રી,
ઉદ્ધારવા ઉર વસી, નમું જ્ઞાનદાત્રી.

સંસારસાગરે વ્હેતું કિસ્મતના ખડકે ચઢ્યું,
બોધમંત્રે બચાવી લે બંધુનું ઉરહોડલું.

જગમાં બંધુઓ જ્યાં જ્યાં, અંધારાં જીવને જહીં,
પુણ્યવંતી ભગિની શા ઇન્દુ ત્યાં પ્રગટો સહી.

ઈન્દુ

• અનુષ્ટુપ–વસંતતિલકા •

અંધારે જ્યોતિરેખા શી લસે છે વ્યોમદીપિકા,
ડૂમો ચડેલ હૈયાની એવી એ પન્થદર્શિકા.

જ્યારે મળું દૃગમહીં તુજને ભરૂં હું,
સંસારનાં સુખ ભૂલી તુજને સ્મરૂં હું,
ગૂંથી વળો ઉર થકી ઉર, તે બિછાવું,
વાત્સલ્યમૂર્તિ પ્રભુને ચરણે ધરાવું.

ઉછાળે જૂજવા ભાવો તાહરાં દૃષ્ટિસ્પર્શન,
અને મેં ત્યાહરે કીધાં સ્નેહમાં બ્રહ્મદર્શન.

માન્યું હતું જગત તો જડ છેક છે આ,
આત્મા તણું જીવન શું કંઇ સામ્ય છે ના;
તારા વડે પ્રથમ મેં પ્રભુતા પ્રમાણી,
આ વિશ્વને જીવનની ગૂઢ ગ્રંથિ જાણી.

ઉકેલે મૃદુ બોલોથી હૈયાની ગડીઓ કૂંળી,
ઉજાળે કંઇ આત્માની દિશાઓ સર્વ ધૂંધળી.

'જોયું છ ભાઈ મુખ પ્હેલું તારું,
કેવો વીતે છે દિન આજ વારુ!'

'જો ચાલ બાગે ઘરબ્હાર આજે
પૂર્યા કુળોઠી થકી સાથીઓ જે,
ત્યાં પૂરીએ શોભિત રંગ સાથે,
ને ત્યાં જ વાતો કરીએ નિરાંતે.'

'હા, હા, ઊગે નિર્મળ જો પરોઢ,
હૈયે ઊગે એમ અનેક કોડ;
ને ભાઈ મારાં અભિનંદનો લે,
આવે ન એકે કંઈ એની તોલે.

આ જો ઉષાનાં મૃદુ હાસ્ય ચારુ,
ને વાંછું એવું શુભ ભાગ્ય તારું;
આવું ઊગો જીવનનું પ્રભાત!
ને ભાઈ! હાવાં સુણ સ્વપ્નવાત:

ઓ ભાઈ, જાણે ફરવા જતાં'તાં,
પૃથ્વીતણી પાળ પરે ઊભાં'તાં;
જોયા વળી સાગર સાત ત્યાં મેં,
ઓળંગવાને ફૂલસેતુ સામે.

ત્યાં એક આવ્યો ઊડી દેવદૂત,
પાંખો રૂપાળી વળી તેજયુક્ત;
એ પાંખમાં આપણને ધરી એ
ઊડ્યો શું વેગે! વધુ વાયુથી યે.

એકમ

• ઉપજાતિ •

'ઇલા! ઊઠી જા, શરણાઈ વાગે;
ઘોરે છ શાની? નવયુગ આજે;
ઉદ્યાનમાં જો તરુ સાથ ઘેરું
કેવું રમે બાલ્ય પરોઢ કેરું!'

'જોને જગાડી અમથી મને ક્યાં?
આવ્યું હતું સ્વપ્ન મને, અને ત્યાં
તેં અંત ભાગે જ મને જગાડી,
બાજી મજેની અમથી બગાડી!

મારું અધૂરું સપનું રહ્યું એ,
જાણી શકી ના પછી શું થયું એ;
એ સ્વપ્ન આજે મનમાં રમે છે,
એ સ્વપ્ન જેવું જીવવું ગમે છે.'

'રાત્રે સૂતી વેળ કહ્યું'તું શાને
જે વ્હેલું જાગે જગવે બીજાને?'

ત્યાં રંગના તો ફૂટતા ફુવારા,
ને તે ફુવારે વળી સાત ધારા.

એ સાત ધારા મહીં સાત રંગ,
ને સાતના થાય અનંત રંગ;
એ રંગકૂંડે નિજ અંગ બોળે,
ને સર્વ ઊડે જગમાંહીં ટોળે.

ત્યાં સ્વપ્ન સર્વે ઊજવે ઉજાણી,
ને એક આવે બની શોકરાણી;
ને કોક સ્વપ્નું સજી સર્વ સાજ,
ના હોય જાણે બન્યું હર્ષરાજ!

સંધ્યાતણા હોઠ બીડેલ ત્યાંથી
લાલાશ લાવ્યાં નક્કી હોઠમાંથી;
ને અંગના સૌ શણગાર કાજ
લૂંટયો હતો નક્કી વસંતરાજ.

એ રાજરાણી શણગારવાં'તાં,
તે વિશ્વ આખું ય ઘૂમી વળ્યા'તા;
એ માટ એ ગોળમટોળ મોતી
લેવા ક ની સાગરછીપ ગોતી.

ને રત્નભંડાર ત્રિલોકના યે
શોધી વળ્યા તો ય મળ્યા ન કયાં યે;
પૃથ્વી ફરંતા કદી એક વેળા
કો દેવદૂતે નિરખ્યાં ઊભેલાં.

સ્વપ્નમાં ભમ્યો એક વિશાળ દેશ,
એમાં થયો આપણનો પ્રવેશ;
એકેક સ્વપ્નું બની એક સૃષ્ટિ,
જે ન્યાળતાં ઝાંખી જ થાય દૃષ્ટિ.

ઓ ભાઈ, એ તો હતી દિવ્ય સૃષ્ટિ,
પીયૂષની તો ત્યહીં થાય વૃષ્ટિ;
એની ફરે ફૂદડી સોળ ચાંદા,
ન્હોતા ત્યહીં એક જ સૂર્યદાદા.

બે ચાર ઊંચાં હિમશૃંગ સાંધી,
પુષ્પો ગૂંથી મંડપ ભવ્ય બાંધી,
એમાં બિછાવ્યાં રૂડી વાદળીનાં,
જાણે બિછાનાં હિમગાદલીનાં!

પૃથ્વીતણા સૌરભની વિશાળ
જાણે ગૂંથી હોય ન મ્હેકજાળ;
ત્યાં ભાઈલા! તું પડખે ઊભો'તો,
ગૂઢાર્થ એનો સમજાવતો'તો.

મ્હેકે ત્યહીં પુષ્પની મંજરીઓ,
ને ત્યાં હવામાં ઊડતી પરીઓ;
એવા પરીલોક મહીં રમ્યાં બે,
ને દૂત શું જોજન કૈં ઘૂમ્યાં બે.

લાધ્યાં હશે આજ સુધી અનેક,
તે સ્વપ્ન મેં ત્યાંહીં દીઠાં દરેક;

કો સ્વપ્ન પ્રહ્લાદ બની ઉમંગે,
લેતો વળી બાથ સુવર્ણસ્થંભે.

ને કોઇ સેવે ધ્રુવની તપસ્યા,
શ્રદ્ધા તણી ત્યાં ઉકલે સમશ્યા;
ને એમ ન્યાળી ઇતિહાસસૃષ્ટિ,
ભાળી હું પામી જ ભવિષ્યદૃષ્ટિ.

શાળા રચીને કંઇ ખેલ ખેલે,
તારાક્ષરી વ્યોમતણી ઉકેલે;
ને રશ્મિમાંથી કંઇ રંગ ચોરે,
ને વ્યોમમાં મેઘધનુષ્ય દોરે.

ને હર્ષરાજા વળી શોકરાણી
ઉચ્ચાસનેથી દઈ આણવાણી
સૌ સ્વપ્નને ત્યાં ગરબે ઘુમાવે,
સંગીતની દિવ્ય ધૂની જમાવે.

આકાશમાં એક ઊડંત ટોળી,
તેણે કરી વાદળીની જ ઝોળી;
તારાતણાં કૈં ઝૂમખાં ભરીને,
ને એ નિચોવ્યાં ગરણી કરીને.

ને દિવ્ય ઝારી લઇ અન્ય આવ્યા,
વિષ્ણુ કનેથી કદી હોય લાવ્યા;
તારારસે એ ભરી દિવ્ય ઝારી,
ને એમ ઢોળ્યું અભિષેક-વારિ.

ન્યાળી ઊભો આપણ નેત્રવારિ,
થંભી હશે કો પળ દિવ્ય ન્યારી;
હૈયાતણું હેત ઠરેલ જ્યારે,
ઓગાળતાં નિર્મળ નેત્ર ત્યારે.

એ દેવદૂતે જળ એ ગ્રહ્યાં'તાં,
એ અશ્રુ વીણી અહીં સાચવ્યાં'તાં;
એ અશ્રુના તો મૃદુ અંગુલિથી,
મોતી સમા ઘાટ ઘડી કળીથી,

રશ્મિગૂંથી છાબમહીં ભરીને,
ને પુષ્પની પાવડીઓ ધરીને,
એ અશ્રુમોતી તહીં દૂત લાવ્યો,
એને બધાએ હરખી વધાવ્યો.

એ રાજવીને મુકુટે મઢેલું
તારું નિહાળ્યું તહીં આંસુ પેલું;
ને શોકરાણી તણી કંઠમાળા,
એમાં ગૂંથેલાં ચળકે નિરાળાં.

ને કોક સ્વપ્નું શિવરૂપ ધારે,
ને વ્યોમગંગા નભથી ઉતારે;
તારાતણી વૃષ્ટિ શિરે ઝીલી લે,
ને એમ ખેલો સહુ રમ્ય ખેલે.

જે બાળવાતો સહુ સાંભળી'તી,
એ સર્વ દૃષ્ટિશું છતી થતી'તી;

ને હોય જ્યાં શોક કંઈ વધારે,
એ ભાર લાવી અહીંઆ ઉતારે.

પૃથ્વી તણાં બાળક પુણ્યશાળી,
તૂટી જતાં માનવદેહજાળી;
આવી વસાવે અહીં સ્વપ્નસૃષ્ટિ,
ને સર્વ પામે વળી દિવ્ય દૃષ્ટિ.

આશા તણું આંહી વિશાળ વ્યોમ,
ને કલ્પનાની ફળદ્રુપ ભોમ;
હૈયે ભરેલાં સહુ હેત જેમાં,
એ તો અહીં મ્હેલ રચેલ એમાં.

જે સ્વપ્ન લાધ્યાં મરુભોમમાં યે,
તે સર્વ જાણો મુજ દેશનાં એ;
તે સર્વ સ્વપ્નાં નિજ શીર્ષ નામી,
આવી સદા યે ભરશે સલામી.

ને સ્વર્ગથી યે અતિ દિવ્ય ન્યારૂં,
આ છે અમોલું સ્થળ તો અમારૂં;
પૃથ્વી ત્યજી આંહી ભલે પધારો,
આ દિવ્યતામાં ય થશે વધારો."

ત્યાં સ્વપ્નભંડાર ભર્યો વિશાળ,
ને પારદર્શી ચળકે દિવાલ;
જે બાળકોનાં મૃદુ હાસ્ય ચારુ,
એથી ગૂંથી હોય જ એમ ધારૂં.

ને અમ્રરંગી મણિમૂર્તિ જેવી,
ઊભી હતી દૂર જ સ્વપ્નદેવી;
આવ્યા ઊડંતા જળસીકરો શા,
ચાલે સરંતા જળઝાલરો શા.

એ સ્વપ્નદેવી સજી વસ્ત્ર ભૂરૂં,
આવી સમીપે ઉચર્યાં મધુરૂં:
"એ સ્વપ્ન તો છેક ની સર્વ શૂરાં,
તોફાનમાં યે ન જરી અધૂરાં.

પૃથ્વી મહીં બાળક કાજ જાય,
ફેરી ફરંતા મુજ દૂતરાય;
'સ્વપ્નાં લીઓ કો'સપને રમાડે,
ને બાળકોને અરધાં જગાડે.

જ્યાં બાળકો નિર્મળ નિંદ ઝોપે,
ત્યાં આંખક્યારી મહીં સ્વપ્ન રોપે;
ને ત્યાં જ સ્હેજે કવિતા ઉગાડે,
રૂડાં મધુરાં ફળ શાં ચખાડે!

ને ચાખતાં એ ઉર સર્વ રાચે,
તે બાળકો યે થઇ કાવ્ય નાચે;
નિદ્રાતણી એમ દિવાલ ભેદી,
સૌને કરે દૂત જ સ્વપ્નકેદી.

ને એ જ દૂતો ફરી પૃથ્વીલોક
તોળે સદા માનવ હર્ષશોક;

ભંડાર શોધી પછી દૂત આવ્યો,
માગ્યું હતું સ્વપ્ન ન એવું લાવ્યો.

દેવી પછી ચાંદરણાં ગળાવી,
એ શૌર્ય સ્વપ્નાં પળમાં બનાવી,
તે રોપવા આ હૃદયો ઉઘાડે,
તું સ્વપ્ન એવું જગવી ઉઠાડે.

ને સ્વપ્ન મારું અધૂરું રહ્યું એ,
જાણી શકી ના પછી શું થયું એ;
એ સ્વપ્ન આજે મનમાં રમે છે,
એ સ્વપ્ન જેવું જીવવું ગમે છે.'

'આવ્યું હતું સ્વપ્ન મને ય એવું,
અંતે થયું શું નથી આજ કહેવું;
સૂર્યે કર્યું ભાળ સુવર્ણધામ,
ને ન્હાઇને એ કરીએ પ્રણામ.'

સ્વપ્નાં મને આંહી અનેક આવે,
ને દિવ્ય સંદેશ બધાં ય લાવે;
ને તું જીવે સ્વપ્ન અનંત ત્યાં ય,
ત્યાંથી તું આવે કદી સ્વપ્નમાંહ્ય.

એવા જ પાછા નવયુગ આવે,
ને સાથ તારી સ્મૃતિછોળ લાવે;
ઈલા ! હવે કો નવ હોડ માંડે,
સ્વપ્નાં વિખેરી, નહિ કો જગાડે.

ને સ્વપ્નદેવી સહુ ત્યાંહી આવ્યા,
ને દૂત બે સૌરભથાળ લાવ્યા;
એ સૌરભે આપણને નવાડી,
સુવર્ણનાં દ્વાર રહ્યાં ઉઘાડી.

તારાકણી કુંકુમમાં પલાળી,
ચોડી કપાળે મૃદુ હાસ્ય ઢાળી;
ને સ્વપ્નદેવી પછી બોલ બોલ્યાં:
"આ સ્વપ્નભંડાર વિશાળ ખોલ્યા.

એમાં થકી સ્વપ્ન ગ્રહો ગમે તે,
ને હૈયું મારું ઊભરાય હેતે;
પૃથ્વી વિષે અંતરશાંતિ થાય,
ને એ વડે બે રમજો સદાય."

એ સ્વપ્નભંડાર ખૂંદી વળ્યાં બે,
ને સ્વપ્ન તો ના સરખાં મળ્યાં બે;
હું તો ક ની ભાઈ થઈ નિરાશ,
પાછાં ગયાં આપણ દેવી પાસ.

"હું દિવ્ય નિદ્રા જ અનંત સેવું,
ને સ્વપ્ન એમાં વળી ભવ્ય એવું
આપો જ જેને નવ આદિ અંત,
ને વિશ્વ જેમાં રમતાં અનંત."

બોલ્યાં હસી હાસ્ય "તથાસ્તુ" દેવી,
પામ્યાં ગજેની ત્યહીં લ્હાણ એવી;

ભંડાર શોધી પછી દૂત આવ્યો,
માગ્યું હતું સ્વપ્ન ન એવું લાવ્યો.

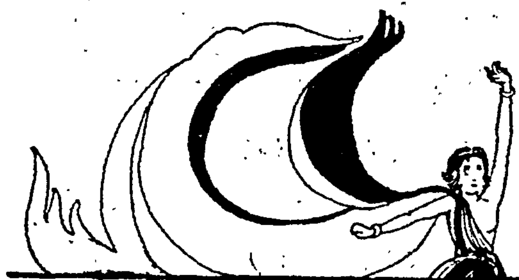
હેવી પછી ચાંદરણાં ગળાવી,
બે શૌર્ય સ્વપ્નાં પળમાં બનાવી,
તે રોપવા આ હૃદયો ઉઘાડે,
તું સ્વપ્ન એવું જગવી ઉઠાડે.

ને સ્વપ્ન મારું અધૂરું રહ્યું એ,
જાણી શકી ના પછી શું થયું એ;
એ સ્વપ્ન આજે મનમાં રમે છે,
એ સ્વપ્ન જેવું જીવવું ગમે છે.'

'આવ્યું હતું સ્વપ્ન મને ય એવું,
અંતે થયું શું નથી આજ કહેવું;
સૂર્યે કર્યું ભાળ સુવર્ણધામ,
ને ન્હાઇને બે કરીએ પ્રણામ.'

સ્વપ્નાં મને આંહી અનેક આવે,
ને દિવ્ય સંદેશ બધાં ય લાવે;
ને તું જીવે સ્વપ્ન અનંત ત્યાં ય,
ત્યાંથી તું આવે કદી સ્વપ્નમાંહ્ય.

એવા જ પાછા નવયુગ આવે,
ને સાથ તારી સ્મૃતિછોળ લાવે;
ઈલા ! હવે કો નવ હોડ માંડે,
સ્વપ્નાં વિખેરી, નહિ કો જગાડે.

કલ્યાણ

· ઇન્દ્રવજ્રા ·

ઇલા ! સ્મરે છે અહીં એક વેળા,
આ ચોતરે આપણ બે રમેલાં;
દાદાજી વાતો કરતા નિરાંતે,
વ્હેલા જમીને અહીં રોજ રાતે.

કૈં વર્ષ પ્હેલાં અહીં યુદ્ધ જામ્યાં,
ને વીર કૈં અક્ષય કીર્તિ પામ્યા;
આ ગામનો એક હીરો હણાયો,
કલ્યાણ-ચોરો અહીં આ ચણાયો.

કલ્યાણ નામે અહીંનો સિપાઈ,
જે યુદ્ધમાં એક ગયો હણાઈ;
કેવી હતી અંતર દેશદાઝ,
એનો કહું હું ઇતિહાસ આજ.

એ ટેક ને શૌર્ય તણો જમાનો,
સાંખી શકે વીર ન એક ટાણો;
ના યોગ કે કાળ કંઈ વિચારે,
ને પાર ધાર્યું મનનું ઉતારે.

ખૂણેખૂણે યુદ્ધનિશાન વાગે,
કુટુંબનો એક સપૂત માગે;
ને એમ અર્પે સહુ સર્વ શક્તિ,
એવી હતી ઉત્તમ દેશભક્તિ.

કલ્યાણને કેવળ વૃદ્ધ માત,
હૈયે હતી એક વિયોગવાત;
કલ્યાણ તો એકલ આશ જેની,
ચિંતા ધરે એ દિનરાત તેની.

'બચ્ચા ઊઠો!' એમ સિપાઇ-માતા
બોલી ય ડંકા રણના સુણાતાં;
'ને ભાઇ! યુદ્ધે મુજની તું ચિંતા
સ્હેજે ન, તારે શિર છે નિયંતા.

બેટા ઉમંગે રણમાં સિધાવો,
સિપાઇ-માતા-કુખ આ દીપાવો;
દાદા તણો યે રણમાંહી સાખો,
જીતી મરી બાં કુળલાજ રાખો.

તારા પિતાએ કંઇ યુદ્ધ ખેલ્યાં,
ને હાય એણે તહીં પ્રાણ મેલ્યા;
આશિષ દેતાં તુજ તાત જોતો
તું તો હજી આંગણ ખેલતો'તો.

છે ફર્જ ભાઈ! કરવી અદા એ,
ને ધ્યાન માનું ધરજે સદા યે;

જો સ્હાય માતા, દિન આજ સારો.
તો વાળ વાંકો ય ન થાય તારો.

ને રંક માતા તુજ રંક વેશ,
તું રંક એથી નહિ રંક દેશ,
શું રંક એથી તુજ દેશભાવી?
શોભાવ બેટા! પણ ધન્ય આવી.

સાચો સિપાઈ નહિ શક્તિ ઓદ્ધો
જુએ, ઘૂમે એ થઇ વીર જોદ્ધો;
જે મર્દબચ્ચો, રણમાં ડગે ના,
પાછો હઠે કે ભયને ગણે ના.

જ્યારે વળી યુદ્ધવિરામ થાશે,
ચૌટે છચોકે ગરબા ગવાશે:
એ હોંશ હૈયે ધરી હું ય જીવું,
આજીવિકા માટ જ વસ્ત્ર સીવું.

ને કીર્તિ તારી જગમાં ગવાશે,
એ કીર્તિપ્રેમી કંઈ વીર થાશે;
આદર્શ તારો વળી ભાવિ વાત,
એથી વધારે શી મને નિરાંત?

બેટા, ઊઠો! દેશ સપૂત માગે,
ચૌટે બધે ચોક નિશાન વાગે;
ના ધર્મમાં ઢીલ જરા કરાય,
શું દેશદ્રોહી મુજ પુત્ર થાય?'

કલ્યાણહૈયે હતી દેશદાઝ,
વ્હાલી હતી એ થકી કુળલાજ;
માતાતણાં વેણુ સુણી ઊઠયો એ:
ને કુળદેવી સ્મરીને નમ્યો એ:

'આ પુણ્યશાળી મુજ માતૃભોમ,
એ દાઝ જાગો મુજ રોમરોમ;
હા દેશ મારો, મુજ દેશભક્તિ,
એ દેશ સાટે મુજ સર્વ શક્તિ.'

કલ્યાણ માથે શિરપેચ બાંધે,
ને વૃદ્ધ માતા તલવાર બાંધે;
વેર્યો પછી ત્યાંહી શકુનથાળ,
બાથે લપેટ્યો નિજ એક બાળ.

ને ગ્રામનાકે તહીં પુત્ર માતા
આવી ઊભાં, જ્યાં જયગીત ગાતા
કૈં વીર જેનું રણશૂર ખૂન,
સ્વાતંત્ર્યની કેવળ એક ધૂન.

સો યુદ્ધ અંતે પુરપાટ હાંકે,
ને વૃદ્ધ માતા ગઈ ગ્રામનાકે;
ત્યાં વૃદ્ધ માતા નિજ પુત્ર ધારી,
'કલ્યાણ! કલ્યાણ!' વદે બિચારી.

ને—ને અહો યુદ્ધ જીતી પધારે!
સો ગ્રામહૈયાં ઊભરાય ત્યારે;

એ હર્ષઘેલાં સહુ લોક દોડે,
વ્હાલાંતણાં નામ જપાય મોઢે.

ત્યાં સૈન્યનો નાયક બોલ બોલ્યો,
એણે જ પ્હેલો જયભેદ ખોલ્યો:
'કલ્યાણ હીરો રણમાં હણાયો,
પ્હેલો ધર્યો એ જય તો ગણાયો.'

કલ્યાણ–માતા હતી હર્ષઘેલી,
એણે સુણી'તી જય-વાત પ્હેલી;
એ હર્ષ ને શોક અપાર ટાળ્યો,
કલ્યાણ–પંથે નિજ પંથ વાળ્યો.

કલ્યાણ તો અક્ષય કીર્તિ પામ્યો,
ને આત્મ એનો સ્વરગે વિરામ્યો;
કલ્યાણ-ચોરો અહીં આ ચણાયો,
ને આત્મ એનો સહુમાં વણાયો.

આવે ફરી યુદ્ધપ્રસંગ જ્યારે,
સૌ વીર એની અહ ભસ્મ ધારે;
ને ભસ્મ ધારી રણમાં પધારે,
કલ્યાણ-કીર્તિ હજી યે વધારે.*

* આ જ કાવ્યવસ્તુ પર 'કલ્યાણ' નામની ગીતનાટિકા પણ રચી 'પ્રેમનું મોતી અને બીજાં નાટકો'માં જોવી.

ખેતી

ઇન્દ્રવજ્રા:

'ઈલા! કદી હોય સદા રજા જો,
મૂકું ન આ ખેતરની મજા તો;
જો સ્વર્ગથી આંહી સર્યું સુવર્ણ,
એથી થયાં શોભિત ઘાસ પર્ણ.

આવે મજેને કુમળે પ્રભાત,
વ્હેલાં જવું ખેતરમાંહી સાથ,
ને ન્યાળવા નિર્મળ દિવ્ય રંગ;
હૈયા મહીં માય નહિ ઉમંગ.

જો ખેતરો ડાંગર શેલડીનાં,
વેલા વીંટેલા ફૂલવેલડીના,
એમાં ઢળે આ મૃદુ તેજધાર,
શોભા અહીં ખેતરની અપાર.

હું તો કરું બ્હેન સદા ય ખેતી,
કાને ધરું ના જરી લોકકે'તી,
વાવી લણું તો ધનધાન્ય સ્હેલ,
જો ને પછી થાઉં ધનો પટેલ.'

'હો હો, તું જો થાય કની પટેલ,
તો એક રૂડી નકી માગું વ્હેલ;
ને શેલડી ડાંગર જો ઉગાડે,
તો હું ય વાવું વળી તે જ દા'ડે.

ને શેલડીનો રસ પીલી કાઢું,
ને હું જ પ્હેલાં મુજ કો'લું માંડું;
ને ગોળ મીઠો જરીમાં બનાવું,
એ સાથ ધાણા ઘર વ્હેંચડાવું.

એ છોડ હું ડાંગરના ઉગાડું,
ને એ લણી ભાત પછી ય ખાંડું;
ને રોજ વ્હેલા ઊગતે પ્રભાત,
તારે કપાળે વળી ચોડું ભાત.

ને સૂર્ય શાં ભાવિ ઉજાળનારાં
ઓવારણાં રોજ લઉં હું તારાં;
ને રોજ હું તો ઊજવું ઉજાણી,
એથી વધારે—નહિ ભાઈ જાણી.'

જન્મોત્રી

· ઈન્દ્રવજ્રા ·

આજે મને એક થઈ છે હોંશ,
તે ભાઇ તારો નકી જોઉં જોષ;
જન્મોત્રી તારી અહીં લાવ વારુ,
એમાં ગણીને કહું ભાવિ તારું.

સૌથી વધારે ગ્રહ જે સતાવે,
તોફાન મસ્તી દશમો મચાવે;
નિત્યે તને એ પજવી હસાવે,
જાણે પનોતી તુજને નચાવે.

એથી મને જો કંઈ દાન થાય,
તો નક્કી આજે ગ્રહશાંતિ થાય;
બાકી બધો છે ગ્રહયોગ સારો,
ને સૂચવે એ ચઢતો સિતારો.

ને જો અહીં આ શુભ શુક્ર જાતે
લગ્ને પડ્યો, તે સુણ સર્વ વાતે;
તે સર્વ કાર્યે ફલસિદ્ધિ આપે,
ને દેશદેશાવર કીર્તિ વ્યાપે.

ને સૂર્ય તો સન્મતિ અર્પનાર,
છે ઉચ્ચ તે આયુ વધારનાર;
વિદ્યાતણો યોગ ગુરુ અપાવે,
એકાદ નક્કી કવિતા લખાવે.

બેઠો અહીં આ બુધ રાજ્યદ્વારે,
તે ભાઇની કાંતિ વળી વધારે;
ને કેન્દ્રસ્થાને વળી સાથ બીજો,
છે કર્કચન્દ્ર સ્વગૃહી બની જો.

ને શત્રુસ્થાને શનિદેવ બેઠા,
નાખે બધા યે સહુ શત્રુ હેઠા;
ને રાહુ કેતુ અહીં કુંડચક્રે
એવા પડ્યા કે ન કદી ય વક્રે.

છેલ્લું હું જોઉં તુજ બંધુસ્થાન,
ત્યાં ઉચ્ચ આ મંગળનું નિદાન;
(ને ભાઈ તારે નથી બન્ધુ કે ની?)
તે સર્વમાં મંગળ વાંછનારી
આ હું રહી એક જ બ્હેન તારી.

વિધાત્રી

· ઈન્દ્રવજ્રા ·

ઈલા તણો હાથ ધર્યો કપાળે,
એણે ય દાબ્યો ધરી હોંશ વ્હાલે;
ને હું વદ્યોઃ 'બ્હેન ! કહે તું આજે,
પુનઃ ફરી બોલ "સુખી તું થાજે!"'

ઈલા તણો નિત્ય પ્રભાતલેખ,
મારે લલાટે જ લખાય એક;
મારી વિધાત્રી દઈ હેતપુંજ
એ તો વદી આજ વળી નવું જઃ

'પૃથ્વી તણા સુંદર ચોકમાં જો
કેવાં ખીલે પુષ્પ નવાં સદા જો !
શબ્દાવલી એ સમરેખ કેવી !
રાત્રે વિધાત્રી લખતી જ એવી.

કે આ રૂડી સાગરની સપાટી,
એને ગણી એક વિશાળ પાટી,

હારે ભૂંસે રોજ નવીન રેખ,
એવા લખું કે ચળકંત લેખ?'

'એ સર્વથી યે વધુ દિવ્ય તારા,
ઓ બ્હેન! મારે તુજ લેખ ન્યારા;
ને લેખથી યે તુજ વ્હાલબોલ
એથી વળી અંતરમાં અમોલ.'

ઇલા તણો હાથ ધર્યો કપાળે,
એણે ય દાબ્યો ધરી હોંશ વ્હાલે;
ને એ વદી: 'ભાઈ! સુખી તું થાજે'
પુનઃ વદી, 'થાય સુખી તું આજે.'

ભવિષ્યવેત્તા

· ઈન્દ્રવજ્રા ·

‘કાલે રજા છે, ગઈ છું ય થાકી,
વાંચીશ વ્હેલા સહુ પાઠ બાકી;
તારી હથેલી અહીં લાવ, સાચું
હું ભાઈ આજે તુજ ભાગ્ય વાંચું.

કેવી પડી છે તુજ હસ્તરેખા!
જાણે શું લાખે નવ હોય લેખાં!
પૈસા પૂછે છે? ધનની ન ખામી,
જાણે અહોહો! તું કુબેરસ્વામી!

છે ચક્રચિહ્નો તુજ અંગુલિમાં,
જાણે પુરાયા ફૂટતી કળીમાં;
છે મત્સ્ય ઊંચો, જવચિહ્ન ખાસ્સાં,
ને રાજવી-લક્ષણ ભાઈનાં શાં!

વિદ્યા ઘણી છે મુજ વીરલાને,
ને કીર્તિ એવી કુળહીરલાને!
આયુષ્યરેખા અતિ શુદ્ધ ભાળ,
ચિંતા કંઇ રોગ તણી તું ટાળ.

ને હોય ના વાહનખોટ ડે'લે,
બંધાય ઘોડા વળી ત્યાં તબેલે;
ડોલે સદા યે તુજ દ્વાર હાથી,
લે બોલ જોઉં, વધુ કાંઈ આથી?

જો ભાઈ, તારે વળી એક બ્હેન,
ચોરે. પચાવે તુજ પાટી પેન;
તારું લખે એ ઉજમાળું ભાવી,
જાણે વિધાત્રી થઇ હોય આવી!

મારે ય તારે કદી ના વિરોધ,
રેખા વહે છે તુજ હેતધોધ;
એ હેતના ધોધમહીં હું ન્હાઉં,
ચાંદા ઝબોળી હરખે હું ખાઉં.

ડોસો થશે, જીવન દીર્ઘ તારું,
ખોટી ઠરૂં તો મુજ મુક્કી હારું;
આથી જરા યે કહું ના વધારે,
હેતાં રખે તું મુજને વિસારે!'

‘જોજે, કહ્યું તે સહુ સાચું થાય,
ઈલા ! પછી તો નહિ હર્ષ માય;
પેંડા પતાસાં ભરી પેટ ખાજે,
ને આજ જેવી કવિતા તું ગાજે.’

તારા

ઈન્દ્રવજ્રા

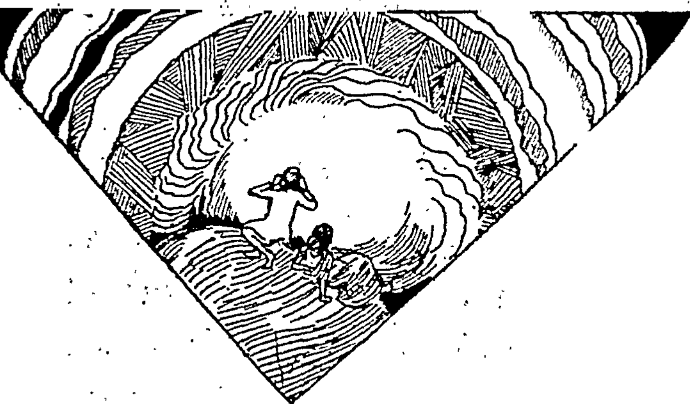
આકાશતારા ગણતાં જતાં'તાં,
ખાલી ગપાટા કંઈ હાંકતાં'તાં;
ઈલા હતી આગળ, હું પછાડી,
તારા સજેલી હતી વ્યોમવાડી.

'તારા ઝગે છે નભમાંહી ધોળા,
તારાથકી આપણ બે ય ઓળા
જેને ઢળી પંથ વિષે છવાય,
ઓળા પણે બે ભળી એક થાય.'

ઈલામુખે એક નચિંતરેખ,
એણે ગણી વાત જ અલ્પ છેક;
'હા હા, તું મોટો ફિલસૂફ કે ની,
તે હોય જાણે સહુ જાણ ગોની!'

તારો ખરંતો નભથી નિહાળી
પૂછ્યું ભરાતાં મન વ્હેમ ખાલી:
'તારા નથી રક્ષિત વ્યોમમાં યે
શી રીત તો આપણ બે ય ક્યાં યે?'

ઈલા વદી: 'ભાઈ ન હોય શોક:
કેવા હશે જે વળી દેવલોક!
તારા સમાં આપણ જો ખરીશું,
તારા થઈ સ્વર્ગમહીં રહીશું.'

પડઘો

· ઇન્દ્રવજ્રા ·

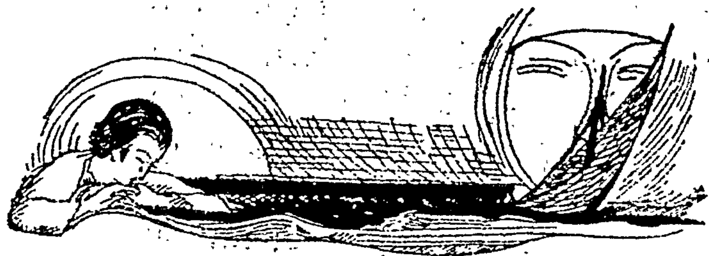
માથે રહ્યો ઘુમ્મટ ગોળ એક,
બોલેલ શબ્દો ઝીલતો દરેક;
ઈલા ! અહીં જો પડઘો સુણાય,
'બ્હેનાં' અને 'ભાઈ' અહો ઘુંટાય.

આ વિશ્વનો ઘુમ્મટ તો નિહાળ,
ગાજી રહ્યા સાગર જ્યાં વિશાળ;
ને વિશ્વનો ચોક રહ્યો અનંત,
જ્યાં દિગ્દિગન્તે પડઘા રમંત.

આત્મા તણો ગુંબજ માનવોનો,
એ તો ક ની છેક જ ઘાટ્હોણો;
હૈયાં બધાં માનવીનાં જ એક,
ને એક વેગે ધબકે દરેક.

નિઃશ્વાસગૂંથ્યો કવિબોલ તારો,
આનંદઘૂંટયો વળી બોલ મારો;
આલ્હાદ ને શોકભરેલ શ્વાસ
લીધા જ હૈયે ધરી એક આશ.

ઓ બ્હેન ઇલા! પ્રભુશ્વાસના આ
જો આપણા બે અહીં આત્મનો આ;
કેવા પડે છે પડઘા સદાના!
જીવી શકું હું કદી એ વિના ના.

આશા

ઈન્દ્રવજ્રા

'ઈલા કદી હું ઉર આજ ખોલું,
આંસુ ખરે એ થકી જો અમોલું,
અશ્રુતણો ભાર ઝીલાય ના તો;
કહે શીદને આ કરવી જ વાતો ?'

'ઘેલો થયો ? આજ શું આમ બોલે
કૈં યે નથી જે તુજ આંસુ તોલે ?
આંસુ અમોલું ન ઝીલાય તારું,
એ સાથ તો અન્ય હું આંસુ સારું.

ને અશ્રુવ્હેણે ઉભયે તરાવી
જે આશનૌકા હૃદયે ધરાવી;
કેવા રૂડા એ સઢ વિસ્તર્યા'તા !
વાયુ મજેના વળી શા ભર્યા'તા !

એ આશનૌકા ફરી આવશે ને
સાથે નવું એ ભરી લાવશે ને—'

'ના, ના ગઈ એ ફરી કાંઈ લાવે,
બ્હેનાં! ગઈ આશ ફરી ન આવે.

માટે ઈલા! લે ઉર આજ ખોલું,
આંસુ ભલેને ખરતું અમોલું;
ને વાત જો આ કદી થાય ઠાલી,
અશ્રુતણો ભાર થશે જ ખાલી.'

આશિષ

· ઇન્દ્રવજ્રા ·

બ્હેનાં! કદી હોઉં ક ની હું રાજા,
બાંધું હમેશાં ફૂલમ્હેલ તાજા;
તું મૂર્તિનું મંદિર ત્યાં બનાવું,
ને દર્શનાર્થે વળી રોજ આવું.

તારે હૃદે આ મુજ નેત્રધારા,
એમાં ઢળેલાં મૃદુ નેન તારાં;
એવી રૂડી આરસમૂર્તિ કલ્પી
કોરી દીધી હોત, કદી હું શિલ્પી.

ને બ્હેન! જો હોત ક ની ચિતારો,
પીછી ધરીને હૃદ-રંગ ન્યારો,
આલેખીને મેં તુજ નેન-હેત,
એની ધરી હોત તને જ ભેટ.

કે હોત જો હું ફિલસૂફ યોગી,
બ્રહ્માંડ સર્વે મનથી વિલોકી,

કો મંત્ર મોંઘો તુજ માટ શોધી,
આજે રહ્યો હોત તને હું બોધી.

ને હોત જો ગાયક ગીત ગાત
સંગીતની ધૂન સદા જગાવી,
ગાંધર્વ ગૂંથે સૂરજાળી સાત,
છાયા ધરૂં એ, મુજ બ્હેન વ્હાલી.

કે હોત જો હું કવિરાજ મોટો,
એવું લખું કાવ્ય મળે ન જોટો;
એ કાવ્યનો આત્મ તને બનાવી
સૌ કલ્પના હોત તને ધરાવી.

ને બ્હેન, જો હોત કની હું દેવ,
તો અપ્સરા પાસ કરાવી સેવ
નિત્યે રચાવું નવી સ્વપ્નસૃષ્ટિ,
એથી જ વાધે તુજ જ્ઞાનદૃષ્ટિ.

હું તો ઈલા! એકલ રંક ભાઈ,
મારી ય તારે નથી કૈં નવાઈ;
તો બ્હેન! શો આશિષબોલ બોલું?
ને હૈયું આ શીદ અબોલ ખોલું?

કાળકોટડી

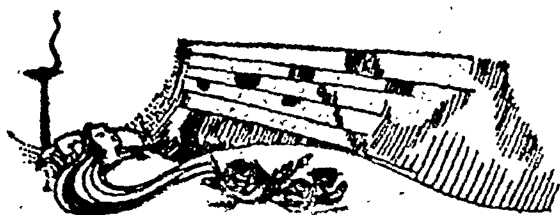
· ભજન ·

કાળી કાળી કાળકોટડી રે,
જીવન મારું રે કેદ;
એમાં સ્મરું તારી ગોઠડી રે,
ઉકલે જીવનના ભેદ.

જૂઠા જૂઠા દેહ-જાળીઆ રે,
આતમજ્યોતિની પાસ;
અંતર નિત્ય અજવાળીઆં રે,
ત્યાં તો દેવના વાસ.

બ્હેનાં! નથી બંધ બારણાં રે,
દિવ્ય પંથ અનંત;
મોંઘાં તારાં વ્હાલવારણાં રે,
એ મુજ દીપ બનંત.

દિલે વીંટી દુઃખવેલડી રે,
દેવે દુઃખનાં રે ફૂલ કીધ;
દુઃખડાં ઘોળીઘોળી બ્હેનડી
પીને કેવા રે આનંદ લીધ!

ગાઢ નિંદર

• ઓધવજીના સંદેશાનો ઢાળ •

ધીમે રે ધીમેથી સહુ જન આવજો,
સુખનિંદરમાં સૂતી એ અલબેલ જો;
હળવે રે હળવે તે પગલી માંડજો,
આનંદે દેખંતી સોણલબેલ જો.

આકાશે ટમટમતી એકલ તારલી,
ધરતી પર ટગમગતી ઘીની દીવડી;
જોજો રે ઝબકીને જાગે ના વળી,
ભર નિંદરમાં પોઢી એ મુજ બેનડી.

કૂદી રે એ સાત સમન્દર પાળ જો,
સૂરજના નિરંતર એને દીવડા;
દેવ બધા યે એની લે સભાળ જો;
એવાં તે ભાયગ ક્યાં, પામર જીવડા!

ઊના રે નિસાસા અહીં ના લાવતા,
આનંદે પામી છે સત અવતાર જો;

જાગે ના, જોજો રે અહીં સહુ આવતાં
ધણકે ના હૈયાના તમ ધબકાર જો.

મીંચીને નિંદરમાં મીઠી આંખડી,
લાધ્યો છે જીવનનો અભિનવ લ્હાવ જો;
દીસે શી એ તો જ્યોતિકમળની પાંખડી,
ચન્દ્રવદન પર ન્યાળો પ્રેમળ ભાવ જો.

ધરતી પણ પળભર આંહી વિરામવા,
વાયુ યે થંભ્યા છે દર્શનલોભથી;
અજવાળાં યે અમુલખ જ્યોતિ પામવા
થભીને લેતાં અમરત્વ મથીમથી.

ફૂલનાં રે પરિધાનતણા આ થોક જો,
કરમાતાં કંઇ ફૂલ પ્રફુલ્લ જ થાય જો;
કંકુમના ચીતર્યા છે અહીંઆં ચોક જો,
મઘમઘતી આ ધૂપસુગન્ધ સુહાય જો.

ખેલે છે સચરાચરનો એ રાસ જો,
શાંતિથી જુઓ ને સહુ જન સાંભળો;
દેવાલય જેવો છે આ આવાસ જો,
ન્યાળીને દર્શન કરી સૌ પાછાં વળો.

વાયુ વાય,
પુષ્પ જો પ્રફુલ્લ થાય,

વાયુ ને સુગંધ એ ક્યહીંક જાય એ વહી,
બાલ્યકાળ-જિંદગી સુગંધ વાયુ શી ગઈ.

અનેક વેળ કલ્પના બની પરી ય આવતી,
વાવતી સુવર્ણબીજ આત્મભોમમાં ઊંડાં,

સૌમ્ય વર્ષતી રૂપેરી ચાંદની થકી રૂડાં
અનેક હાસ્ય નિર્મળાં પ્રભાતમાં ઉગાડતી

હવે ન કલ્પના કદી ય રૂપ એહવાં ધરે,
મૃત્યુલોકનું કદી ન દિવ્ય સ્વર્ગ એ કરે,

પ્રફુલ્લ બાલ્ય હાસ્ય હાય!
સર્વ જાય!

બાળખેલ, સ્વપ્નમ્હેલ!
મ્હેલ એ ગયા તૂટી,
સ્વપ્ન એ ગયાં છૂટી,
કાળ લે બધું લૂંટી!

—સ્મૃતિ તણા ય કાંકરા
ધૂણે છ કાળના ઝરા,
છતાં ઘસાય ના જરા—
રહ્યાસહ્યા જ એ રહેલ.

કદી નદીતટે, કદીક હોડલાંમહીં જતાં,
વ્યોમતારલાતણી સભા ભરી ય બેસતાં;
અને સુવર્ણરેત ત્યાં કદીક ખોળલે ભરી
પૂલ કે શિવાલયો બનાવતા ફરીફરી.

બાગ ગોખ ચોતરે કરી મજા ઘણીઘણી,
ફૂલછોડ સાથ બેઉ ફૂલ ને કળી સમાં
ખેલ ખેલતાં, કળી ય ચૂંટતાં વિના તમા–
બાળકો સમાં ન ત્યાં–જશું હવે થઇ ધણી!

તાપીસ્નાન,
નર્મદા તણું જ પાન,
પાપમોચની ગણાય એક એ જ ગંગધ્યાન;
તીર્થઘાટ,
ઐતિહાસ મુલ્કવાટ,
અનેકવાર ગ્રામ્ય હાટ,

ઘણી ય વાર સાથ બે અહો જતાં ફૂદીફૂદી,
પ્રસંગસાર ગોઠડી અહો કરી જુદીજુદી;
સર્વ એ ગયું ગયું, રહ્યું જશે યથા સમે,
અર્ધ જિંદગી ગઈ ન અર્ધ જો રહી જશે.

સમુદ્રદર્શને ચડયાં હતાં બપોર પ્હાડશૃંગ,
વહે નિસર્ગનાદમાં અનંત હેતના અભંગ,
સાંજના અમે ગૂંથ્યા સુવર્ણસ્વપ્નના તરંગ,
તરંગજાળમાં ભરેલ બાલ્યકલ્પના ઉમંગ;

શૃંગની તળેટી થાય ને ઊંચે ચઢ્યા તરંગ,
જ્વલંત સર્વ એ પરે ચઢ્યા નવીન આશરંગ;

વ્યોમપાર,
દૃષ્ટિપંથની ય બ્હાર,
સર્વ એ ઊભા હશે શું એક હાર,
રૂપેરી તારલા જડેલ સ્વર્ગનાં સુવર્ણદ્વાર?

કાળની વિશાળ પાંખ,
વીંઝાય મસ્તકે અથાગ,
ઝંખવાય આત્મઆંખ,
ને વધે છ મોહ રાગ—

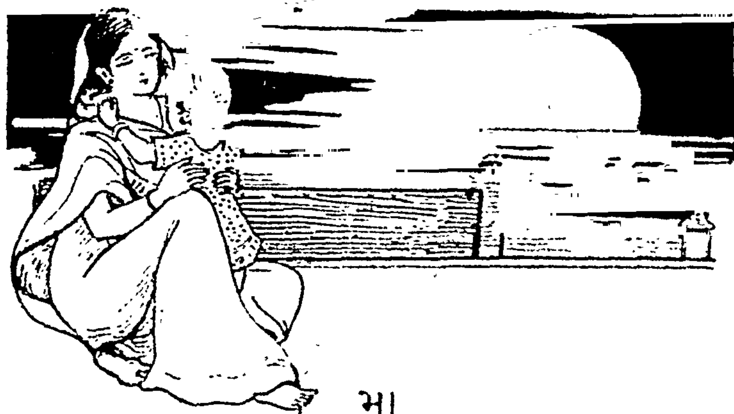
દેહની સુરંગમાં પડ્યો છ આત્મહીરલો,
કાળના ક્રમે વળી દટાય એ હજી ઊંડો,
નવેનવું થતાં અમૂલ્ય બાલ્યકાળ જે રૂડો,
જતાં જ હીર મેળવે કદીક કોક વીરલો.

કાળતોપચીતણું હતું ન ભાન જે સમે,
રેતદુર્ગ બાંધતાં, ધ્વજા ય રોપતાં અમે,
અમે જ તોપચી થઈ ઉડાવતા જ સર્વ એ,
હવે ન આવશે ફરી પવિત્ર બાલ્યપર્વ એ.

કાળના પ્રવાહમાં ફરે મનુષ્ય ફૂદડી,
સદૈવ અંધ જીર્ણ થાય એક દેહ-ફૂલડી,
ભૂતમાં ભમે વળી ભવિષ્ય ના વિચારતી,
જરી ય વર્તમાનને ન અંધ એ ય દેખતી.

અંધ થાય આજ આંખ,
ને કપાઇ બાલ્ય પાંખ.
આજ બ્હેન! વર્ષગાંઠ,
અંતરે વધે ઉચાટ!

અર્ધ જિંદગી ગઇ,
ન અર્ધ જિંદગી રહી;
ન ખેલમાં, ન બાલ્યકાળ મ્હેલમાં
જશે જ જિંદગી વહી.

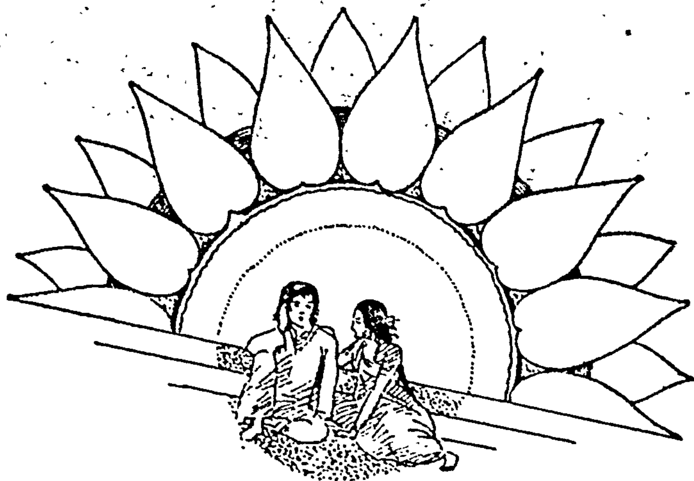

મા

મંદાક્રાંતા

વ્હાલી માતા! શિશુ સમયમાં બોલતો કાલું કાલું,
ચાંદાપોળી–વિવિધ રમતે દીધ લ્હાણી અનેરી,
અંકે પોઢી ખલલ કરતો નિંદ હું અર્ધઘેરી,
એવાં મીઠાં સ્મરણ મહીં યે ન્યાળતો એક વ્હાલું
રૂડું આંક્યું મુજ જીવનમાં પોત તારૂં નિરાળું:
ને જાગંતી સ્મૃતિમહીં સ્ફુરે કૈંક તારા સુનેરી
સત્કારોનાં, મૃદુલ સવિતા! બીજ તેં નિત્ય વેરી
પાળ્યાં પોષ્યાં! અરર નગુણો, એ ઋણો કેમ વાળું?

મોંઘી માડી! જીવન-ભરતી-ઓટમાં તું જ ઈન્દુ,
તારી આણે મુજ ઉર ચઢે ઊતરે ઊર્મિસિન્ધુ;

યમલ

['યમલ' એ જોડિયાં ભાઈબહેનની એક અર્ધીઆછી કથા છે. અન્યોન્યાશ્રયી ભાઈબહેનની એ બેલડી, સાથે જ જન્મી, બાલપણનું નિર્દોષ જીવન વીતતાં સંસારના રંગથી રંગાયા વિના, સાથે જ દેવલોક પામે છે. ભાઈને સંસારની સ્નેહજ્વાલાનો એકાદ તણખો લાગી જાય છે ખરો; અને દેવદૂતી સમી એની ભગિની એની આત્મકળી દાઝવા ન દેવા કંઈક સાધનરૂપ બને છે પણ ખરી; છતાં બહેનની માંદગી પ્રસંગે લાગણીવશ ભાઇનો સંયમ ખૂટી જાય છે અને એ આત્મહત્યા કરી બેસે છે; એમ સંસારયાત્રા બંને સાથે જ પૂરી કરે છે.

બાલપણથી તે મરતાં સુધી ભાઇને બહેન વિના જરાયે ચાલતું નથી. કુમળું શૈશવ આનંદમાં વીતે છે (સૉનેટ ૧–૨), વળી એમાં બંને ભાઇબહેન લડે છે—એક થાય છે (સૉ૦ ૩–૪), પ્રાર્થના કરે છે (સૉ૦ ૫); નિશાળનાં યે રમ્ય સંસ્મરણો જ રહી જાય છે (સૉ૦ ૬); સુખનાં, હર્ષનાં આંસુ પણ ખીલે છે (સૉ૦ ૭). પણ પછી ભાઇના હૃદયમાં યૌવનની એકાદ ઉચ્છૃંખલ વૃત્તિ પ્રવેશે છે ને એ સંસારમાં <u>ઝાંઝવાંનાં</u> જળ જોઈ રહે છે (સૉ૦ ૮), અને એને જીવનમાં બધે નિરાશા જ લાગે છે (સૉ૦ ૯). નૈરાશ્યારણ્યમાં ભમતો, મૃગજળ પાછળ આથડતો એ છેવટે તૃષામૂઢ થાય છે; એ જ સમયે એની અંધલાકડી જેવી બહેનનો જીવનદીપ હોલાવાની તૈયારી થાય છે, અને વિયોગ-ભયે ઉન્મત્ત બનેલો એ મોતને ભેટવા વિષપાન કરી લે છે (સૉ૦ ૧૦). શ્રદ્ધાળુ બહેન

પ્રકૃતિપટપર પથરાએલાં આશાનાં કિરણો એને બતાવવા પ્રયત્ન કરે છે (સૉ૦ ૧૧); અંધારામાં ગોથાં ખાતું ભાઈનું મન પળવાર તો આત્મજ્યોતિ જોઈ રહે છે (સૉ૦ ૧૨), અને દેવદૂતી સમી એની બહેન એને આશ્વાસન પણ આપે છે (સૉ૦ ૧૩), પરંતુ છેવટે મૃત્યુશય્યા આગળ ઊભેલો ભાઇ વિષની પૂરી અસર લાગી જતાં લથડે છે ને બંને સાથે જ આ લોકમાંથી ઊડી જાય છે (સૉ૦ ૧૪).]

· પૃથ્વી ·

૧ શૈશવ

કુલીન જનનીકૂખે ઉભય જન્મીને જોડિયાં
સુખે ઊછરતાં અમે, કંઇક તાતછાયા ગ્રહી;
નચિંત થઈ નિત્ય શાંત મમતાળુ એ માવડી
કહે કુળકુટુંબની રસિક વાત રાત્રે વળી;
થઇ ઉભય ડાહ્યકાં ઊલટભેર એ સુણતાં,
ઉંઘાડી અમને સૂએ ચૂમી લઈ ધીમે થાબડી;
કદી રમત, સ્વપ્નમાં, અચલ સત્ય ઉચ્ચારતાંઃ
શું સ્વર્ગ વસતું અહો, સરલ શૈશવે ચોગમે!

પીધી કુદરતે રહી અજબ વિશ્વની મોહિનીઃ
કહે છ પલટાય સૌ; કદપિ વ્યોમ જાદૂગરો
કરી નજરબંધી ને ઉદધિ હર્ષમાં કૂદવે,
હજી ય ગિરિશૃંગને વિવિધ રંગમાં દાખવે,
છૂમંતર કરે હજી ચળકતા નભે તારલા;
હતું અધિક જ્ઞાન એ સહુ રહસ્યનું શૈશવે.

૨ ધન્ય ઘડી

સુણ્યાં, અનિલ જે લવે અખિલ વિશ્વમાં મ્હાલતાં
સનાતન સુરમ્ય એ ગહન ગીત સૌન્દર્યનાં,

લળી તરુવરો કરે અધરપાન માધુર્યનાં,
અનેક હિમશૃંગને રવિકરો જ ઓગાળતા;
નિસર્ગરચનામહીં ય પળ ધન્ય સૌ ગાળતાં;
કણેકણ ભળે અને પ્રગટ થાય ચૈતન્ય ત્યાં,
ઢળે નભવિતાનમાં વિરલ દાન વાત્સલ્યનાં,
કલામય વિધાન એ ઉભય સંગમાં ભાળતાં.

ખરે જ મુજ માટ શું પ્રકૃતિ સ્વાંગ ન્યારા સજે!
પ્રમાણું મહિમા નકી કંઇક ગૂઢ શિક્ષા હશે.
ખરે, જગ વિષે સદા પ્રકૃતિ એક સાચો ગુરુ,
પ્રભો! અધિક વાંછના જીવનમાં હવે ના ધરું.
લહ્યો ઉભય સંગમાં સકળ રાસ બ્રહ્માંડનો,
લહ્યો પરમ લ્હાવ એ અભિનવા જ આનંદનો.

૩ અબોલા

કઈ સહુજ વાતને અદકું રૂપ બંને લડયાં,
ન ભોજન કર્યું, જરી રીસમહીં અબોલા લીધા,
જઈ ગૃહખૂણે—અસહ્ય ઉરભાર—છાનાં રડયાં,
'હવે ન કદી બોલું હું' મનસૂબા ઘણા યે કીધા.
ઘડી ન પળ ચાલતું; ઉભય સન્ધિઆશ છતાં
'ન હું પ્રથમ તો વદું' મમતમાં ડગે નિશ્ચયો;
વિના કલહ સ્નેહની ન ઘટવાય ઉત્કૃષ્ટતા:
અબોલ દિન એ ગયો, યુગ સમાન કેવો વહ્યો!

અબોલ રહીને ઊંડા મનનમાં ડૂબે માનવી,
જતાં જ તન ઓગળી, અલખ લક્ષ્ય એને થતું;
સમાધિમય જિંદગી ખલક ત્યાં રચાતાં નવી,
નિહાળું તુજ રૂપ જે સૃજનકાળ પૂર્વે હતું.
ખુમારી ઊતરી જતાં થઈ સલાહ; કેવાં સુખી!
હતાં ભગિની! સન્ધિ કે કલહમાં જ સૌથી સુખી?

૪ સન્ધિ

ઉદાર ભગિની! થયાં જીવન નિર્મળાં આ હવે,
ઉકેલ મૃદુ હાસ્ય આ તરુ તળે શિલા આસને,
વળી મધુર અર્ધ વાણી ઊચરી, શિરે આભ ને
તળે અવનિ સાક્ષીમાં હૃદયસન્ધિ સોહાવીએ;
પ્રસંગ મૃદુ હાસ્યના પળ અમૂલ્ય સૌ કેવી એ!
દીધેલ વચનો કંઈ નહિ કદી ભૂલું હું તને,
કરાંગુલિ ગૂંથી વળી ફરીફરી પૂછું: 'બ્હેન ને?'
હકાર સૂચવે જ તું:—સ્મરણપોથી એ ખોલીએ.

અભિન્ન રહીને થવા લય અનંત વિશ્રામમાં
ભળી જીવનવ્હેણ નિર્મળ થતું વહે આપણું
ભળે ગહન ઐક્યમાં યમલ એમ આત્માતણું,
હજી ય દૃઢ શુદ્ધ શાંત વધુ ગાઢ ઉદ્દામમાં
વિશાળ પદમાં હજી ય—વિકસાવી વાત્સલ્ય એ
કૃતાર્થ થઈ સાધીએ અલગ સન્ધિસાફલ્ય એ.

૫ પ્રાર્થના

સદા વિમલ રાખજે જીવન એ કૃપાના નિધિ!
નથી કઠિન કૈં વ્રતો, સ્તવન તાહરું ધ્યાનથી,
ન વા ભજન પૂજનો કીધ, ન પુષ્પમાલા ગૂંથી,
ખરા હૃદયથી નથી કદી ય નામમાળા કીધી,
અગાધ તુજ શક્તિના અણુ ગણી પ્રસાદી લીધી;
સચેતન કણો ભળી પ્રગતિમાન આત્મા તુંથી
છૂટી રૂપ ધરી અહીં ઉભય એક સત્સંગથી
સદા વરસતી જગે વિમલ સ્નેહધારા પીધી.

પ્રભો! હૃદયમાં ઊગી અચલ એ ન શ્રદ્ધા ડગે,
સ્વરૂપ અમ છાંડીને ઉભય એક થૈ પ્રાર્થીએ;
સદોદિત રમે ત્યહાં પરમ મૂર્તિ ન્યારી દગે,
અરૂપ તુજ રૂપ હો! રૂપ અરૂપ એ વાંછીએ;
વસે ઘટઘટે બધે, સતત જ્યોતિ રૂપે ઝગે,
થઇ ન રહીએ અમે અકળ દિવ્ય શું જ્યોતિ એ?

૬ સૂકી પાંદડી

સ્મરે છ પ્રિય બ્હેનડી! સમય; ફૂલવાડી થકી
લઈ કલમ પાટી એ સ્મળતાં નિશાળે જતાં,
ગુલાબ બટમોગરો બકુલ માલતી મ્હેકતાં
ચૂંટી ફૂલકળી નમાવી મૃદુ ડાળળીઓ બધી,
કદીક તુજ પાલવે—મુજ રૂમાલમાં યે કદી
ગ્રહી, સકળ ગુચ્છ એ પ્રભુપદે ધરાવી, ગાધાં

સૂંઘી ઊલટભેર સૌ, પઠન પુસ્તકે દાબતાં;
નિહાળ ભગિની! પવિત્ર ફૂલપાંદડી એ સૂકી

કિશોરવયની અમૂલ્ય રસલ્હાણ સાથે લઈ
હવે થઈ ફીકી વળી સહુ સુગન્ધ ઊડી ગઇ;
જલે, અનલમાં, કહીંક પધરાવવી એ ઘટે!
ન શીદ અમ જિંદગી–જીવનની ય ચિંતા મટે!–
કિશોરવય ને કિશોર-વય-સોણલાં એ ગયાં,
જૂનાં સ્મરણ મીઠડાં અરર ઘોળવાનાં રહ્યાં.

૭ આંસુ

અમૂલ્ય તુજ અશ્રુ ઓ: ઉમળકો ઉરે આવતાં
(ન હોય ઊતરી અહીં સુભગ કોઇ દૈવી પરી)
ગ્રહી વદન માહરું, મૃદુ ચૂમી લલાટે ભરી,
દબાવી શિર ગોદમાં, ઉર કપોળ પંપાળતાં,
અને હૃદયથી ય શ્વાસ ધબકાર સાથે થતાં,
સર્યું અમર અશ્રુ એ તુજ પવિત્ર ગાલે ઠરી,
વદે ગહન પાઠ જે વદી શકે ન વાચા જરી:
વહો વિરલ આંસુડાં! હૃદય શાંતિ રેલાવતાં.

નથી અફળ એ વહ્યું: સકળરાત્રિ ઓથારમાં
ઝગે છ શશિ તારલા, સહુ થકી અમોલું મને,
વસ્યું જ જઈ એ ઠર્યું છ સ્મૃતિરત્નભંડારમાં,
કરી જતન જાળવું પ્રિય અનન્ય એ રત્નને.

ચૂમેલ અમીબુન્દ એ તુજ અનંત વાત્સલ્યનું,
રૂડું સ્મરણ ધન્ય ચિહ્ન ઉર સન્નિધસાકૃત્યનું.

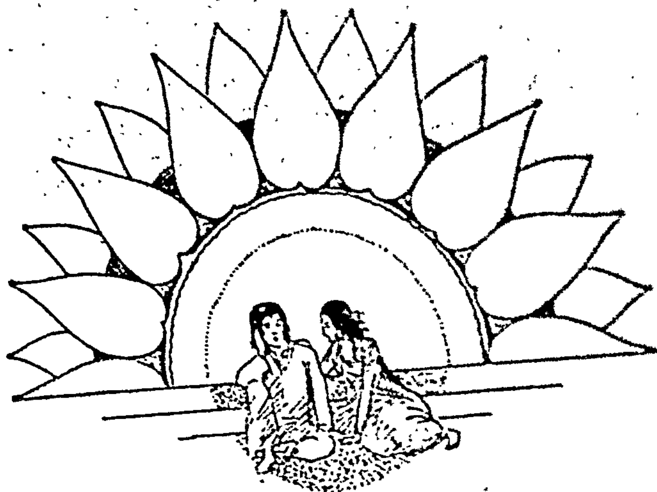
૮ આશાતૃષા

અતૃપ્ત મનડા અરે! વિવિધરંગી તૃષ્ણાબલે
ભમે કયહીં કયહીં અશાંતિ ઉકળાટ ઉદ્વેગમાં?
ત્યજી નિકટ કર્મ, ધર્મ મહીં યે રહી એતમા,
નિશાન વિણ ઊડ તું, કંઈક જ્ઞાન તે યે ભૂલે;
ઝૂલંત દિનરાત તું નવનવીન આશાઝૂલે,
'ગ્રહું, નવ ગ્રહું' વદે, કર ગ્રહેલના ત્યાગમાં
ધરે અધિક હોંસ તું, વળી અનેક સંકેતમાં
રહે બસ રચ્યુંપચ્યું; નહિ તરંગ એકે ફળે.

વસંત અભિલાષ આશ ફૂલ હાર ગૂંથી જતી,
અને જીવનકુંજ રમ્ય મધુરી લીલી ભાસતી;
સુકાય ફૂલપાન ને નવવસંત પાછી ફરી
સજીવન કરે, દિલે નહિ વસંત આવે ફરી.
ઉમંગ અભિલાષ એ—અરર રાનવંટોળ શા
પળેપળ વધે, છીપે મૃગજળે ન આશાતૃષા.

૯ નિરાશા

ઝરા વિમળ શોધતો પ્રણય મૈત્રી વાત્સલ્યના,
કમંડલ લઈ ભમું, ન શુચિ સ્નેહદાના મળે.

યમલ

['યમલ' એ જોડિયાં ભાઈબહેનની એક ઊર્મિઆળી કથા છે. અન્યોન્યાશ્રયી ભાઈબહેનની એ બેલડી, સાથે જ જન્મી, બાલપણનું નિર્દોષ જીવન વીતતાં સંસારના રંગથી રંગાયા વિના, સાથે જ દેવલોક પામે છે. ભાઈને સંસારની સ્નેહજ્વાલાનો એકાદ તણખો લાગી જાય છે ખરો; અને દેવદૂતી સમી એની ભગિની એની આત્મકળી દાઝવા ન દેવા કંઈક સાધનરૂપ બને છે પણ ખરી; છતાં બહેનની માંદગી પ્રસંગે લાગણીવશ ભાઈનો સંયમ ખૂટી જાય છે અને એ આત્મહત્યા કરી બેસે છે; એમ સંસારયાત્રા બંને સાથે જ પૂરી કરે છે.

બાલપણથી તે મરતાં સુધી ભાઈને બહેન વિના જરાયે ચાલતું નથી. કુમળું શૈશવ આનંદમાં વીતે છે (સૉનેટ ૧–૨), વળી એમાં બંને ભાઈબહેન લડે છે—એક થાય છે (સૉ૦ ૩–૪), પ્રાર્થના કરે છે (સૉ૦ ૫); નિશાળનાં યે રમ્ય સંસ્મરણો જ રહી જાય છે (સૉ૦ ૬); સુખનાં, હર્ષનાં આંસુ પણ આવે છે (સૉ૦ ૭). પણ પછી ભાઈના હૃદયમાં યૌવનની એકાદ ઉચ્છૃંખલ વૃત્તિ પ્રવેશે છે ને એ સંસારમાં ઝાંઝવાંનાં જળ જોઈ રહે છે (સૉ૦ ૮), અને એને જીવનમાં બધે નિરાશા જ લાગે છે (સૉ૦ ૯). નૈરાશ્યારણ્યમાં ભમતો, મૃગજળ પાછળ આથડતો એ છેવટે તૃષામૂઢ થાય છે; એ જ સમયે એની અંધલાકડી જેવી બહેનનો જીવનદીપ હોલાવાની તૈયારી થાય છે, અને વિયોગ–ભયે ઉન્મત્ત બનેલો એ મોતને ભેટવા વિષપાન કરી લે છે (સૉ૦ ૧૦). અભાગી બહેન

વિશુદ્ધ ભગિનીતણા જીવનમાં કૂડી માંદગી
ભયંકર થતી ગઈ, નવ ટકે હવે જિંદગી;
કર્યું જ વિષપાન મેં, સુખદ એ જ પીતાં ગણ્યું.
અનંત દુઃખ ઔષધિ! અરર જ્ઞાન આઘું રહ્યું,
ન એ કંઇ જ જાણુતી—જીવનની ઘડી હું ગણું,
સુણું અરર હાય મૃત્યુ ખખડાવતું બારણું.

૧૧ શ્રદ્ધા

ન હામ કદી હારવી; પ્રકૃતિ શુભ્ર જ્યોતિર્મયી
નિસર્ગરચના મહીં ય બહુ દાવ એવા રમે,
મનુષ્ય સહુને દયા વિણુ વિરાટ રૂપે દમે,
સુકોમળ તથાપિ એ થઈ પ્રચંડ ને દાનવી
ધરે વિવિધ રૂપ ને ગગનદીપ દે હોલવી;
છવાય ત્યહીં મ્લાનતા, નભ થકી ઢળે એ સમે
મનુષ્યહ્રદયે નિશા ભય કરુણ છાયા ધીમે,
છતાં પલકમાં રચાય ત્યહીં સૃષ્ટિ આખી નવી.

અહીંઠ ઝગતું રહે કિરણ નિત્ય શ્રદ્ધાતણું,
મહોદધિ થકી ભરી પ્રકૃતિ ખોબલો અંજલિ,
ભલે તિમિર કાળ—તો ય ધરી રૂપ સોહામણું
રચે ધનુષ્માનમાં અજબ દિવ્ય રંગાવલિ.
નથી દુઃખદ આંસુએ સભર પાત્ર આ સૃષ્ટિનું,
રહ્યું છ અંહીં અશ્રુમાં વિરલ ગોર શ્રદ્ધા-ધનુ.

૧૨ જ્યોતિ

–'રહે, પલક તો રહે! જઈશ ના હવાં દૂર તું,
ભલે વચન ના વદે, મમ સમીપ મૂર્તિ ગ્રહું;
બધું ખલકનું અમી નયનમાં લસી જે રહ્યું,
ઠરી ચળકતું દીસે ટપકવા અધીરું બન્યું,
ઝીલીશ મમ પોપચે નયનની તૃષા છીપશે,
પ્રભા પ્રગટશે વળી જીવનમાર્ગ દર્શાવશે.

જઈશ નવ બ્હેનડી! પરમ દર્શને તાહરાં
ભુલાય તનભાન, ભાન જગનું ય, ને ન્યાળતાં
અદેહ—વણુ રૂપની—ઝગમગે અનિર્વાચ્ય તું;
વિકાસમય જ્યોતિ એ પ્રકૃતિ, પ્રેમ, સૌન્દર્યની–
નવી કૃતિ દીસે સનાતન મહા ઊંડા સત્યની–
અને જગ બધું લહું પરમ જ્ઞાનમાં લીન હું,
વિશાળ જગચિત્રની કલગી રૂપ તું ત્યાં તરી
દૃગે સતત ભાળવે, પરમ જ્યોત ચૈતન્યની.'

૧૩ આશ્વાસન

બહેન–'પ્રસન્ન વદને હવે સુખદ મૃત્યુ સ્વીકારવું
ભલે ધબકતાં તૂટે હૃદય તો ય મૂગું સહો;
ઊઠે અગન આંખમાં તદપિ આંસુ ખાળી રહો;
હવે જીવનઅંત કાળ, શિદ ભેટવું છૂટવું

અને વધુ દુઃખી થવું? ઉરસમુદ્રને મંથવું,
મળે નવ મળે સુધા, પ્રભુપદે ધરી ઇન્દ્રિયો,
જગાવી ઉરજ્યોતને, સ્થૂલ સુખે જ હાસ્યોર્મિઓ
પ્રસારી પ્રિય બન્ધુ ઓ! ઘટિત દૈવદીધું પીવું.

નથી જ છૂટકો જયહાં ચલન માનવીનું જરી,
વિયોગ વિધિએ લખ્યો, લિખિત લેખ તે ના ટળે;
થશે મિલન આપણું પરમ શાંતિસ્થાને ફરી,
સુખે ઉભય પ્રાર્થીએ—અચલ ભક્તિ નિત્યે ફળે—
અનંત પદમાં લઈ સુભગ મૃત્યુ ધન્વંતરી
સજીવન કર્યા વિના ન કદી દીર્ઘ વિશ્રામ લે'

૧૪ અશ્રુદાન

સદૈવ બાલ અર્પતાં નવીન જીવ, આશા, પ્રભા,
હતાં અધખુલેલ એ નયન આંસુ ઝાંખાં જરી;
થઈ શ્રમિત પાંપણો નિરખતાં જ એકી ટસે
ઊંચે ગરક ગ્લાનિમાં વદન સ્તબ્ધ ચિંતાભર્યું;
જુએ નયન ભેળવી અદ્દગબંધ બંધુ, ત્યહાં-
નમ્યો કર ધીમે, ફર્યો કર અહીં, ગૂંથી અંગુલિ:
હતી અબલ આજ બન્ધુકર દાબવાને સ્વયે:
નીચે ભગિનીનેત્રમાં ઉભયનાં ભળ્યાં આંસુડાં.

સમુદ્ર દુઃખનો ઉરે ઉભયનો વલોવાઈને
સર્યાં નયનકુમ્ભોથી ઉભયનાં સુધાબિન્દુ એ:

ચડ્યું વિષ રગેરગે—લથડતા સ્વરે 'બ્હેન ઓ !'
વધો; શરીર કંપતું, ઢળી પડ્યો, ગઈ ચેતના !
અચેતન બની રહી યમલગ્રન્થિ એ કુમળી !
ભળ્યા જીવનતંત્રીના સૂર અગમ્ય સંગીતમાં !

દર્શન

• દ્રુતવિલંબિત •

'પ્રકૃતિમંદિર ભવ્ય વિશાળ ત્યાં
મનુજધર્મ સનાતન ઊગતો,
હૃદયરંજન મૂર્તિ નિહાળતાં
અચલ ભક્તિથકી મનુ પૂજતો;
સુભગ દર્શન મૂર્તિતણાં કરે,
મનુજ પામર ભવ્ય થઈ ફરે.

પ્રકૃતિપૂજન ધન્ય પળે કરી
હૃદયભાવ ભર્યા અતિ નિર્મળા,
થઈ પ્રસન્ન નવું રૂપ એ ધરી,
જીવનમૂર્તિ બની મુજ એ ઇલા!
અવનિવ્યોમ ઉરે રમતી ફરે,
જીવન પુણ્યથકી મુજ પાંગરે.

રહી જ આશ પછી નવલા ભવે,
અગર તો તુજ જ્યોતિમહીં ભળું:
નવ ગમે રમવું અહીં એકલાં,
નયનથી ગઈ દૂર ક્યહીં ઈલા!

જીવનમાં ફરી એ મૃદુ સોણલાં
સુભગ દર્શ વિના નહિ ઊગશે,
અમર નિર્મળ જીવનની કળા
મુજ વિશે ન હવે પ્રગટાવશે?
ગત ઘડી ગઇ એ, ગયું એ બધું!
વિધિ! હજી કરવું કંઇ છે વધુ?'

(સૉનેટ)

ક્ષિતિજસાંકળ ચોગમ છે જડી,
અવનિબંધન શી પગ શૃંખલા;
સમયકેદ વળી વિધિએ ઘડી,
અહીં થકી કયમ ઊડી શકું ઇલા?

નવ દઉં ફૂલ કે ફૂલપાંખડી,
અચલ ભક્તિભર્યાં મુજ એકલા
હૃદયથી દઉં અર્ઘ્યતણી ઝડી,
યુગ રચે નવભક્તિતણી કલા.

થઇ જશે કની જીવન જે ઘડી
અહીં થકી ઊડી એ પ્રભુસોણલાં,
અમર દિવ્ય થશે પળ એ રૂડી;
અરર! બંધન તો અહીં કેટલાં!

સુભગ મૂર્તિ તું દર્શનથી ટળી,
દઉં હવે ઉરહારક અંજલિ.

શિખરિણી

· શિખરિણી ·

ફરો જો પાછા તો, મરણશિખરે ઓ શિખરિણી!
વધ્યા છો અર્ધે તો થઈ મરણિયા ઉન્નત ભણી!
ચઢી આવ્યા 'પંચાનન શિખર' તો એક વસમું,
ચઢી નક્કી છેલ્લું ગુરુશિખર ને અંત હસવું.

ભલે ધીમેધીમે; ક્ષિતિજ લહરી સૌ વિકસતી,
વિશાળી પૃથ્વીની જલધિપગથારે સરકતી,
નિહાળી નાચંતી ગગનઝરૂખે વાદળપરી,
ચલો ઊંચેઊંચે, અનિલ વિખરાતો ફરીફરી.

સરે સૌ સંસારી જગતભરનાં વ્યર્થ વલખાં
ઊંચે આકાશે ને હૃદય અવકાશે નવલખાં,
અનેરા ઊંડેરા ધ્વનિ ફકત જે ગૂઢ સરતાં
મળી સ્રષ્ટા ભેગા સભર જગની સન્ધિ રચતાં.

ઈલા! પૃથ્વીમાતા! તુજ શિખરખોળે, ઉદરમાં,
જવાં પોઢી યાચું સુખમય હિમાળી નિંદરમાં.

કંચનજંઘા

· દ્રુતવિલંબિત ·

૧

પ્રકૃતિ ગોદ ત્યજી અવકાશની
તિમિરના થર સૌ અળગા કરે,
અવનિ લ્હાણ સુવર્ણ પ્રકાશની
લઈ સચેતન ત્યાં કૂદડી ફરે:

સહજ તેજ ખરે નભ મોડથી,
કિલકિલાટ કરે વનપંખીડાં;
મધુર ધૂપ ઊડે ફૂલછોડથી,
ચમકતાં ત્યહીં ઝાકળબિન્દુડાં:

ઊઘડતાં પટ તારકથી ભર્યા,
સુભગ સુન્દર ન્હો ઊઘડે જ્યહાં;
તિમિર ધુમ્મસ ઝાકળ ઓસર્યાં,
પ્રકૃતિ નાટ્યવિધાન રચે ત્યહાં:

પલકમાં સરજે નવલી કલા,
વિમલ અંતર વિશ્વતણી લીલા.

૨

ઊઘડતું પરબ્રહ્મનું સોણલું
સમયના દૃઢ બંધનમાં ફરે;
જગતનું ટહુકે પરભાતિયું,
શબ્દ શ્વાસ નવેસરથી ધરે:

સકળ વિશ્વતણો બની શ્વાસ જો
અનિલ પ્રાણ રૂપે ધબકી રહે,
મધુર મંજુલ એ રચી રાસ જો
અકળ કાળતણા ઉદરે ફરે:

ગહન મંત્ર હિમાલયશૃંગનો
અખિલ વિશ્વતણા અણુ અંતરે
દઈ, હિલોળ ઝીલી તરુવૃન્દનો
નીરવ બ્રહ્મ સજીવન એ કરે:

ઊકલતાં મુજ જીવનસોણલાં,
શબ્દ મંગળ હું સમરું ઈલા:

૩

પ્રથમ મંગલમૂર્તિ ઉષા હસે,
અવનિ વ્યોમ ચરાચર નાચતી;
અરુણ હેમકટોરી લઈ ધસે,
રજ સુવર્ણ દિગંત ઉજાળતી:

મૃદુ ઉષા તણી દિવ્ય કરાંગુલિ
હજી અગોચર અંકુર છાંટતી:

પ્રકૃતિને બનવી નિજ ઢીંગલી
જીવનરેખ થકી શણુગારતી:

'સકળ મંગળ એ નિજ રંગને
લઇ સુકોમળ ત્યાં ચીતરી રહે
ધવલ શુભ્ર હિમાલયશૃંગને;
સરિત રંગતણી ગગને વહે:

કદી ઉષાતણી હું લઉં જો કલા,
સહજ હું ય ન શું કરું આ ઇલા!

૪

રમતિયાળ જતી કઈ વાદળી
રૂપલ દર્શન માટ ઠરી ઘડી,
સકળ વાદળ-સાગરમાં ભળી
દઈ રહે ફરી શીતળ છાંયડી:

શિવશિખા સમ શાંતસમાધિમાં
શિખર એક જુએ નવલી લીલા,
ચીતરતો રવિ વાદળમાળમાં
ધવલ કંઠ ગૂંથ્યાં ફૂલ રંગીલાં:

સૂરજ રોપ વધે શરમાળ જે
વદન વાદળઘુમ્મટમાં લીએ,
અચળ ભવ્ય ઊભો શિવરૂપ જે
ગહન દર્શન કંચનજંઘ દે:

વિધિ મને કદી ઉગ્ર બની હસે,
રમતિયાળ ઇલા તુજથી શસે.

૫

પલકમાં ફરકે નભલોચન,
ધવલ શૃંગ સુમંગલ દીપિકા
પ્રકટતી સુરખી મનમોહન,
રજનીનાથતણી અભિસારિકા!

ગગનચંદરવો ચમકાવતી
નયનપંથ દિગંત શિખા તરે,
ગગન ભવ્ય દવે ભભકાવતી
રૂપલ શૃંગ હવે ભગવાં ધરેઃ

સમય મંદગતિ થઈ હાંકતો,
અવનિ વેગ ધરી કૂદડી ફરે,
દિવસ રાખ થઇ કજળી જતો,
ગગન ગોદમહીં પછી નિંદરેઃ

તુજ ખભે પળ હું જરી નિંદરું
ભુખર કંચન દર્શન ના કરું.

૬

તિમિરપાલવ પાથરતી નિશા
ગગનઘુમ્મટમાં મઢી તારલા

ચમક ભવ્ય ભરે સઘળી દિશા.
નચવતી વળી શ્યામલ આભલાં:

અવનિ મસ્તક કાજળરેખથી
અવનવાં ચિતરામણ જો કરે,
પલકમાં વળી રૂપલમેખથી
ધવલ રૂપ અનન્ય બધાં ધરે:

શીતળ ચાંદલીઓ નભ ઊગતાં
ગહન-ભવ્ય સુકોમળ-ઓ!મૃદુ-
મૃદુલ શૃંગ અલૌકિક શોભતાં,
રૂપ મનોરમ એકલનું વધુ:

અજબ દર્શન કંચનજંઘ ઓ!
દઉં ઈલા સહ અંતરવંદનો.

૭

મદભર્યાં રસળે નભ આભલાં,
ગહનઘોર બની ધરણીઉરે
તિમિરદુર્ગ રચી અતિ શ્યામલા
નિજ ભયાનક રૂપ ત્યહીં ભરે:

તિમિર દિવ્ય સમાધિ અનંતની
સરજતી અતિ ભવ્ય ભવિષ્યને,
જઈ ઊંડે નિજ આતમતંતની
મનુજ પારખતો પરબ્રહ્મને:

મરમ અંતરનો લહીને સહુ,
પરહરી વસમાં વિધિબંધનો,
શિવસરૂપ થવા તલસે બહુ,
અચલ યોગ ધરે શિવ શૃંગનો:

ઉભય આતમ શૃંગસમાધિમાં
અભય યોગ ધરી જઈએ ધીમા!

પ્રાર્થના

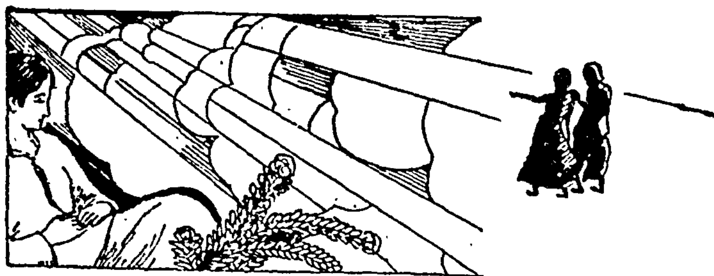
• દ્રુતવિલંબિત •

તિમિર ચોગમ આ ગિરિગહ્વરે,
અવનિઅંતર અગ્નિ ભર્યાં ભૂંડા;
તિમિર ઘોર ભર્યાં મુજ આ ઉરે,
અગનદાહ બળે હૃદયે ઊંડા.

નભપટે કદી વજ્ર નચાવતા
સકળ સૃષ્ટિતણા કરી કાટકા,
ફક્ત એક જ ઘોષ ગજાવતા
નહીં કરે ઉરના કયમ ત્રાટકા ?

ગગનમંડળને વીજથી ચિરે
કડક વસ્ત્રતણું ગણીને કદી,
વીજકણી સરવી મુજ અંતરે
કયમ હરે ન વ્યથા વસમી બધી ?

અભય અંતરથી મુજને કરો
હૃદયમાં ભર્યું દુઃખ પ્રભો! હરો.

સ્વપ્નું

નરોત્તમ

• પૃથ્વી •

અહીં દિવસ તો કની? પૃથિવિ સ્વપ્ન છે આ ઈલા!
ઊગંત રવિ પૂર્વમાં—સકળ દેવસંભારણાં
ભરે પૃથિવિ સ્વપ્નમાં—વિવિધ રૂપ એનાં ઘણાં;
સુવર્ણમય ચિતરાય ત્યહીં સપ્તરંગી કલા.
ન હોય રચતો પછી જગતમોહની શૃંખલા!
કરે દિવસરાતનાં પૃથિવિ આંખમીંચામણાં,
અને જીવન સત્ય સ્વપ્ન સમ ભાસતાં આપણાં;
ખરે, પૃથિવિ સ્વપ્નમાં ઉભય આપણે સોણલાં.

ઊડી પલકમાં જશે સકળ સ્વપ્ન સોહામણું
અનંત ભવપાર જ્યાં જીવન આદિ છે આપણું.
ભલે પૃથિવિ સ્વપ્ન એ પલકમાં જતું રે ઊડીઃ
અહીં મુજ વિશે તને ભગિની! ઠેરવું હું ઘડી
અને રહું ઊભો સદા ય તુજ આત્મના તંતમાં,
નિરંતર ઊડે પછી જીવન-સોણલાં સંગમાં.

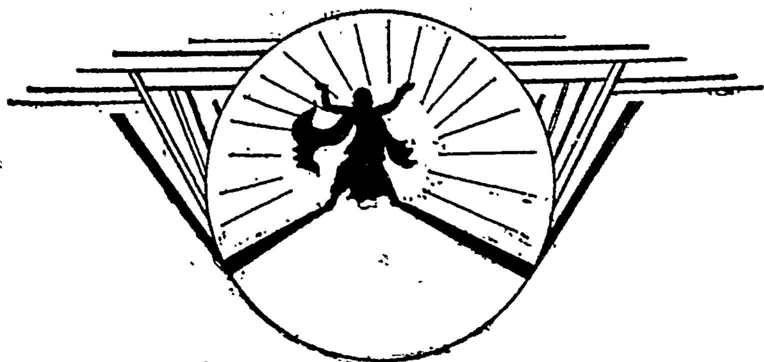
કર્મણ્યે

· પૃથ્વી ·

ફલે, નવ ફલે, તથાપિ કર કર્મ છે તા
મનુષ્ય ! અધિકાર એ—કનકસૂત્ર એ સાં
કદાચન ભવિષ્યના અગમ કાલને કાં
શમે નવ શમે તથાપિ ઉરભેદનો આંત
જશે નકી ટળી અને ઉરસંબંધ જે છે ખ
થશે, શ્રમિત જ્યાહરે ભવ-પ્રવાસના આ
વસે નહિ ઉરે ય જર્જરિત દેહને પોષ
નિરંજન થતાં થશે અમર બંધવાં બે ઉ

અને ઉભય સન્ધિસિદ્ધ ઉર ઐક્ય આત્મા સ
ત્યહીં નવ કહું તને—તું ય કહીશ ના—'આવ
ન કર્મ, દુઃખ કે કંઈ મનવિસામણા યે વ
ન શોક ભય-જ્યાં જવું પરમ શક્તિમાં બે ભ
કદાચન ફ્લે ન વા–પટલ ચીરવા ભાવિન
ફ્લો : અમર આશમાં ભગિની ! એક આરાધ

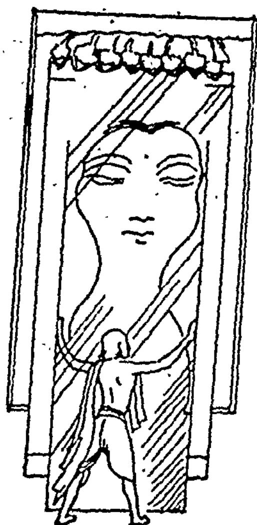

ત્રિકાળ

· દ્રુતવિલંબિત ·

દુઃખદ ભૂતતણો ભડકો કરી
કદી ય ના સમશાન ફરી જતો;
સકળ શ્યામલ સ્વપ્ન હવે ધરી
કર મશાલ લઈ ફર ઘૂમતો.
મરણના ભયને મૂળથી હરી
પડળ અંતરનાં સહુ છેદતો;
ભભૂકતી રણહાક થકી ભરી
ગગનમંડળ વીર ગજાવતો.

અમર ભવ્ય ભવિષ્ય તું દોર ને
નવયુગો રચવા કટિબદ્ધ થા,
સરજ નિર્મળ દિવ્ય પ્રકાશને
કદી ય થાય ન જે ભૂતની કથા.
તુજ મહીં જીવવા નવચેતને
જગત સ્તબ્ધ બની નીરખે તને.

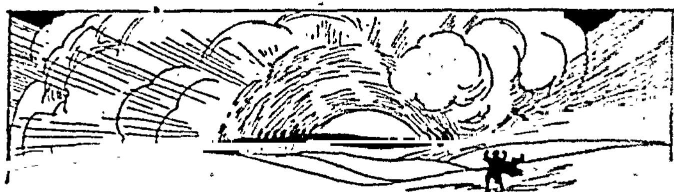
સ્મારક

• પૃથ્વી •

લઉં ફૂલછડી? સુગંધીમય પાંખડી ? કે ઘડી
શિલા શકલને અબોલ વદને ય વાચા દઉં ?
વિરાટ નભમાળથી ચકચકંત તારા લઉં,
ધરું ચરણમાં ? પળેપળ રચું નવી દીવડી ?
સ હ સ્ર કિ ર ણા વ લિ ર ચિ ત દીપતી રાખડી
થકી ગ્રથિત વિશ્વનાં પરમ પંચતત્ત્વો સહુ
તણા અચલ ચિત્રની જ સ્મૃતિ એક તારી ચહું;
કિયું રચું કહે ? અનંત યુગરાજથી ગે વડી !

હતી રમતિયાળ તું—સરલ શાંત ગંગોદક—
સદા પતિતપાવની, ક્રમલરેખ શી વિસ્તરી,

વહી ઘનગભીર નિત્ય મુજ જીવને નિર્ઝરી,
ઊડંત જગતાતની અતિ વિશાળ કો કલ્પના
સમી, તુજ મસે કંઈ નવીન હું રચું ભાવના ?
'ઇલા' શબ્દ એક એ જ નથી ભવ્ય શું સ્મારક ?

વદાય

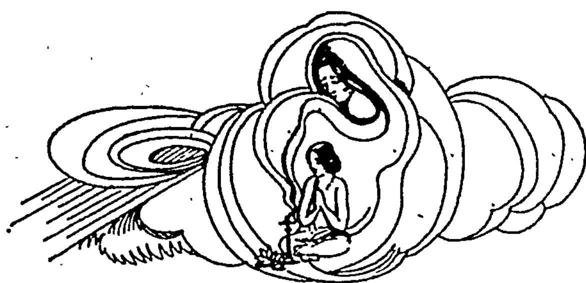
(પૃથ્વી)

હજી ધૂમસમાળ આ તિમિરઘેર્યું ઘેરું ત્યહીં,
અને તિમિરમાં ય મેં કહીંક દીઠ ભૂતાવલિ,
પણે ઊગમણું થતાં ઉરપરોઢની કુમળી
ફૂટી ટશર રંગની—કપિલરંગી કેવી રહી !

અમૂલ્ય પળ એ ઇલા ! સકળ જો ઉકેલી રહી
વળ્યા વમળ જે દિલે, ધૂમસધૂપ સાથે ભળી
વહ્યા ગગનમાર્ગ ને સૂરજજ્યોતિ જ્યારે જળી;
હવે સતત ઘોળવાં સ્મરણ એહનાં શું અહીં ?

ફરી નવ વદીશ રે શબ્દ 'આવજે' એટલા,
રહ્યા છ સ્મરણે હજી પ્રથમ બોલ એ તાહરા,
સ્ફૂર્યા મુખથકી કુંળા ફૂલસુગંધ જેવા સર્યા,
ઊંડા હૃદયમાં હજી મઘમઘે અહો કેટલા ?

વદાય ! સ્મૃતિબોલ જે, પ્રથમના ઉરે સંઘરી
રહી ગુંજીશ એકલો નિત પ્રભાત આશાવરી.

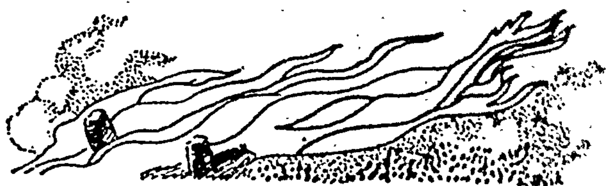
પ્રણામ

દ્રુતવિલંબિત

તિમિર અંતરમાં પથરાયલાં,
વીજલડી ફરકી ચમકી જરી,
પલકમાં દહવા ઉરમાં સરી,
અહહ ! તો ય તને પ્રણમું ઇલા !

ગહનભાર હિમાલય શી શિલા,
નયનપાંપણ આ નવ ઊઘડે,
હૃદય દુઃખભર્યું વસમું રડે,
અહહ ! તો ય તને પ્રણમું ઈલા !

ભવપ્રવાસ વિશે જવું એકલાં,
શ્વસન આ અહીં શાંત–અશાંતિથી,
જીવનને ઘસડે વિધિસારથી !
જીવન-અંત, પ્રણામ તને ઇલા !

કાળરાત્રિ

· દ્રુતવિલંબિત ·

વિષમ મેલભરેલ નિશાચરો
પળપળે ડગલેડગલે ભમે;
વિહરતાં વદી જંતરમંતરો
નિજ ભયાનક રૂપ ધરી રમે.
તિમિરની ધરી બાહુક ઓઢણી,
અતિ ભયાનક કાળસ્વરૂપને
નીરખવા ભડકા કરી ડાકિણી
લઈ ભમે સઘળે નિજ ભૂતને.

દશ દિશા સમશાન સમી બળી
અવનિ વાદળ રાખ થકી ભરે;
વિષમ એ તિમિરે જગ ઓગળી
સકળ કાજળસાગરમાં તરે.
તિમિર સંહરવા લઈ આશિકા
ઉભય લે ધરીએ ઉરદીપિકા.

પ્રલય

· દ્રુતવિલંબિત ·

થનગનાટ કરી નભતારલા
સરર નૃત્ય કરી તિમિરે સરે,
ઘૂઘવતાં કૂદડી ફરી વાદળાંઃ
પ્રલય કાળ દિસે જગનો ખરે !

તણુખ-જાળ નભે વીજળી ગૂંથે,
તિમિર ભસ્મ દશે દિશ જો ભરે,
ઉદધિછોળ ત્યહીં ઘૂમવા મથે,
પ્રકૃતિ તાંડવ શી કરતી ફરે.

શિખર કોઠ ભયાનક ફૂટતા,
જગતનાં સહુ બંધન જો તૂટે,
અનિલ વહ્નિ સમા ગૂંગળાવતાઃ
હૃદયબંધન આપણ ના છૂટે.

પ્રલયઘૂંટ ઈલા લઈએ ગળી,
જઈ વિરાટ સ્વરૂપ વિશે ભળી.

પ્રયાણ

દ્રુતવિલંબિત

ગગનમાં સળગે સગડી સદા
અવનિનાં ઉર આ મૃદુ ડામતી;
મુજ ઉરે સળગ્યાં સ્મરણો બધાં,
અનલલાહ્ય નિરંતર એ થતી.

મરણ તો ચૂસશે વિષ ડંખનું,
સ્મરણ-ડંખ રહે પછી ના જરી:
ફૂલક સંસ્મૃતિનું વણુરંગનું,
સ્મરણ ધન્ય અધન્ય જશે ખરી.

ઉદય–અસ્તતણી ન પ્રદક્ષિણા!
પ્રલય માટ બધું જગ થાકશે,
હૃદયકંપ અહીં જ વિચક્ષણા,
ભય ન એ મુજને જરી યે કશે.

જીવનઅંત—પ્રયાણ હવે કરું,
ભગિની! રૂપ હવે નવું હું ધરું.

અવસાન

દ્રુતવિલંબિત

દિવસ નૃત્ય કરીકરી થાકતાં
રજની શ્યામલ પાલવ ઢાંકશે;
અવનિશાંતિ સુરમ્ય ઊડી જતાં
અકળ શાંતિ સનાતન લાધશે.

જીવન નૃત્ય કરીકરી થાકતાં
નિરવ શોક હવે ઉર ઠારશે,
સકળ સ્વપ્ન ભમે વિખરી જતાં
સ્મરણ એકલ એ સહુ બાળશે.

જીવન ભેખ ધરે અવસાનના,
ઉર અશાંત થઇ ધણકે ઘણું;
મરણની રહી અંતર ભાવના,
અવનિ પાર જવા અહીં હું વણું.

દિવસ શોભ ! જરી તુજ થાકમાં,
શ્રમિત હું ય ભળું અહીં રાખમાં.

વિસર્જન ૪

· શિખરિણી ·

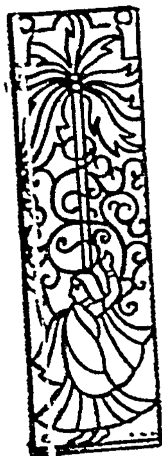
પ્રભો ! છંકારી દે સકળ ગ્રહ, તારા, ઉદધિમાં,
અને સંકેલી લે ઘડીકમહીં આ રાસ રમવા;
ચઢી ચોપાસે જો, પ્રલયપૂર વ્યાપે પલકમાં,
ગ્રહી લેજે મારું દગજલ, ખૂટ્યે શક્તિમહિમા !

તૂટે ગેબી ગુહા, અનલ સરખા વિશ્વફરતા
ફરે ઝંઝાવાતો, ફરીફરી બધું યે જગ સીઝે;
ખૂટે એ વાયુ તો હૃદયભરમાં દાહ દવતા
નિસાસામાંથી યે પ્રલયપૂર તો એક ગ્રહજે !

અને પ્હાડોના જો, વીજતણુખથી કોઠ જ ફૂટે,
ઊના અંગારાથી ગગનપટ વ્યાપે રજરજે,
પરંતુ વજ્રે શા દઢ વીજકડાકા કદી ખૂટે,
અરે આ હૈયાની ઉરધણક એકાદ ગ્રહજે !

નિસાસા, આંસુ ને ઉરધણક સર્વે મુજ વહી
થશે નક્કી દેવા ! તુજમય નવા સર્જનમહીં.

વિવિધ

સ્વતંત્રતા

ગુલબંકી

સ્વતંત્રતા ! સ્વતંત્રતા ! રહો દિલે તું મૂર્તિમંત !
દેશકાજ કીર્તિ, મોત મેળવી બજાવી ફર્જ
વીરપૂત જે ગયા, સ્મરું સદા, રહેલ કર્જ
કરું અદા, કૃપા કરી બતાવ એ જ સ્ફૂર્તિપંથ !
જગાવ આત્મજ્યોત ને સદા ય રાખ એ જ્વલંત.
મળો ફતેહતાજ વા મરું થઇ જ વીર મર્દ
મુલ્કભક્ત, જંગમસ્ત, ધર્મચુસ્ત—દેશદર્દ
હો દિલે, અંગ ખાક-મિટ્ટીપાક-હો રહંતને સ્મરંત.
બંધુપ્રેમ, ભક્તિનૂર, રુદ્ર નૃત્યનું ઝનૂન,
કર્મશૂર, ધર્મશૂર, વીરને ઉરે ધગંત
દારૂ મસ્તી, શૌર્ય સૌ વહી રહો જ ખૂન ખૂન.
સત્ય જંગ, ધરી ઉમંગ, સૂવું ઘટે જ મૃત્યુઅંક
સ્વતંત્રતા ! સ્વતંત્રતા ! મચી રહો જ એક ધૂન
મૃત્યુની મઝા—મિઠાશ ભોગવીશ હું અનંત

ગુજરાત

• પૃથ્વી •

ભમો ભરતખંડમાં સકળ ભોમ ખૂંદી વળી,
ધરાતલ ઘૂમો કયહીં નહિ મળે રૂડી ચોતરી
પ્રફુલ્લ કુસુમોતણી, વિવિધરંગ વસ્ત્રે ભરી,
સરોવર, તરુવરો, જળભરી નદીઓ ભળી
મહોદધિ લડાવતી નગરબદ્ધ કાંઠે ઢળી
પ્રદેશ પરદેશના સહુ થકી અહીં ગુર્જરી !
ભરી તુજ કુખે મનોરમ વિશાળ લીલોતરી
સદા હૃદય ઠારતી; અવર કો ન તું પે ભલી.

નહીં હિમસમાધિમાં શિખર નીંદરે, કે ગરે
ઉષા કમળની અહીં ધ્રુવપ્રદેશની લાલિમા
નથી, ઘણું નથી; પરંતુ ગુજરાતના નામથી
સદા સળવળે દિલે ઝણુઝણે ઊંડા ભાવથી
સ્ફુરે અજબ ભક્તિની અચલ દીપરેખા, અરે
લીધો જનમ ને ગમે થવું જ રાખ આ ભૂમિમાં.

અમર રહો ગાંધીજી

બાલક સાથે બાલક ગાંધી,
પિડિતનો તું પાલક ગાંધી,
વેરઝેરસંહારક ગાંધી,
દલિતનો ઉદ્ધારક ગાંધી.

પ્રેમબલે જીતનાર ગાંધીજી,
કષ્ટ સહી હસનાર ગાંધીજી,
સત્યાગ્રહના સાર ગાંધીજી,
નૂતન-યુગ-અવતાર ગાંધીજી.

ભારતભાગ્યવિધાયક ગાંધી,
સત્ય પંથના નાયક ગાંધી,
સ્વતંત્રતાનો સૂરજ ગાંધી
પ્રગટાવ્યો તેં ઉન્નત ગાંધી!

ઝંઝાવાતે સ્થિર ગાંધીજી,
અભયમૂર્તિ અતિધીર ગાંધીજી,
બહુજન વલ્લભવીર ગાંધીજી,
જવાહીરમાં હીર ગાંધીજી.

લાખલાખ હો વંદન ગાંધી,
અંતરનાં અભિનંદન ગાંધી,
ધન્ય અમે, ધનધન હે ગાંધી,
અમર રહો તુજ જીવન ગાંધી!

દેશબંધુ

પૃથ્વી

હતો ઊછળતો સમુદ્ર, ઘુઘવાટ ચૈતન્યનો
પ્રચંડ રૂપ ધારતો: પરમ આત્મશ્રદ્ધાતણી.
વળી વિનય, ત્યાગની, કસણીઓ રચીને કસી
સમુદ્ર નિજ રત્નને ખણીખણી તટે તારતો.
અનન્ય હતું રત્ન એ. અહહ! કાળપંજે પડ્યું.
ભલે રતન એ ગયું. તદપિ રશ્મિ એનાં રમે
પ્રકાશમહીં સર્વદા: સુરભિ નષ્ટ થાયે નહીં
ઉરેઉર રમે છ હિંદ! અહીં પ્રાણ વાસન્તીના.

સપૂત તુજ એક એ જનનીકૂખ દીપાવતો
નિઃશસ્ત્ર રણવીર તો ય ઉર અસ્ત્ર જે પ્રેમનું,
અમોઘ હથિયાર એ ધરી રણે રહ્યો ઘૂમતો
અજીત ભડવીર શો, શ્રમ સહી શક્યું ના તનુ;
ત્રુટ્યો હૃદયતંતુ એ વિધિપ્રકોપથી જે ક્ષણે
ગણે સકળ રાષ્ટ્ર આ અમર ચિત્તરંજન! તને.

શ્રી રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઇના
વનપ્રવેશ પ્રસંગે

પૃથ્વી

તમે ક્ષિતિજને ખૂંદી, ક્ષિતિજપાળથી કલ્પના
ઘુમાવી ગગને રચો નવલ સપ્તરંગી ધનુ;
કરી પગથી એ ચઢો, ધનુકમાનની ટોચથી
તુષારકણની બની ધવલ શુભ્ર લજ્જા સમી
સુરમ્ય નભસોહિણી મૃદુલ નિર્મળી વાદળી
પરે વિજયસ્વાર થૈ, દિગદિગંત ઘૂમી વળો.
મળો અવનવા રૂડા અનુભવો, નવાં દર્શન,
અને ફલક સાંપડો ગહન વિશ્વલીલાતણું.

Stage

પછે અવતરો ઊંડે, અજબ ગેબની સૃષ્ટિને
કસી પરખતાં ઉરે, ફરીફરી વળી ગાળવી;
નવેસર થકી સદા નવરસે નક્કી ઢાળવી.
અનન્ય વનમાં હજો પરમ આત્મનિમજ્જન;
ત્યહીં વિરલ શાંતિમાં કમળના રચ્યા આસને
બિરાજી સરજો નવી શુચિ સરસ્વતીની કૃતિ.

સ્વ. નરસિંહરાવ

· રોળા ·

ભાવન વર્ણ વિલાસ ખેલ ખેલંદો દલપ,
ધીર વીર ગમ્ભીર ઘુઘવતો સાગર નર્મદ;
નવલ પરીક્ષક ગ્રંથદોષગુણને દેખંતો,
સહુનો વારસ ખરો અધિક સહુથી શોભંતો.

ચન્દાઘેલો બની ભમ્યો તું આભઅટારી,
પ્રકૃતિતત્ત્વની નૃત્યલીલા તેં પેખી સારી,
જીવન મૃત્યુ તણે રમકડે રમતાંરમતાં
તેં ગાયાં તુજ ગીત કરુણરસથી ઓપંતાં.

ન્હાસે માનવ ડરી દુઃખથી ત્રાસીત્રાસી,
જંગ મચાવ્યો ખરો આત્મનિષ્ઠા તુજ સાચી.
વિજયગૌરવે અડગ ભર્યાં ડગ છેલ્લાં જ્યારે
માનવતાનું તેજ રહ્યો'તો નીરખી ત્યારે.

જીરવશે ગુજરાત જ્ઞાનવિદ્યારસ પૂરો,
થશે પ્રગટ તુજ ખરા વારસો જીવનવીરો.

આ કવિતા કોની? શ્રી છોટુભાઈ મહેતા, શ્રી ભાનુશંકર વ્યાસ, દવે વગેરે મિત્રો 'રાજ્યદ્વારે સ્મશાને ચ યઃ તિષ્ઠતિ સ બાંધવ'ના સ લીક એટલી કે ઠઠાઠઠ્ઠીની ઘડીએ પણ સાથે ઊભા રહેતા-રહે છે. શ્રી મેહ શ્રી ભાનુશંકર જુનિયરમાં, હું સીનિયરમાં, સ્વ નરસિંહરાવના શિષ્યો. સ્મારક અંક કાઢવા સમયે મિત્રોએ મારી ઉંમરને તેમ જ પહેલા વિદ્યાર્થી માન આપી મારું જ કાવ્ય પહેલું છાપવા નક્કી કર્યું. હું આળસાયો, અને શ્રી શંકરે લાજ રાખી લીધી, પોતે જ લખીને. ધન્ય છે એમને. એવું મેં ઘણુ ઉંમરલાયક મિત્રોની વ્હારે ધાઈ કર્યું છે. પણ તે મિત્રો તો એ બન્ધુઓ જ કરી શકે, હું નહિ. —ચ૦

બારડોલી

· રોળા ·

ગમે મને ગુજરાત: ઘૂમતી ગુણિયલ નારી
ગાતી ગરબે ગીત, રસીલી વિધવિધ ભાતે,
સુંદર ડુંગર ગીર — શૂર સોરઠની વાતે,
તાપી,રેવાનીર, યોગતપોધનવારિ
પેલી પાટણતીર વહે જો નદી કુમારી.
વાતી માર્દવ જોમ ભરી લહરી, ને રાતે
ચાંદલીઓ ચમકાવી કરે વધુ નિર્મળ જાતે. ઉર
મોંઘી ઓ ગુજરાત! ઠીક તું મુજને પ્યારી.

નમું તને ગુજરાત! આજ નવેસર, તુંથી
ગરવી ભારતમાત—બોલ સરંતા હુંથી,
પુણ્યધામ જે એક નવા યુગની પરભાતે
માંડી રહ્યું સતયુદ્ધ ટેક અડગ જે ઝાલી:
'જયોજયો ઓ માત' સત્ય ધામે ગુજરાતે
છે તું ધન્ય પ્રદેશ—એ માટ જ અદકી વ્હાલી.

મૈહફિલની પૂર્તિ

આમ્રવચિયાગોને

પૃથ્વી

ઊભી નિજ કપૂત પાસ હૃદદુઃખી માતા ભૂખી:
અસંખ્ય જખમો દિલે, જખમ ઢાંકવા ચીથરાં
મળે ન ત્યહીં અંગલાજ સચવાય ક્યાંથી જરા!
દુણાયલ અધોમુખી પરવશે બનેલી દુઃખી,
અરે દડદડે ન આંસુ જરી એક આંસુલુખી!
નહીં સહજ ઓળખે પરમ દેશદ્રોહી પુત્ર
કપૂત નિજ માતને, નજરથી ન નામે જરા;
ગયા, જુલમગાર ઘોર, ઘર ખોઈ થાવા સુખી!
અને થથરતા કરે, દુઃખદ વેદનાથી ભરી
ગણે વચનભંગ સર્વ નિજ દેશદ્રોહીતણા
ઉછેર નિજ ગોદનો, સમરતી કપૂતો ઘણા
કછોરૂ કદી થાય હોય ગણી એમ પાછા ફરી:
પણે પરવશે પડેલ પદ ચાટનારા સુખે
જુએ, શરમમૂઢ સૌ; મરણછાય માતામુખે.

['ટૂ ધ મૉડરેટ્સ' નામે ચિત્રબદ્ધ ૬૦ વર્ષ પહેલાંના ઇટાલિયન [illegible]
દેશીને લખેલું એક [illegible] ભાગમાં પ્રગટ થએલું તે ઉપરથી આ [illegible]

પૃથ્વી

સમાધિમય શૃંગથી, જટિલ વારિવંટોળથી
અને કડકડાટથી,—ગગન વીજળી વેદના
વિરાટ પડછંદ મેઘનભ ભેદતી ગર્જના—
પછાડ ઘુઘવાટથી, જલપ્રપાત અંઘોળથી
શિલા ત્રુટિત કાંગરા-નવીન ભોમ રંગોળથી
મહાભીષણ કોપજ્વાલતણી તીવ્ર સંવેદના
પછી ખળખળે નદીજલ પયોધિમાં નિત્યના
સુખે ગિરિવરે જતાં સૂરજવાસુ ઢંઢોળથી.

અને કુદરતે જ તેમ વળી માનવીજીવને
અનંત ઘટમાળ એમ રસયુદ્ધની, ક્રોધ ને
ભયાનક કરુણ રૌદ્ર શુચિ પ્રેમ ને વીરના
પછી પરમ એક શાન્ત રસ ઊર્મિ સ્થાયી થત
અનંત યુગથી વહે જીવનકાવ્યમાં સે રરે
વિલંબિત ગતિ સ્ફુરે, સતત એક પૃથ્વી વિષે

પગરખું ૧

ટેક · પૃથ્વી ·

તું યે અતલગી થઇ અજણ ખૂણ છેરતો વળીઃ
કહે પગરખાંતણી વરસમાં ખરીદી ઘણી
કરી ઉભય સાથ જોડ કઇ કેટલી આપણી
અને પવનપાવડી જીવનમાં ન જાણે મળી
ગણી કયહીં કયહીં ભમ્યો કયહીં કયહીં ઊડ્યો, એકલી
તું તો ઘર વિશે રહી ઊજવતી રૂડી પર્વણી.
પરંતુ વિધિને રૂચ્યું, કલહમાંહિ દીધા વણી!
અને ઉરરખી જતાં પગરખાં ગયાં યે ટળી.

અને પગરખાં વિના વિધિક્રમે ભમ્યો એકલો;
મળે અવનવા કદી નવલખા પ્રસંગો રૂડા,
પરંતુ રસહીન સૌ જીવનમાં દીસે રે કુડા
અચાનક મળ્યું ફરી જીવનરત્ન તું માહરૂં
અચાનક જ આજ મેં મન કરી લીધાં શંપલો
સટેસટ નથી ? નિહાળ, વિધિ શું થયું પાંસરૂં!

ટેલિફોન

· પૃથ્વી ·

ટણિંગ ટણકારથી ટણટણે પણે ગોખલે
પડ્યું વીજળીયંત્ર તે ઝપડભેર કાને ધરી
સુણું મૃદુલ લાડનામ મુજ જે રહે ઉચ્ચરી,
ત્યહીં અચળ ચિત્તથી કથન માહરું સાંભળે,
થતું નિકટનું ગણાય દૂરનું બધું, તે પળે
સુકોમળ સૂરે વદે રમકડું, ભલી વૈખરી
સચેતન પ્રવાહમાંહીં ઉરઊર્મિ ભેગી ફરી
મનોબળ થકી કરે હૃદયયંત્રની આપ લે.

હવે ટણટણે નહીં વીજળીયંત્રની ઘંટડી,
અને ઝણઝણે નહીં હૃદય એ સુણી, તે છતાં
ધરું કરમહીં હજી, મુખથકી કરું ગોઠડી.
અને અણુગ્રહેલ પૂર્વ ભણકાર શોધી દઉં
જૂનાં સ્મરણ ઉત્તરો મુજ સવાલના નિત્ય હું
તુટેલ વીજદોર તેમ ઉરતંતુએ ત્રટતાં.

દરિયાથી ડુંગર

ચોપાઈ

દરિયાથી ડુંગર પર જાય
કેડી, ત્યાં નાનકડી થાય;
તરુવરો ત્યાં ઢોળે છાંય,
ને ઠંડો વાયુ લ્હેરાય.

ખરી પડી ત્યાં ફૂલ કરમાય,
ક્યાંક સૂરજની આવે લ્હાય;
વાદળીઓ નવરાવી જાય,
ચાંદરણાંયે ત્યાં પથરાય.

દરિયાથી ડુંગરને શિર,
કેડી ઉપર જાય અધીર;
સંગાથે ડગ ભરતાં જાય
પગલીથી કેડી લ્હેકાય,
વાયુ ત્યાં મીઠો મ્હેંકાય,
ને કરમાતાં ફૂલ હરખાય.

એ કેડીની આણી પાર
બેસી બે જુઓ પગથાર,
ફફડે ત્યાં વાયુના હોઠ,
ખોલે ત્યાં હૈયાની ગોઠ!

(૨)

દરિયાથી ડુંગર પર જાય,
ડુંગર પગથી રોજ ખુંદાય,

ડુંગરની પગથીનાં ફૂલ,
પગથીએ મેદિની ઝૂલ,
સહુ મળી નાખે નિઃશ્વાસ,
અને ભળે દરિયાનો શ્વાસ.

દરિયાથી ડુંગર પર નહીં
હવે જતી એ પગલી ત્યહીં,
પગથીનાં એ કોમળ ફૂલ,
કરમાયાં દીસે અણમૂલ.
દરિયાથી ડુંગર પર, હાય!
કોણ હવે એકલડો જાય?

રેડીઓ રૂપકો

કાળરાત્રિ

એક દિવસ ઉજિયારો હતો,
સમય આંહીં બલિહારો હતો
કવિજનપૂજન
કુંજનિકુંજે પંખીગુંજન
મન હરનારાં કોકિલકૂજન
મનુકુલ અંતર સુંદર ભરતી
વસંતની લ્હેરે છલકંતી
વર્ષાથી ધરતી રસવંતી
—એક દિવસ . .
સમય આંહીં . .

ફૂલ ફોરંતાં નંદનવનથી,
ઔષધિસંચિત વનરાવનથી,
તપસ્વીઓનાં તાપસવનથી,
દહીં દૂધ ને મધ માખણથી,
પ્રીતપ્રણયના મ્હેરામણથી
—એક દિવસ . .
સમય આંહીં . .

થનનન થનનન નર્તક નાચે,
મોર બપૈયા નિશદિન રાચે,
મેઘ ગગનઅંબર પર ગાજે,
લાજે વીજ ચકોરી,
સંરી જતી એ નભમાં ગોરી,

કરી બલજોરી, વ્યોમ વિછોરી, પડી ધરતી નહીં સળગાવે,
કુદરત માનવની રખવાળી બની કૃપા નિત વરસાવે;
શિવશોધનમાં માનવ સુખીઓ યોગબલે જીવ બહલાવે,
પ્રકૃતિને પૌરુષથી જીતી નવલ સૃષ્ટિને સરજાવે;
ગૂઢ સાર સૌ સત્યતણા વળી અંતરજ્યોતથકી પાવે,
પરમાનંદે મંગલ ગાવે, જ્ઞાનદીવડો પ્રગટાવે,
જ્યોત થકી યુગ ઝલકાવે
—એક દિવસ....
સમય આંહીં...

[૨]

કાળ આંખડી ફરકાવે,
ચોઘડિયું વસમું આવે,

પ્રભાતની ફેરી ફરતાં રવિ સુવર્ણથી ધરતી ભરતો,
મોતનથાળ ભરી રત્નાકર પૂનમને દિન ઊછળતો,
ચન્દ્ર હવે ક્ષય પ્રસરાવે,
રવિ વિના જળ તરસાવે,
મલયાનિલ મળે નહિ હાવાં પ્રલયતણા વાયુ વાતા,
કાળતણા વિકરાળ હથોડા ઘણુણુણ ઘણુણુણ અફળાતા;
દશે દિશામાં જોબન હરતી મોહક માયા પસરાવે,
ધરતી સુંદર રમ્ય રસાળી રસકસ ત્યાં સહુ કરમાવે;

ચોઘડિયું વસમું આવે,
કાળ આંખડી ફરકાવે.

[૩]

નેહ મળે નહીં નેનનમેં,
બલ નહીં બોલે અંગનમેં,
જીભ જીવ સંગ બંધનમેં,
દુ:ખ હાય ભરી હૃદયોમેં ને મુખથકી સરતી જ્યોતિ,
આશ ગઇ ધનરાશ વહી, રહી લાશ હવે વસમું જોતી;
લોહી ચૂસતો આંગણ ઊભો માંગણ ખપ્પર ખખડાવે,
કલા ગઇ કૌશલ્ય ગયું, સહુ શલ્ય બની ઉર ફફડાવે,
ચોઘડિયું વસમું આવે,
કાળ આંખડી ફરકાવે.

[૪]

હું વિકરાળ! હું વિકરાળ!
વસમો કરાળ કાળ!

સુવર્ણની અહીં નદીઓ સરતી,
ધરતી અઢળક ધાન્ય ઉછરતી,
જીવન જોબનની અહીં ભરતી,
ગળે લળે મધલાળ,
રાક્ષસ હું વિકરાળ,
કાળો કરાળ કાળ,
હું વિકરાળ! હું વિકરાળ!

સુખશાંતિ ચોગમ પથરાયાં,
હિરણ્યનાં તોરણ બંધાયાં,
ભોમગર્ભમાં રત્ન છુપાયાં,

ધરતી રમ્ય વિશાળ,
રાક્ષસ હું વિકરાળ,
હું વિકરાળ! હું વિકરાળ!

આવ્યો કાળ કરાળ,
ઊની આગ વરાળ!
સરપદંશથી ધ્વંસ થતી ધરતીની સણરસ કાયા;
અંગઅંગ પથરાતી વસમી વિષમય શ્યામલ છાયા;
નાગચૂડથી વીંટળાતી,
કપટભારથી અકળાતી,
સાપ ભરાયા ચોગરદમથી ઉભરાયા વળી કૈંક કણા,
ઉંદરદરથી જોર કરી વળી ફૂટી રહી જીવલેણ ફણા;
ચંડમૂડ થકી પરચંડો,
ભોમપરે ભારી પગદંડો,
કૂવે કૂવે હુંકાર,
ચોગમ હાહાકાર,
મયદાનવથી મદમાતો,
રક્તબીજથી ચઢિયાતો,
આવ્યો કાળ કરાળ,
આવ્યો કાળ કરાળ,
હું વિકરાળ! હું વિકરાળ!

[૫]

કાળ રાતડી સળગાવે,
દીપાવલી બળતી લાવે.

ઙોમ ખિચારી ગોઝારીને પલકમહીં નાખે ફોલી.
કાળ દીવાળી સાથ મળી એ પ્રગટાવે વસમી હોળી,

દુ:ખિયારી ધરતી પૂછે,
કોઈ નહીં આંસુ લૂછે ?

"આભઅટારી તારલિયાથી તેં દીધી નિત પ્રગટાવી,
નવઘરની તેં જ્યોત જલાવી, વિશ્વ દીધું વળી ઝળકાવી.

આવી અહીં તું!
ભૂલી પડી શું ?

લાવે અહીં તું દુ:ખની રામણ,
હાય હાય ને હાય વિમાસણ.
મુખડા પર નહીં જ્યોત કશી,
નથી શકાતું સ્હેજ હસી,

જ્યોત ન લાવી કાળ સમી તું આવી અહીં ભડકાવે,
વરસ વરસથી આંહીં આવે, પણ વ્યર્થ બધું આવે જાવે.

કાળ રાતડી ફરકાવે
દીપાવલી બળતી લાવે.

[૬]

હું નારી:
આજ બની છું દુ:ખિયારી,
એક વખતની વીર નારી.

પતિ સંગ વિહરનારી,
રાજકાજ હું કરનારી,
કાર્ય ભગીરથ ધરનારી;

તારકમંડળ વસનારી,
જ્યોત અનંતર ધરનારી.

હું નારીઃ
પિયુ સંગ રસફાગન મ્હાલી,
કેસરિયાં કીધ અસિ કર ઝાલી,

લાજ રખાવન સતીનારની અગનજવાલ હસતી ચાલી;
ધર્મ કર્મની રખવાલી,
શક્તિ સ્વરૂપે રણચંડી હું અશુભને સંહરનારી.

જોગન બન હિમાચલ ચાલી,
હિમશિખરથી ધરતી આલી

કુળઉધ્ધારન નદી જળ રૂપે સાગરમાં હું ભળનારી.

વિષપાન અમૃત કરી પીધાં,
દેવત્રયીને બાળક કીધાં,
સતીત્વથી દાનવગણ બીધા;

યમદૂતને પાછા વાળ્યા,
મરુભોમમાં જલ વરસાવ્યાં,
નિર્બળનાં સંકટ મેં ટાળ્યાં,

સમરભોમમાં પતિ સંગ હું રચી ચિતા પર બળનારી,

હું નારી.

[૭]

હું નારીઃ
હવે નથી હું એ નારી,
આજ બની છું પર નારી,
નહી રહી હાવાં મારી,
જોબનની ગઈ બલિહારી,
જીવનથી ગઇ પરવારી,
ગઇ હવે હુંથી હારી.

હું નારીઃ
નહિ સુણે કોઈ કિકિયારી,
જીવવિહોણી ચિચિયારી,
હીન બની છું દુઃખિયારી.

હું નારીઃ
અતિ ભુખિયારી,
નહીં ગમે કોઈ સહિયારી,
નહિ હોંસ ઉરે,
જખમ ઊંડા પર ઝેર ભરે,
ચચરે થથરે જીભ ના ઊચરે,
મરતી ડરતી ધરતી પર વસ્ત્ર વિના ફરતી,

ચીંથરેહાલ બની બેહાલ,
કુંકુમ કાય બની કંગાલ,
સૌભાગ્ય ગયું, ચૈતન્યવિહોણી નિસ્તેજ દિસે કદરૂપું ભાલ;
નિર્બળ દુર્બળ, ગયું અંતરબળ,
રવિ વિના દિવસ કારી,
જ્ઞાન ગયું સન્માન ગયું
રસપાન હવે નહીં પાનારી,
હું નારી,
હવે નથી હું એ નારી.

[૮]

આંધી ચઢી ઘનઘોર ચોગરદમ,
માનવજીવન ઘેરાં થતાં હરદમ;

મેઘ કડાકે વજ્ર વછૂટે,
વીજઝપાટે શૃંગો ત્રૂટે,
દાવાનળથી કોઠ જ ફૂટે,
નદીજળે નિર્મળ જળ ખૂટે,
ભોંયગર્ભથી વહ્નિ ઊઠે,
આથી અધિક શું ભાંયગ રૂઠે?
હીર બધું યે હરનારી,
રસાતલ સો કરનારી,
ખપ્પરમાં વળી ભરનારી,

આવી આવી
આંધી ચઢી ઘનઘોર ચોગરદમ.

વન ખંડાયાં
ભર્યાં સરોવરજળ સુકાયાં,
ધાન્યતણા ભંડાર લુટાયા,
છટાભર્યાં તરુછત્ર ઊભાં તે ઊખડી ધરતી પટકાયાં,
મદગળતા ગજરાજ સમાં જૂથ વાદળાનાં વિખરાયાં.

લીલોછમ હરિયાળો થાળ,
વસંતનો મ્હેકંતો ફાલ,
પૃથ્વીને પટ કરમાયો એ આજ દિસે કંગાલ
ચિતા પથારી અવનિ ઉપર વણવહ્નિ વહ્નિની ઝાળ.
આડા ખાડા ભોંય ચિરાડા, ડામ દીધા ધરતીની કાયા,
વાવકૂવાનાં ધરતીનાં મુખ નીર વિહોણાં વિકસાયાં.

જીવ જીરવવા જીવડાને કોઇ જંતુ તણી નહિ મળે ફરાળ,
ફેરફુદરડી ફરતી ચાલે ચોગમ ઊડતી ધૂળ વરાળ,
અણુએ અણુએ ભેળાં થઈને રૂપ ધર્યું ધગધગતી રાળ,
દશે દિશામાં ખાઉંખાઉં શો પથરાતો ભરખે દુષ્કાળ,

ઉલ્કાપાત થકી ભારી,
સર્વ નિકંદન કરનારી,
કાળ ચક્રમાં દળનારી,
આવી . . . . . આવી . . . . .

પડછાયા છાયા,
પડછાયા છાયા,
વધતાં દાનવની માયા
પડછાયા છાયા.

કાજળઘોળ્યા આભ ઉપરથી વાદળ ભોમ છવાયાં,
પ્રલયકાળનાં વિષનીંગળતાં અંધારાં વિંટળાયાં,
માનવના જીવંન અંતરપર થર પર થર પથરાયા,
સર્વનાશ સૂચવતા કાળા પડછાયા છાયા,
પડછાયા છાયા.

ફૂલ કરમાયાં,
સુંદર વન વિખરાયાં,
ઊડી આવતાં ઊડવા જાતાં
પંખીડાં પછડાયાં,
ભોંય પડ્યા માનવના ઢગ પર
શબ પર શબ ખડકાયાં,
વડવાનલના વાવર વાયા,
વિસ્તરતી ભૂંડી મંમાયા,
જાય કજળતી માનવકાયા,
વસમા પડછાયા છાયા.

જટિલ ઝંઝાવાત,
પ્રચંડ ઉલ્કાપાત,
વાવંટોળ ઝાકમઝોળ,
દિસે ચોગમ કાગારોળ.

કોનાં પાપ ?
ફળે શું પાપ !
કૈંક થયા ઉત્પાત,
આણુથકી ઉત્પન્ન વિરાટ.
ધોમ ધખંતા વધતા તાપ,
અંતરમાં બળતા સંતાપ,
હીર ગયું વળી હામ ગઈ,
અંતરજ્યોત વિલીન થઈ,
પ્રાણ ગયા, નિશ્ચેતન કેવળ કાય રહી
જીવ જતાં સહુ અકળાયા
પડછાયા પથરાયા.

[૧૦]

હ્રદયતણા અટક્યા ધણકાર,
જીભ વળી ગઈ, શેષ વળે બહુ શમી ગયા એના લલકાર,
ચોગમ એ દિસે સુનકાર,
જીવ જતાં જડ અંગ બનીને લોહી ફરે નહિ ક્યાંય લગાર.
ભૂતપ્રેતના ભયભણકાર,
ખડખડ હાસ્યતણા પડકાર,
હડ્ડીમાં ભૂંડા ઝણકાર,
લોંચ પડી ખપ્પર અલગાર,
અજવાળે અન્ધાર લગાર,
કાળ ખડો માનવની છાતી હાડપિંજરો ખખડાવે,
નંદનવનનો નિર્જીવ વગડો તાંડવથી એ ભડકાવે.

કળિ કાળની બલિહારી,
પુણ્ય ગયાં સૌ પરવારી,
ભોંય ભરી દુર્ગંધી લાશ,
સર્જનહાર થયા નિરાશ,
પ્રેતોનાં પૈશાચી હાસ,
મૃત્યુ હવે પણ પામે ત્રાસ,
શરમ થકી કજળ્યું આકાશ.

કાજળથી કજિયાળી કાળી અણુકણોને અફળાવે,
નિશા ભયાનક,
દશા વિનાશક,
દશા દિસે નહિ, જીવ વસે નહિ, વજ્ર હૃદયને પિગળાવે,
નહિ નિશ્વાસ, શ્વાસોચ્છ્વાસ, ચોગરદમ છે સત્યાનાશ,
નિર્જન દિસે સર્વ નિવાસ, વિનાશ છાયો ચારે પાસ,

પડછાયા છાયા—
પડછાયા છાયા.

એક ડાયરો

ઝાંઝકરતાલ, ઢોલકગંજીરા વગેરે સંઘવાદનના સૂરોથી આ રૂપક શરૂ થાય છે. એનો ધ્વનિ આછો થતાં......

પુરુષસંઘ: એ જામ્યો છે ડાયરો,
ને સૂતો છે વાયરો, એ...એ...(૨)
અને રુડી છે રાતડી
હેજી માંડોને વાતડી જી.

એક જણ: એ... સામે સાગર ઘૂઘવે, દિગન્તમાં પથરાય,
એને ખૂંદનારાતણી કથા કહો કવિરાય.

કવિ: એક શહેર, ને ત્યાં લીલા લ્હેર.
એનું નામ સૂરત; એક વખત તો સોનાની મૂરત.
અને પાસે ભીમપોર ગામ.
ભાઇ એ તો ખારવા લોકનું ધામ.
ત્યાં દરિયો ખેડનારા વસે સાલસ,
અડીકોર, અલમસ્ત, ભગવાનના માણસ;
ગરીબના બેરુ, માથે અલ્લા બેલી,
બોલે આલબેલ,
ખેલે મરણખેલ,
સ્વભાવના ઠરેલ,
દયાના ભરેલ,
કરે સાગરની સ્હેલ, સાહસમાં પહેલ,
દુનિયાના ટંડેલ,
એવા મોતને ઘોળી પીધેલ
ખારવા વસે શરીરના કસેલ, ભાઈ!

અવાજો : વાહ કવિ!
વાહ વાહ!

કવિ: એ... આ છે ભીમપોર,
અને દરિયાલાલ છે આણીકોર,
સામે એક બેટના દેખાય કિનારા,
એનું નામ છે હજીરા.......
આ ભીમપોરમાં નવરાતર આવી છે,
અને ખારવા લોકે રંગત જમાવી છે.
હાથમાં મોરપીંછ ઝળકે છે;
કેડે ઘમ્મર ઘૂઘરા ઘમકે છે,
ગળે ગલગોટાનો ભભકો છે,
અને ફેર ફરતાં શું અંગનો લટકો છે!
આ સાંભળો ઘૂમતા ઘેરિયાનું ગીત,
જાણે સાગરમાંથી ઘોળેલું નવનીત!

ઘેરિયા : એક વાર, એક વાર, એક વાર;
એક વાર ઘોઘા જાજો રે ઘેરિયાઃ
ડહોળવા દરિયાલાલ
ઘેરિયા ભીમપોરિયા.
...એક વાર૦

હે એક વાર ઘૂઘરા લાવજો રે ઘેરિયાઃ
ઘોળવા દરિયાલાલ
ઘેરિયા ભીમપોરિયા.
...એક વાર૦

હે એક વાર દરિયો ખૂંદ્યો રે ઘેરિયા
બાંધવા દરિયાલાલ
ઘેરિયા ભીમપોરિયા.
...એક વાર૦

હે દરિયાને મોખરે ઘૂમેરે ઘેરિયા:
ઘેરયા દરિયાલાલ
ઘેરિયા ભીમપોરિયા.
...એક વાર૦

એક વાર, એક વાર, એક વાર.

કવિ: એવું ભીમપોરિયું ગામ.
એમાં એક ખારવો વસે ... નામે અભરામ.
સામે એક બેટ દેખાય.
ત્યાં સાગરની લ્હેરો લ્હેરાય.
એમાં રહે છે એક પદમણી—
દેખતાં લાગે જાણે હીરાની કણી.
એનું નામ છે મોતનકુંવરી
જાણે આસમાનની પરી.
અભરામ તરતોતરતો રોજ જાય છે એને મળવા.
એને મળે છે; એને પરણે છે અને....
દરિયો દળવા જાય છે.
એ અભરામ ટંડેલ તે કેવો?
કે જેનો જોટો મળે ન એવો!

સંઘગાન: જેણે કીધાં છે અમ્મર કામ એવો મરજીવો,
જેણે દીધા છે દરિયે ડામ એવો મરજીવો;

જેણે આતે સાગરને પાળ · એવો મરજીવો
બાંધી બેઠો બની રખવાળ ,,
જેણે વીંધ્યા સાગરના ગાભ ,,
જેણે વીંધી ગજાવ્યાં આભ ,,
જેણે આણ્યા અનોખાં રતન ,,
જેણે આણી ઉજાળ્યાં વતન ,,
એવો સાગર સાવજ અભરામ, ,,
એની કીરત ગામેગામ ,,

કવિ: ભીમપોર સામે હજીરાની દીવાદાંડી.
અહીંઆં પેલો બેટ
અને ત્યાં એક નાની વાડી.
અહીં રહે મોતન
સૂરજદાદો કરે એનું જતન.
બેટને દિન રે કિનારે રોજ મોતન ફરે
એને જોવા માછલીઓ રોજ મોતી લાવી એને ચરણે ધરે
મોતન ફરતાંફરતાં રોજ ગીતો ગાય
જરા ધ્યાન આપીએ તો
આપણાથી યે સંભળાય:

મોતન: પાંદડી શી હોડી રે હો
પાંદડી શી હોડી.
જળમાં તરવા છોડી રે હો
પાંદડી શી હોડી.
તણખલાનું હલેસું ને રેશમની છે દોરી,
પવનનું પારેવું હું તો, મારો મારગ ઘોરી.
પાંદડી શી હોડી.

ચાંદરણાંનું પાથરણું ને એમાં ટપકી તારા,
શાંતિને સળકાવે મારા હૈયાના ધણકારા.
પાંદડી શી હોડી.

એક જણ : એ વારિ વાદળ ને વાયરો, વહ્યા જાય વિદેશ,
પાછા એ કદી ના વળે, ગિયો પિયુ પરદેશ.

કવિ : એમ અભરામ મરજીવો જેનું નામ.
એ ઊગમણો ભાણ
ઊપડ્યો લઈને વ્હાણ
મોતન જઈ શકે એમ નથ્થ
એટલે ઊપડ્યો એ એકલો પથ.
અને અહીં મોતન એકલી રીબાય,
દિલની વાતું તે કેમ કહેવાય?

મોતન : પાતળિયો પરણીને પરદેશ સાંચરે,
દિલનાં દુઃખડાં તે કયાં જઈને ઠાલવું?
ચંદનની મધમધતી હોડી લાંગરે,
આંખડીઓ મેળીને હાવાં ભાળવું
પાતળીયો૦
ધીમે રે ધીમેથી હોડી ઊપડી,
કોણે રે મ્હેકંતી આવી શેં ઘડી?
તરવરતી એ તરતી આવી જાય જો
હૈયાનો ચીરાડો કેમ ખમાય જો.
પાતળિયો૦

: આમ રોજ મોતન ગાય છે
હૈયે શોક છવાય છે.

કોઈ કોઈ વાવડ લાવે છે
ને કોઈ સંદેશા કહાવે છે.
પણ એક દિ' તો સાગરરાણા રોષે ભરાણા
અને એમાં મોતનના કારમા સૂર સંભળાણા.

મોતન: અરે ! કેવો આ ઘોર અન્ધાર.
મને વ્હેલો આવી તું ઉગાર.
સોણલું મારું વીજળીવેગી, પહોંચે નહિ પરદેશ,
આટલે આઘે ચાલી જતાં તને આવી દયા નવ લેશ:
ઓ રે૦

પંખી પોઢે, સાગર ઘોડા વ્હેતા થંભી જાય;
સૂરજ ડૂબ્યો, ડૂબે જીવન, દુઃખ હવે ન ખમાય:
ઓ રે૦

સોણલાં પાંખે ચોડી આંખો ઊડી શકું દશ દિશ,
પાંખ ને આંખ વિના હવે હું કયમ કરીને જીવીશ;
ઓ રે૦

એક જણ: અંધારાં જગ વીંટળે, ઊછળે સાગર નીર,
દીસે ડુંગરા ડોલતા, થથરે ઉર શરીર.
બીજો: ઊંડા જળમાં નીરખે વસમી માઝમ રાત,
મોતન એકલડી ઊભી મનમાં મહાઉત્પાત.
ત્રીજો: પિયુ પિયુ મનમાં રટે, જવા નિકટ નિરધાર,
ભેદભર્યા એ સાંભળે, દૂરદૂરથી ભણકાર.
મોતન: ઓ ! પિયા ઘેરાતી માઝમ રાત.
સંઘ: ઘેરા પવન સૂસવાટ . . .
ઓ પિયા૦

મોતન : ચાંદો ના ચમકે, ને વીજળી ના વળખે
પથરાતાં ઊંડાં અંધાર,
સાગરના ઘોર આજ ગાજે ચોગરદમ
ભરખે છે ભૂંડા ભેંકાર...
ઓ પિયા૦
સમદરના ઘોડલાને ડારી ડોલંતો એ
હૈયાનો રુડો અસવાર
સાતે સાગરની ઝાલર બાંધતો એ,
ઊડંતો આભલાંની પાર...
ઓ પિયા૦
સંઘ : સાગર હિલોળતા ત્યાં ભમ્મર ભરાણું એક
ભરખ્યું એ ભમ્મરિયે વ્હાણ,
આયખું ખૂટ્યું ને એનું માળખું ખૂટ્યું છે ત્યાંહી
આતમ છે તરવરતો જાણ...
ઓ સખિ શેણે કરે ઉત્પાત ?
મોતન : સાગર! પેટાળ તારે લખલખ વેરાણાં મોતી
આવું હું તો તારે પગથાર,
માળખું સાચવજે બાપ, આતમ અભરામ સાથ
સંગાથે જાશું પરબાર...
ઓ પિયા૦
સંઘ : સમદરની છોળ પછી ગીતો આલાપતી,
મોતન : ઓ પિયા! ઓ પિયા! ઓ પિયા!
સંઘ : દિશા ઘેરન્તો ગાજે પડછન્દો બોલે બધે
ઓ પિયા! ઓ પિયા! ઓ પિયા!

યમ-સાવિત્રી

·તોટક·

સંઘઃ જય હો ! જય હો ! સુખશાંતિ વધો;
જય દેવંતણો, જયકાર હજો.

·ઇન્દ્રવજ્ર·

એક પ્રતિહારીઃ ચિંતાજળ્યા રાજ્યગુરુ પધારે,
જ્ઞાનીજનોનો જય હો સદા યે.

·અનુષ્ટુપ·

બીજો: ગણિતે કાળને બાંધી, ગ્રહોનું ગતિદર્શન
કરીને ભાખતા ભાવિ, પધારો હે ગુરુજન!

રાજ્યમાતાઃ આજ્ઞા છે રાજ્યમાતાની, કહોને રાજ્યના ગુરુ!
પુત્રી સાવિત્રીના ભાગ્યે, લખ્યું શું ભાવિમાં ખરું?

ગુરુઃ વંદું છું, વીનવું, માતા, પૂછો મા વિધિની ગતિ;
ભેદવા ભાવિના ગર્ભ, નથી એ યોગ્ય શ્રીમતી.

·ભીમપલાસ·

રાજ્યમાતા: મને કોઇ બતાવો રે ભેદ,
મારે અંતર અઢળક ખેદઃ
મને કોઈ બતાવો૦

કાળના ઓળા કાજળકાળા, દીસે મને વીંટળેલ;
ત્રિકાળના ઓ ! જાણણહારા, કોઈ સુઝાડો ઉકેલઃ
મને કોઈ બતાવો૦

ભરનીંદરમાં સોણલે આવી, દીધા મને બહુ દંશ;
કુળકુટુંબનો જાણે દેખાયો, પળમાં થાતો ધ્વંસઃ
મને કોઇ બતાવો.

ગુરુ: ઘડી આ જાય છે જાણો, ·અનુષ્ટુપ· વિધિએ વસમી ઘડી;
ગ્રહોની ગતિમાં ભારી, દુર્ભાગી ગૂંચ છે પડી.
માતા: છાંડીને સર્વની આજ્ઞા, સત્યવાન ગયો વને:
જીવને રૂંધનારું આ, ત્યજી મૌન કહો મને.
ગુરુ: મહાદૂત મહાકાળ, યમરાજ સ્વયં ધરે;
કાળનો કારમો પાશ, સત્ય પાછો નહીં ફરે.
આકાશવાણી:

·સોહિણી (ગીત)·

સંઘ: કાજળકાળાં ઘેરાં ઘેરાં, વાદળ આવ્યાં જાય;
સાવિત્રીને શિરે આજે, ભયનાં સૂચન થાય:
કાજળકાળાં૦
દશેદિશેથી ઊલટી આવી, પ્રચંડ વાયુ વાય.
વજ્રકડાકા વીજળીવેર્યા, પૃથ્વી પર ઊભરાય:
કાજળકાળાં૦
રાત પડી છે ઘોર અંધારી, જીવનદોર કપાય;
જ્યોત બુઝાઈ, અશુભ એવું, કેમ કરી જીવાય?
કાજળકાળાં૦

·ઇન્દ્રવજ્રા·

કોણે ભણી આ ભૂંડી વ્યોમવાણી?
શેણે નહીં હું ધરતી શમાણી?

·અનુષ્ટુપ·

ગુરુ: લખેલા લેખ છે એવા, વિધાતાના હવે ભણું;
સર્પદંશે વને મૃત્યુ, થયું છે સત્યવાનનું.

સાવિત્રી: સર્પના દંશથી મૃત્યુ, સત્યનું ? એ બને નહીં:
જુઠ્ઠી એ વ્યોમની વાણી, સત્યવાન જીવે સહી.

માતા: સાવિત્રી! પુત્રી સાવિત્રી! અમંગલ અસહ્ય ચ;
અરે પુત્રી! અરે પુત્રી! મહાકોપ ભયંકર!

સાવિત્રી: વળી મૃત્યુ! અરે મૃત્યુ! મૃત્યુની બીક શી વળી?
મૃત્યુ તો સોણલું વ્હાલું, તમે શું જાઓ છો છળી?

માતા: અરે પુત્રી હસે શેણે? સત્યવાન ગયો મરી;
હવે સૌભાગ્ય તારું જો, હણાયું ઓ અભાગિની!

સાવિત્રી: તમે મૃત્યુભયે કાયા ચિતાગ્નિમાં ધરો શીદ?
મને તો થાય આનંદ, ગાઉં હું મધુરાં ગીત.

માતા: અરે પુત્રી! કહે શું આ? સત્યવાન ગયો મરી;
અને તું હોંશથી નાચે! તને ના શોક છે જરી?

• ગીત •

સાવિત્રી: બોલો બોલો તિમિરઘેરા, જીવનદોર અનંત,
બળ્યો બળે ના, કાપ્યો ત્રૂટે ના, એનો ના'વે અંત:
બોલો બોલો૦

મરણ આવે, સોણલું મીઠું, જીવન ના બદલાય;
શાને કરાવો? બીક ધરો શી? મને ન ચિંતા થાય:
બોલો બોલો૦

અભય થયેલ મનડું મારું, મરણ ના સમજાય;
જીવનજ્યોતિ ઝગે નિરંતર, મને તો આનંદ થાય:
બોલો બોલો૦

યમરાજ: હું યમરાજ! હું યમરાજ!
સત્યવાન હૈયે બંધાયો,

યમદૂત લેવાને ધાયો,
તો ય નહીં એ તો પકડાયો,
છોડ હવે હઠ આજ:
હું યમરાજ! હું યમરાજ!
સાવિત્રી: હે યમરાજ! હે યમરાજ!
પુલકિતપુલકિત ફૂલની પરાગ,
જીવંનજીવન વિકસિત રાગ,
છલછલ છલછલ ઉદધિતરંગ,
સચરાચરમાં વિધવિધ રંગ,
જીવનનું કદી મૃત્યુ ન થાય,
શીદ અસત્ય વદો યમરાજ!
હે યમરાજ! હે યમરાજ!
યમરાજ: હું યમરાજ! હું યમરાજ!
માનવકાજે નિર્મિત યોગ,
મૃત્યુ સદા નિજ માગે ભોગ,
કાળઘડી નહિ મિથ્યા થાય,
જન્મમરણ તો આવે જાય,
સત્યને છોડ હવે તું આજ,
હું યમરાજ! હું યમરાજ.
સાવિત્રી: હે યમરાજ! હે યમરાજ!
પ્રલયકાળ પૃથ્વીનો આવે,
શશિસૂરજ નિજ ગતિ પલટાવે,
તો ય કદી નહિ સત્ય ત્યજાય,
સત્યવિહોણા કેમ જીવાય?

હે યમરાજ ! કહો યમરાજ !

યમરાજ : હું યમરાજ ! હું યમરાજ !

• અનુષ્ટુપ •

સાવિત્રી : સત્યને મૃત્યુની છાયા, કદી યે ના શકે અડી;
આત્મામાં સત્યનો પ્રાણ, આઘો એ ન થતો ઘડી.
પધારો આંહીંથી દેવ ! સત્યને મૃત્યુનો ભય
ધર્યો છે જો કદી તો તો, તમારો જાણજો ક્ષય.

યમરાજ : હું યમરાજ ! હું યમરાજ !

સાવિત્રી : મહાતેજ મહાશક્તિ, પંચભૂત ભૂમંડળે;
સાવિત્રી સત્યનો પ્રાણ, પ્રાર્થે છે પ્રેમના બળે.
ત્યજીને યોગની નિદ્રા, ઘડીમાં આવી એ મળો;
કીધી જો સત્યની સેવા, વિનંતી આટલી ફળો.

યમરાજ : હું યમરાજ ! હું યમરાજ !

• ગીત •

સાવિત્રી : હવે રે મારા જાગો જી જીવતર !
જાગો જી જીવતર, મારા જીવનધર !
ઊંડી નીંદરામાં પોઢ્યા'તા પલભર,
જાગો જીવનધર માણોને જીવતર,
આજે આનંદતણો, ઊગ્યો છે દિનકર;
જાગો જીવણજી, મારા જીવનધર !

યમરાજ : જાગો ! જાગો !
નીંદરતાં સત્ય સૌ જાગો જી આજ,
સાવિત્રી આજ મારી રાખી તેં લાજ.
જાગો ! જાગો !

હૃયું છે શુદ્ધ તારું, એવી નિર્દોષ;
ફળશે સૌ આશ તારી, થાશે સંતોષ.
જાગો ! જાગો !

· વસંતતિલકા ·

સંઘ : આ સત્યવાન વનમાંથકી આંહીં આવે,
ને હાથમાં મરણનું વળી મૃત્યુ લાવે;
સાવિત્રીનો વર સદાય અનંત સત્ય,
એને ન મૃત્યુ અડતું, નકી છે અમર્ત્ય.

· ગીત ·

ા અને બીજા :
ધન્ય ધન્ય દીકરી સાવિત્રી ! તેં કુળ કીધાં ઉજિયારા,
મૃત્યુદૂતને પાછા વાળ્યા, પ્રેમપ્રતાપે તેં તારા;
યુગયુગને તેં નવલા કીધા, સત્યતણાં દર્શન ન્યારાં,
પ્રેમપદારથ પાયા પીધા, અમરધામને વરનારા.

માઘનું મૃત્યુ

[મહાકવિ માઘની એક પ્રચલિત કિંવદંતી ઉપરથી આ રૂપક ઉપજાવ્યું છે. પિતાની દોલત ઉડાવી દેતાં, પત્નીને અવન્તિનાથ પાસે, શ્લોક સંગાથે મોકલી. રાજાએ તેને સવાલક્ષ મ્હોર આપી. અવન્તિની પ્રજાએ કહ્યું કે માઘ તો મહાઉદાર, એની પત્ની પણ એવી જ હોવી જોઇએ. એટલે પત્નીએ સુવર્ણને લોકોમાં વહેંચી દીધું. માઘપત્ની ઘર આવ્યાં ત્યારે ગરીબાઇથી માઘ મૃત્યુશય્યા ઉપર છેલ્લા શ્વાસ લેતા હતા.

આ રૂપક મોટે ભાગે શ્રવણીય છે, કેવળ દૃશ્ય નથી. જતે દિવસે રેડીઓ રૂપકો—એક જ વસ્તુલક્ષી, સફળ કથાનકવાળા, છતાં સંગીતની વિવિધતા ભરેલા લંબાતા જશે, લખવા જ પડશે. આ એક એવો પ્રયત્ન છે. ભજવવા માટે યા રજૂ કરવા માટે એમાં થોડી વધઘટ જરૂરી છે. એ વધઘટનો આધાર કુશળ સૂત્રધાર પર જ છે.—લેખક]

• અનુષ્ટુપ •

એક: ઉત્તરે ગુર્જરે દેશે, વિસ્તરે અરવલ્લરી;
અને ત્યાં આભઊડન્તો, ઊભો છે આબુનો ગિરિ.

બીજો: હતી ના ત્યાં મરુભૂમિ, પલ્લવી ફળી સંસ્કૃતિ;
ઊંડેરી જ્ઞાનવારિની, વ્હેતી'તી ત્યાં સરસ્વતી.

ત્રીજો: ઘેરી એ ગિરિમાળામાં, શ્રીનગરી શ્રીમાળની;
અર્બુદાચળની છાંયે, શોભન્તી કંચને મણિ.

એક: ઉપમામાં સુલાલિત્યે, ગભીરા અર્થગૌરવે;
વાચસ્પતિ મહામાઘ, ભારતે કવિઓ કવે.

બીજો: પિતા સર્વાશ્રયે દીધી, પુત્રને લક્ષ્મીની લીલા;
પુત્રે સરસ્વતી પૂજી, પત્નીમાં વધુ ઉત્કલા.

ત્રીજો: શ્રીમાળે માઘની કીર્તિ, સૂર્ય શી પ્રસરી રહી;
વિસ્તરી ભારતે ત્યાંથી, યુગે યુગે પછી વહી.

· રાગ દુર્ગા · (ગીત)

બધાં: એણે પૂજી સરસ્વતી મન, એવો સબરસિયો.
જેણે નવલાં કીધાં સર્જન, એવો સબરસિયો.
એણે વહેંચાવ્યાં અઢળક ધન, એવો સબરસિયો.
જેણે તાર્યા કંઈક નિર્ધન, એવો સબરસિયો.
એણે રેલાવ્યાં કાવ્યગુંજન, એવો સબરસિયો.
જેને લાધ્યાં'તાં રસદર્શન, એવો સબરસિયો.
એણે પૂજી૦

· અનુષ્ટુપ ·

એક: શ્રીમાળે ધાન્ય ને લક્ષ્મી, વસે કારાગૃહે સદા,
કવિએ જ્ઞાનથી છેદ્યાં, વસમાં બંધનો બધાં.

· સવૈયા ·

બીજો: એક દિવસ ઉજ્જયિની રાજન, આવ્યા'તા શ્રીમાળનગર,
રાજનગરની રૈયત રડતી, માઘ કવિને પડી નજર;
ધનભંડારે હતી અમૂલખ, સંપતિ ધરતી ભોંય ભરી,
લાજ રાખવા રાજનગરની, ગરીબ લોકને ચરણ ધરી.

· અનુષ્ટુપ ·

એક: કવેન્દુ એ દયાસિન્ધુ, દીનબન્ધુ શ્રીનંદન,
લક્ષ્મીને દાનમાં અર્પી, બન્યા એ જગવંદન.

બીજો: પત્ની તો પ્રેરણામૂર્તિ, મંત્રિણી સહચારિણી;
અનુરાગી છતાં ત્યાગી, સંસારે તો વિરાગિણી.

ત્રીજો : જ્ઞાનીને ન મળે અન્ન, ધનીને જ્ઞાન ના મળે;
સંસારે એ વિધિયોગ, યોગી એ ગતિ ના કળે.

એક : પત્નીને શ્લોક સંગાથે, પ્રેરી ઉજ્જયિની પ્રતિ;
શ્રીમાળે કાવ્યનું મૂલ્ય, થયું ના, ના થતું કદી.

બીજો : એવા એ કવિ માઘ, હવે સંકેલતા કલા;
સન્ધ્યાને આંગણે આવ્યા, દારિદ્રે અતિ દુર્બળા.

· મન્દાક્રાન્તા ·

બે : પુરુષ અને સ્ત્રી
ધીમે ધીમે દશદિશ વહી, કીર્તિની શુભ્ર જ્યોતિ,
ને લક્ષ્મી તે તરલ ચપલા, સુકૃપા ઓસરી'તી;
દૌર્બલ્યેથી અવયવ ગળે, ઘેરતી મૃત્યુજાળ,
આવી ઊભો નિકટ ગરવો, એમનો અંતકાળ.

(માલિની)

સ્ત્રી : ઉદધિજલવિલોલે, ભાગ્યની એમ લીલા,
દહન કરતી તાપે, ને ઘડી છાંય શીળા;
કવિવર સુખશય્યા, મૃત્યુની માણતા'તા,
ગુણીજન સહુ ભેળા, ભાવથી ગીત ગાતા.

· રાગ સારંગ · (ગીત)

બધાં : ધનધન કવિજન રસયોગી!
લીધું અંતર અવલોકી!
જ્ઞાનજળ ગાળીને નિર્મળ, સબરસ તેં તારવિયાં;
સકળ વિશ્વ અવલોકી, હે કવિ! સારઊંડા સારવિયા.

રસધાર સૌ ઘોળી નવલી, ઉપમા તેં ઉપજાવી;
નવલ રંગથી રંગી એને, વધુ લલિત બનાવી.
સરસ્વતી રસવંતી ત્યાંથી, કૃપાપ્રેરણા પીધી;
અલંકાર અણમોલા પામી, અર્થગૌરવી કીધી.
ધનધન કવિજન૦

· મન્દાક્રાન્તા ·

બે: ધીમેધીમે કવિવરતણી, આંખડી પાંદડી શી
બીડાતી'તી કમલવદને; પત્ની ત્યાં તો પ્રવેશી;
આવી ઊભી સમીપ શયને, હોય સંજીવની એ,
ખૂલ્યાં નેનો વદન વિકસે, સર્વ એ દૃશ્ય જુએ.

· અનુષ્ટુપ ·

માઘ: તમે છો જ્ઞાનના પંથી, ટાળ્યા શોક વિમોહને;
પામ્યા છો પદ કૈવલ્ય, હવે દો પામવા મને.
પત્ની: મહાભાગ મહા માઘ, રૂડા સ્પર્શમણિ તમે,
પામી હું એ થકી જ્ઞાન, અનંતે મનડું ભમે.
માઘ: તમે સરસ્વતીતીર્થ, ક્ષિપ્રાતીર્થ પ્રવાસિની,
કહો યાત્રાતણી વાત, કલ્યાણી મૃદુભાષિણી.

· ઉપજાતિ ·

પત્ની: સભા ભરી ભવ્ય અવન્તીનાથે,
શોભે વળી પંડિતવર્ય સાથે,
સત્કાર કીધો અતિ હર્ષ લાવી,
સુવર્ણ ને રૌપ્ય ફૂલે વધાવી.

· મન્દાક્રાન્તા ·

ને મેં ગાયો કવિવર તમે, જે દીધો તે જ શ્લોક,
હર્ષાશ્રુથી પુલકિત થયા, સાંભળી સર્વ લોક.

માઘ: દેવી કંઠે અનુપમ તમે, સંભળાવો મને એ,
લ્હેર્યો જાઉં રસસરિતમાં, શાંતિથી હું અનંતે.

• માલિની •

પત્ની: કુમુદવનની શોભા ખીલતી ઝંખવાય,
રવિશશિ નભ ઊગે–આથમે એમ થાય;
સુખદુ:ખ ગતિચક્રે યોગવૈચિત્ર્ય જાણો,
વિધવિધ વિધિલીલા, માનવી જ પ્રમાણો.

• અનુષ્ટુપ •

માઘ: નક્કી એ રાજવી જ્ઞાની, જાણ્યું સત્ય સનાતન;
રસજ્ઞ વિરલા એવા, કલિયુગે કદાચન.

• મન્દાક્રાન્તા •

પત્ની: માર્ગે લોકો સરળ હૃદયે, માઘની કીર્તિ ગાય,
જ્ઞાનોદાને ધરતી ઉપરે, અન્ય એવો ન થાય;
ને આનંદે ઊછળી ઊજવે, ઉત્સવો ઉજ્જયિની,
છો શ્રીમાળે કવિવર વસે, તો ય એ ભાવભીની.

• અનુષ્ટુપ •

માઘ: ધન્ય છે! ધન્ય છે! ભાર્યા! સંસારે પથદર્શિકા;
આજે હું અધિકો મ્હોર્યો, માઘની કીર્તિદીપિકા.

• વસંતતિલકા •

પત્ની: ચિંતાજળ્યાં, હૃદયભગ્ન, હતાશ દુ:ખે,
આવ્યાં પ્રજાજન ત્યહીં, કજળેલ ભૂખે;
અર્પી દીધી સકળ લક્ષ સુવર્ણમ્હોર,
એથી થઈ ઉર પ્રફુલ્લ પ્રજા ચકોર.

• અનુષ્ટુપ •

માઘ: ધન્ય છે! ધન્ય છે! દેવી! તમે તો કુલદીવડી;
કાળના ગર્ભથી તાર્યો, ઉજળી મૃત્યુની ઘડી!

• મન્દાક્રાન્તા •

પત્ની: સોલ્લાસે સૌ વચન ઉચરે, માઘ હૈયાવિશાળ,
ત્યાગી એવો ઉદધિઉરનો, દીન શું નિત્ય વ્હાલ;
માઘ: જીત્યા દેવી નૃપવર થકી, ને જીવ્યું ધન્ય કીધું;
મારું આજે અમર ઊજળું, મૃત્યુનું કાવ્ય કીધું.
પત્ની: ખાલી હાથે અહીં થકી ગઈ, એમ પાછી ફરી હું;
માઘ: ના રે દેવી! વિરલ અદકી પુણ્યકીર્તિ વરી તું.
પત્ની: સાથી વ્હાલા! જીવનપથના સારથિ! આવું સાથ!
માઘ: માંડો સેવા પીડિત જનની, છો તમે શક્તિમાત.

• અનુષ્ટુપ •

માઘ: લક્ષ્મીને દૂર છે રાખી, વિધિએ યોગ્ય છે કીધું,
દીનોને દાનમાં દેતાં, અનોખું પદ છે લીધું.

(આર્યા ગીતિ)

એક: મરણ નીરખતું દ્વારે, સુખ મધુરું મલકાવે;
પણ અમુલખ લખી, આવી, મંગલ પગલે આવે.

• રાગ ભીમપલાસ • (ગીત)

બધાં: મરણ રૂપ ધરે નવલું,
નીરખી ભરે લલિત પગલું.
ઉપમાઓ ખંખોળી ખોળી, સંજીવની રૂપ લીધું,
કવિવરદ્વારે આવી એણે, મુખ ઉજિયારું કીધું.
જ્યોતકિરણ ઝળકાવી એણે, પ્રાણ પરોવી લીધા,
માઘકુળને અમ્મર એવાં, અક્ષયકીર્તિ દીધાં.
કલ્પનાએ ઘડી પાંખ દીધીને, ઊડવાને અવકાશ,
સચરાચરમાં ઊડતાં એને, અંતર લાધ્યો પ્રકાશ.
મરણ રૂપ ધરે નવલું૦

• ઝૂલણા •

એક: ગુર્જરીભોમમાં, માઘ મોંઘા કવિ,
કીર્તિની જ્યોત તેં તો જલાવી;
કાવ્ય'શિશુપાલવધ'તેં લખીવધકીધી,
કીર્તિ કૈં કૈં કવિએ જમાવી.
દીન ને વિનીત સૌ ભક્ત કવિવરતણા,
ગાય તુજ ગુણકથા મુક્ત કંઠે;
ઊભી આ શારદા આજ ગૌરવહીણી,
મૂક થૈ આમ જાતાં અનંતે.

• રાગિણી ભૈરવી • (ગીત)

બધાં: ધન્ય કવિવર ! સુંદર જીવનજ્યોત
આતમના પરતાપે તેં તો કીધ પરાજિત મોત; ધન્ય કવિવર૦
કમળથી અતિ નિર્મળ ઉરમાં, ભાવ ફૂંળા રે ભરેલ,
નિર્ધન તો ય હુંફાળે હૈયે, નિત્ય તમે રે વસેલ; ધન્ય કવિવર૦
ધરતીનાં ફૂલ ધૂપ ધરે અહીં, પસરાવી ભરી મ્હેંક,
રૂપભરી વાદળિયો, લાવી, મેઘ કરે અભિષેક, ધન્ય કવિવર૦
અણુએ અણુએ રાસ રચાતા, ગાતા મંગળ ગીત,
પ્રાણ કવિવર વિશ્વતણા, મૃત્યુ પરે થઈ જીત, ધન્ય કવિવર૦

• મન્દાક્રાન્તા •

પત્ની: સંધ્યાકાળે રવિ કમળને, એકલાં જાય છોડી,
એવી રીતે કવિવર તમે, આજ છાતાં વિછોડી;
માઘ: દેવી વ્હાલાં! હસિત હૃદયે, હર્ષથી દો વિદાય.
બધાં: પ્રાર્થો ભેળાં પરમ કવિને, સૌનું કલ્યાણ થાય.

असतो मा सद्गमय
तमसो मा ज्योतिर्गमय
मृत्योर्माऽमृतं गमय ।

ગરબા અને ગીતો

જય હો ગરવી ગુજરાત

જય હો જય હો જય ગરવી ગુજરાત,
ગાજે દશે દિશામાં તારી ખ્યાત:
જય હો જય હો જય ગરવી ગુજરાત.

પાવાગઢ ગિરનાર ઇડરિયો ઉત્તર આબુ આભ ઊડન્ત,
મશહૂર બની તું મજદુરીથી કલાકિસબમાં ચાર દિગન્ત;
ખેડૂત તારો જગનો તાત:
જય હો જય હો જય ગરવી ગુજરાત!

સંત સાંઇ ને શાહ શૂરવીર ગર્જન્તા ગિરે વનરાજ,
દરિયો ખેડે, ધરતી છેડે, સોદાગર કંઈ સાહસબાજ;
સખાવતોથી તું છલકાત:
જય હો જય હો જય ગરવી ગુજરાત!

લોકગીતથી તું રંગીલી લ્હેરંતાં લ્હેકે લલકાર,
ફલ લ્હેંકતી, ફૂલ મ્હેકંતી વનસ્પતી લીલી કુંજાર;
સરિતા સરવરથી રળિયાત:
જય હો જય હો જય ગરવી ગુજરાત!

આદિ કવિ ઉર્દૂની ધરતી, વલી થયો ભારતપ્રખ્યાત,
ધૂન ધરન્તી રાસ રમન્તી ગરબે ઘૂમતી માઝમ રાત;
નરસિંહથી ઊજળાં પરભાત:
જય હો જય હો જય ગરવી ગુજરાત!

'યા હોમ કરી પડ ફતેહ છે આગે' ગાજન્તો નર્મદ પડકાર,
હિન્દ દેશને નવજોબનિયું બક્ષી બોલો જયજયકાર;
આદમ તારો છે આઝાદ:
જય હો જય હો જય ગરવી ગુજરાત!

તારી કિરત

તારી કિરત દશદિશ ગાજે,
આજે જુલ્મગાર સૌ લાજે.
ભવ્ય હતો તે ભૂતકાળ એ ભસ્મ થયો સમી સાંજે,
ભસ્મ થકી અદકું કર એવું નવસર્જન તું આજે:
જેથી કિરત દશદિશ ગાજે.

ભોમ અમારી સકળ દેશની સુજ્ઞ સારથી થાજે,
ઉજ્જવળ ને ઉન્નત ભાવિના શૃંગ સદૈવ બિરાજે:
તારું મુખ ઉજિયારું આજે,
માડી કિરત દશદિશ ગાજે.

પીડિતને પરવશને નિત્યે દિવ્ય સુધારસ પાજે,
દુ:ખિયાંની વ્હારે અલબેલી થૈ સહાયક તું ધાજે:
માડી અક્ષયકીર્તિ થાજે,
તારી દશદિશ નૌબત બાજે.

ગરવાં સપનાં

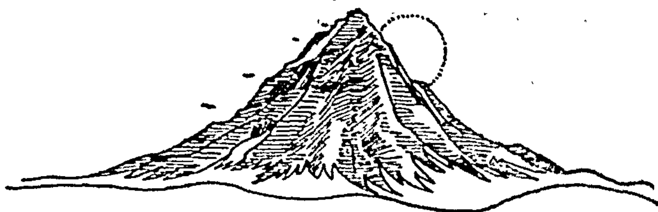
ભજન

એ . . . સપનાં ગરવાં જી,
અમને સપનાં ગરવાં જી.

ગરવાં સપનાં નિતનિત સરજી
ગીતં નિરંતર ગાશું,
પનાંનાં સૌ સત પારખવા
વ્યોમપાર પણ જાશું: અમને૦

દાવાનળની કૂદડી આળી
ઝાળ ધસી કર ર્હાશું,
ગરવાં સપનાં સાચાં કરવા
મરવાને પણ ધાશું: અમને૦

અગનભઠ્ઠીમાં જળીજળી જાતાં
મગન મગન થૈ ન્હાશું,
મરી જીવીને જીવી મરીને
સપનાં સરખા થાશું: અમને૦

ચઢો રે શિખર !

• ભજન •

ચઢો રે શિખર રાજા રામના.

ઈ રે શિખરે સૂરજ એકલો શોણે ચઢે રે પરતાપ!
અલ્યા ઊભો ર્‌હે અમે આવીએ, પછી તારી છે વાત:
ચઢો રે શિખર રાજા રામના.

જો રે સોનાજાળી પાથરી, એમાં ઝીણીઝીણી ભાત;
એવી મઢશું અમે જાતડી, ચઢી સૌ મળી સાથ:
ચઢો રે શિખર રાજા રામના.

ત્યાં તો પરચંડા વાયરા, કેવા વીંઝે દિનરાત!
અલ્યા તને બિવડાવશું, તારી તે શી વિસાત?
ચઢો રે શિખર રાજા રામના.

રામનામ સૌ હઈડે ધરો, ડાંગ ધરો રે હાથ;
ડેરા ઠોકો ને ડગ ભરો, જેની માનવીની જાત:
ચઢો રે શિખર રાજા રામના.

સૂરજ પ્હેલાં મથી આપણે બાંધી દઈશો મો'લાત,

છોને ચઢે પછી એકલો, એ રે ઊતરશે પછાતઃ
ચઢો રે શિખર રાજા રામના.

ઊંચા ભલે ઊંડ ડુંગરા, અમે પંખીની જાત;
શિખરે સૌ પ્હેલા પ્હોંચશું, અમને ત્યારે રે નિરાંતઃ
ચઢો રે શિખર રાજા રામના.

હોડ દીધી ઓલ્યા સૂરજે, એથી ભીડી છે બાથ;
ચાલો રે સૌ ગઢ જીતવા, એને કરવો છે મ્હાતઃ
ચઢો રે શિખર રાજા રામના.

ગરબો

એક વાર ગરબે આવોને ઘૂમવા
મહે મલપતી નાર
ગરબો રંગભરિયો...એક વાર૦

ગરબા કોરીને મેં તો પૂર્યાં છે દીવડા
એની નવલખ કિરણધાર
ગરબો રંગરસિયો...એક વાર૦

હૈયાને ચોક મારે ગરબા કોરંતા
જાગ્યા જૂના અણસાર
ગરબો રંગભરિયો...એક વાર૦

એમાંથી એક દિવ્ય જ્યોતિ પરગટતાં
પામી જીવન રસધાર
ગરબો રંગરસિયો...એક વાર૦

આકાશી ગોખમહીં ગુંજે છે ગરબો
કોઈ ભેદુ સૂણે લલકાર
ગરબો રંગભરિયો...એક વાર૦

ઘટઘટને ગરબે ઘૂમે છે સાહ્યબો
અજવાળે જગઅન્ધાર
ગરબો રંગરસિયો...એક વાર૦

દીવડો

દીવડો દેખી સૌ હરખાય,
કે દીવડો ધરતી ફરતો જાય.

એ રતને પાલવડે સંતાય,
તો ધરતી ફૂદડી ફરતી જાય.

દીવડા તારાં છે ઊજળાં રૂપ,
તું તો જગમાં જ્યોતિ સ્વરૂપ.

આભનો ચાંદલો તું અલબેલ,
જોઈને લ્હેરંતા કો છેલ.

દીવડા! મૂકું હું આભને થાળ,
ત્યાંથી યુગયુગને અજવાળ.

દીવડા નવલખ તારાં નૂર,
તું તો ભરજે માનવઉર.

ટાળજે અન્તરના અન્ધાર,
ને દેજે અગમનિગમના સાર.

ભમ્મરીઓ કૂવો

ભમ્મરિયા કૂવામાં પડઘો બોલે,
પડઘો બોલે ને આભ અંતર ખોલે.
ભમ્મરિયા કૂવામાં પડઘો બોલે.

કૂવાને ચારેગમ ભમરો બોલે,
એના ગુંજારવે ગગનો ડોલે:
ભમ્મરિયા૦

કૂવાને પાળ કોઈ ગરણી બોલે,
ગરબો કોરંતા એનાં હૈયાં ખોલે,
ભમ્મરિયા૦

કૂવાની થાળે કોક ડોલર ડોલે,
એની છાયામાં કોક ખોયું ખોળે;
ભમ્મરિયા૦

કૂવાને નીર મીઠી લહરી ડોલે,
હૈયાની લ્હેર આતમગાથા ખોલે:
ભમ્મરિયા કૂવામાં પડઘો બોલે.

વધામણાં

સોહાગી સોણલે વધાવું
રે હું તો સોહાગી સોણલે વધાવું.

સોનારૂપાને દોર તારાની ગૂંથણી
ગૂંથી હું પાથણું બિછાવું—રે૦

સંધ્યાના નવરંગ રંગી અંગુલીઓ
મોંઘેરાં છાંટણે વધાવું—રે૦

આકાશી થાળમાં ચાંદાનો દીવડો,
મૂકી હું આરતી રચાવું—રે૦

ઘેરા સાગરની ઝાંઝર ઘંટડી,
છોળે છોળે હું બજાવું—રે૦

મેઘલી રાતની કાળી વાદળીઓ,
વીજળીની કોરથી મઢાવું—રે૦

ધિનિકિટી-ધિનિકિટી વાગે મૃદંગતાલ;
થૈ થૈ નાચીને નચાવું—રે૦

નિઃશ્વાસ

મારે રેતીનાં રણ રંગઢોળવાં જી રે,
 રોળી રોળીને ઉર નિત્ય ખોળવાં જી હો.

મારે સાગરને પાળ પગ ખોળવા જી રે,
ખોળી ખોળીને દિનરાત ગાળવાં જી હો.

મારે વાયુની લ્હેર ઢંઢોળવી જી રે,
એથી હૈયાની આગ સંકોરવી જી હો.

મારે વાદળોની ચોસહાર ખોળવી જી રે,
ખોળી ખોળીને દુઃખરેખ દોરવી જી હો.

મારે છાયા પડછાયા નિહાળવા જી રે,
ન્યાળી હૈયે નિસાસા ઘોળવા જી હો.

મારે એકલડા પંથ હવે ભાળવા જી રે,
ભાળી ભાળીને ભૂતકાળ ભૂલવા જી હો.

સ્મરણું

રહ્યું મન એક સ્મરણ તારું,
બનો જી તારક તૃણ મારું.

હાથ હૈયું જોડી બે સાથે રામનામ લીધું'તું,
નવા યુગનું સબરસ ઝરતું સ્નેહવારિ પીધું'તું:
રહ્યું મન૦

ભોંય હાથ બે ટેકી ઊંચે ટગરટગર હું જોતો,
હેતમૂર્તિને હસતાં દેખી આનંદે હું રોતો:
રહ્યું મન૦

ગાઢ તિમિરમાં હું એકલની જ્યોત અનંત પસારી,
ઉર મારાને પાવન કરતી શુદ્ધોદકની ઝારી:
રહ્યું મન૦

ઘાસગંજીઓ વર્ષો વીત્યે ખેતર-ટપકી જેવી,
સ્નેહજીવનમાં સહજીવનની હેતઊર્મિઓ એવી:
રહ્યું મન૦

પવનચક્કીમાં વાય વાયરો, કદીક મોડોવ્હેલો,
ભાવિ હસાવે, ભાવિ રડાવે, જીવનચક્કીના ખેલોઃ
રહ્યું મન૦

તને ચિંતવું, તને પૂજવું, તુંમાં પ્રાણ બંધાયા,
જનમજનમ તું દેજે વ્હેનાં! મોક્ષપંથમાં છાયાઃ
રહ્યું મન૦

રમકડાંની દુકાન*

નટવરવરની ભરી દુકાને વિધવિધ પૂતળાં નાચે;
જાતજાતના રંગ ધરીને, કોઈ આવે કોઈ ચાચે.
નટવરવરની૦

દુનિયાનાં સૌ રૂડાં રમકડાં, કોઈ નાનાં કોઈ મોટાં;
કોઈ રડંતાં, કોઇ હસંતાં, કોઇ સાચાં કોઇ ખોટાં.
નટવરવરની૦

કોઇ લડે ને કોઈ વઢે, ને ઘર બનાવે ગાવે;
ફેર ફરંતાં, ખેલ કરંતાં, કોઈ આવે કોઇ જાવે.
નટવરવરની૦

દુનિયા આ છે બડા ખિલૌના, એક દિન ભાંગી જાશે;
ભાંગેલા એ ટુકડામાંથી, નવાનવા સરજાશે.
નટવરવરની૦

નટવરવરની ભરી દુકાને વિધવિધ પૂતળાં નાચે;
જાતજાતના રંગ ધરીને, કોઈ આવે કોઇ ચાચે.

* એ નામના નાટકમાંથી.

રમકડાંની દુકાન*

સપનાં વીણવા ચાલો રે ભાઇ !
સપનાં વીણવા ચાલો;
છોકરાંછૈયાં એકઠાં થઈને
સપનાં વીણવા ચાલો.

લાખ ટકાનું સપનું લાવી,
બાંધશું મોટા મ્હેલ;
તાડથી ઊંચે પ્હાડથી ઊંચે,
આભમાં કરશું સ્હેલ:
સપનાં વીણવા ચાલો.

સપનાં લઈને સપનાં સાથે,
કરશું ભેળંભેળ;
સપનાં વેચો સપનાં લ્યો ભાઈ!
સપનાનાં આ ખેલ.
સપનાં વીણવા ચાલો.

સપને સપનું ગૂંથીને બે,
રચશું સપનાંજાળ;
એમાં રમવા પકડી લેશું
સૌ જગતનાં બાળ !
સપનાં વીણવા ચાલો.

સપનાં વીણવા ચાલો રે ભાઈ
સપનાં વીણવા ચાલો,
છોકરાંછૈયાં એકઠાં થઈને
સપનાં વીણવા ચાલો.

* એ નામના નાટકમાંથી.

મંગલ ગીત

જય જય હો સહુ મંગલ ગાઓ,
સીતાપૂજન ઘરઘર થાઓ,
આજ અયોધ્યાનગર સુહાઓ,
જય જય હો દેવી.

રઘુપતિ રાઘવ અન્તર ભરતી,
મૂર્તિ નિરંતર મધુરી તરતી,
પૂજનથી થતી ધન્ય જ ધરતી,
જય જય હો દેવી.

મંગલ ઉત્સવ અતિ મન ભાયો,
લોકહૃદય આનંદ છવાયો,
રઘુકુલતિલક રાગ છવાયો,
જય જય હો દેવી.

('સીતા' નાટકમાંનું ગીત)

વંદન

વંદન રઘુનંદન રાજા, પ્રજાનુરંજનકારી;
આપો શુભ અંતર દર્શન, મંગલમય દુઃખહારી.
વંદન રઘુનંદન રાજા.

સરયૂજલ નિર્મલ ઝરે,
રવિકિરણ ઉજ્જલ કરે,
દીસત સૃષ્ટિ ન્યારીઃ
વંદન રઘુનંદન રાજા.

યુગ નૂતન રૂપ ધરે
વિશ્વ સકળ જ્યોતિ ભરે,
જનમન અતિ સુખકારીઃ
વંદન રઘુનંદન રાજા.

માનવકુલ અંતરે,
નવીન જીવન સંચરે;
જલમહીં કંકર તરે,
થાય કૃપા તારી.

વંદન રઘુનંદન રાજા પ્રજાનુરંજનકારી;
આપો શુભ અંતર દર્શન, મંગલમય દુઃખહારી.

વિદાયગીત

· ભીમપલાસ ·

મારે માથે ભર્યાં છે રૂપેરી માંડવા,
          તારાના તેજધોધ નીતરે સદાય;
કાજળશી રાતનાં મારે છે ઓઢવાં,
          અંતરની આજ મને આપો વદાય.

વાયુની લ્હેર મારે અંગો અંગોળવા,
          વાયુની પેર હુંથી કૂદડી ફરાય;
પંખીનાં ગીત મારે નિત્યે કિલોલવાં,
          ગાતાંગાતાં હુંથી ઊંચે ઉડાય.

સાગરના રૂમઝુમ ખોળા નિંદરવા,
          ધીમેધીમે મારી આંખો લ્હેરાય;
જીવનના નાચ એનાં જાદુ છે જાણવાં,
          જીવનની પાર હુંથી નિત્યે નચાય.
                    મારે માથે૦

અગનગાડી

અગનગાડી આંગણ આવી.
હે, ફૂલે ફાલ્યા મલકની માંય;
અગનગાડી૦

એ, લીલાલીલા સીમાડાની છાંય,
ઊપજની માંગણ આવી.
અગનગાડી૦

હે, ફૂજનવન ને નાઘેરની સોડ,
કાળમુખી વાઘણ આવી.
અગનગાડી૦

રે, મીઠા પમરે વાયરાની છોડ,
તેમાં રે ગંધારણ આવી.
અગનગાડી૦

એ, આઘા આઘા દેશપરદેશ
એનાં રૂડાં રાંધણ લાવી;
અગનગાડી૦

રે, રૂડા કીધા કાળુભીના વેશ
એને માટે લાંઘણ લાવી.
અગનગાડી૦

એ, ભોળાભોળા ભારતને ભાગ્ય,
પરદેશી કામણ લાવી;
અગનગાડી૦

મલક ફેરતા ઝેરી ફુંફાટ,
ડંખીલી નાગણ આવી.
અગનગાડી૦

અગનગાડી આંગણ આવી,
હે, ફૂલે ફાલ્યા મલકની માંય
અગનગાડી આંગણ આવી.

ધિનિકિટ

ધિનિકિટ ધિનિકિટ વાગે મૃદંગ,
ઉરે ભર્યો છે ઉમંગ,
ધિનિકિટ ધિનિકિટ૦

ધમક ધમક ઘૂઘરી ઘમ ધમકે,
ઢમક ઢમક ઢોલક ઢમ ઢમકે,
થથર થથર અંતર થર થરકે,
ધરી કરે વાત શૃંગ.
ધિનિકિટ ધિનિકિટ૦

ગાઉં ગીત હું નિત નિત નાચું,
નાચી નાચી હું અંતર રાચું,
ગીત નૃત્ય ને વાદન સાચું,
કરી હૃદય મન ચંગ:
ધિનિકિટ ધિનિકિટ વાગે મૃદંગ,
ઉરે ભર્યો છે ઉમંગ.

('રમકડાંની દુકાન' નાટકમાંનું ગીત)

મેઘ-ધરાનો સંવાદ

ધરા : કોણ છે તારી જાતડી એલા !
કોણ છે તારું ગામ ?
કોણ છે તારાં માતપિતા ને
કોણ છે તારું નામ ?

મેઘ : સાગરનાં જળ માતજી મારાં
મેહુલો મારું નામ;
સૂરજ મારા તાતજી વ્હાલા
આકાશ મારું ગામ.

ધરા : મોંઘા મોંઘા મેઘજી વ્હાલા !
એવડાં મારાં પાપ !
ધોમ ધખે ને ધગધગે આ
રોજ જપું છું જાપ !

મેઘ : બાળલગ્નમાં દીકરી વેચે
એવાં છે મોટાં પાપ;
લોભને સારુ બૈયર વેચે
પછી લાગે ના શાપ ?

ધરા : એવા રે આવા ગરીબ દેશે
પાકે રે ભૂંડા કો'ક,
ખેતર ખેડે ખેડૂ બિચારા
એના લાગ્યા શા ભોગ?

મેઘ : ધરતીરાણી! ધરતીરાણી!
ધરમના શા ફેલ!
ટેકથકી તું દેશ ડૂબાડે
ઢોંગ ધતુરા મેલ.

ધરા : દાણા વિના સૌ દેશ રડે ને
ભૂખમરાના ભોગ,
કૂવા ખેતર જળ વિનાનાં
પોક મૂકે છે લોક.

મોઘાં રે મારા મેઘજી મારા,
આવડો કોપ ન હોય;
રૂઠે રે રાયો દેશના ત્યારે
તું યે સામું ન જોય?

મેઘ : ધરતી વ્હાલી! દુઃખથી ભારી
કૂખ તારી દીપાવ,
આકાશપાતાળ એક કરે એવું
પૌરુષ તું પ્રગટાવ.

('ત્રિયારાજ' નાટકમાંનું ગીત)

અંતિમ ગીત

આજે મારે ગાવું છે મોતનું ગીત,
હે જી મારે ગાવું છે અંતિમ ગીત.

સૂર વિનાનાં ભાવ વિનાનાં ગીત અધૂરાં નિત,
ગાઈ ગાઇ હું તો થાકીને આજે છેડું છું અંતિમ ગીતઃ
મારે રે ગાવું છે મોતનું ગીત,
આજે મારે ગાવું છે મોતનું ગીત.

તાલ મળે ત્યારે તાર ત્રૂટે, નહિ મેળ મળે કોઈ રીત,
સૂર તૂટે કે કૈંક ખૂટે ને, જામ્યું ન જીવનગીતઃ
એથી મારે ગાવું છે મોતનું ગીત.

કાળનો ડંકો વાગશે ત્યારે અંતિમ રે ધિનિકિટ,
કોક ગોઝારું ગાશે ના ત્યારે મારું રે મોતનું ગીતઃ
એથી મારે ગાવું છે મોતનું ગીત.

વીજની દોરી આભથી ત્રૂટે ગાતાં વિશ્વસંગીત,
ત્યારે રે મેહુલો એકલો કેવું આલાપતો ઘનગીતઃ
ગાવું મારે એવું રે મોતનું ગીત,
આજે મારે ગાવું છે મોતનું ગીત.